

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
І. І. МЕЧНИКОВА

**ЗБІРКА МАТЕРІАЛІВ
69-ої НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ ПРОФЕСОРСЬКО-
ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ І
НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ**

**ОДЕСА
ОНУ
2015**

УДК 008.2; 378.1; 159.922.6+316.6

ББК 74.04

Д640 Друкується за рішенням Вченої ради ІПО
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 19.02.2014 р.

Редакційна колегія:

Л. М. Дунаєва, доктор політичних наук, професор, директор Інституту інноваційної та післядипломної освіти ОНУ імені І. І. Мечникова, завідувач кафедри соціальної роботи;

У. В. Варнава, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи ІПО ОНУ імені І. І. Мечникова;

Л. С. Смокова, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної допомоги та практичної психології ІПО ОНУ імені І. І. Мечникова.

Збірка матеріалів 69-ї науково-практичної
640 конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 26-28 листопада 2014 року. / ред. колегія: Л. М. Дунаєва, У. В. Варнава, Л. С. Смокова. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2015. – 164 с.
ISBN 978-617-689-152-9

В матеріалах конференції розглянуто питання аналізу, дослідження і оцінки найбільш актуальних питань сучасних проблем соціальної роботи та психології.

Матеріали можуть бути використані для підвищення якості підготовки фахівців з соціальної роботи, психології та вдосконалення педагогічного процесу.

УДК 008.2; 378.1; 159.922.6+316.6

ББК 74.04

ISBN 978-617-689-152-9

© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2015

ЗМІСТ

Підсекція «СОЦІАЛЬНА РОБОТА»

Аблов А. Ф. Политико-идеологические проблемы реформирования украинского общества в современных условиях	5
Варнава У. В. Психологическое сопровождение спортсменов при подготовке к соревнованиям.....	14
Гладченко С. В. Історія становлення освітньої діяльності релігійних організацій в Україні.....	21
Дунаєва Л. М., Нікогосян О. О., Варнава У. В. Звіт за результатами дослідження теми кафедри «Соціально-психологічні, політико-правові та культурно-історичні аспекти розвитку сучасного суспільства»	27
Дунаєва Л. М., Пищевская Э. В. Европейский опыт социальной защиты в период мирового экономического кризиса.....	36
Дикіна Л. В. Психологічні особливості криз дорослості.....	42
Попов А. Г., Десятский В.В., Коваленко А. П. Николай Константинович Лысенков – выдающийся ученый, педагог, гуманист.	47
Коваленко А. П. Первая мировая война. Брусиловский прорыв. Памяти Лаврентия Кузьмича Коваленко. Эссе.	61
Коробицына М. Б. Комплексная восстановительная медико-психологическая реабилитация участников боевых действий.....	68
Снігур Л. А., Снігур Ю., Вареник Р. Розвиток інтелегентності в суспільстві як фактор його консолідації.....	71
Яремчук О. В. Культурно-історичний та міфологічний контексти формування національної самосвідомості в Україні	74

Підсекція «СОЦІАЛЬНІ ТЕОРІЇ»

Барабаш О. Ю. Аналіз впливу гендерних відмінностей на рівень задоволеністю браком.....	80
Данілова О. С. Психотерапевтичний ефект молитви як соціально-психологічний фактор розвитку особистості через призму християнської філософії	91
Нікогосян О. О. Основні положення програми розвитку України «СТРАТЕГІЯ-2020».....	105

Підсекція «КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ»

Булгак Э. Д. Современные модели полового воспитания .	110
Кантарёва Н. В. Значение формирования патриотического сознания в детском возрасте	115
Простомолотов В. Ф. О приоритете клинико-психологического аспекта в психолого-коррекционной, психолого-педагогической и психолого-экспертной работе	119

Підсекція «СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ТА ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»

Дикіна Л. В. Особливості розвитку особистості в процесі подолання екзистенціальних криз середини життя.....	127
Исаева Т. П. Уровень тревожности студентов I курса.....	132
Кременчуцкая М. К. Проблема потребностей в пожилом возрасте	138
Псядло Э. М. Роль психофизиологической экспертизы в оценке профессиональной пригодности работников инженерных служб.....	143
Смокова Л. С. Детермінуюча роль прийомних батьків у формуванні прив'язанності дітей-сиріт.....	151

ПІДСЕКЦІЯ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА»

Аблов А. Ф.

Кандидат филос. наук, доцент кафедри соціальної роботи
ІІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

ПОЛИТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Реформирование современного украинского общества требует системного подхода, предусматривающего качественные изменения всей совокупности социальных институтов и взаимосвязей между ними, обеспечивающих реализацию общественных потребностей, соответственно стандартам постиндустриального общества.

Исходным и главным субъектом осуществления реформирования социальной системы выступает институт государства, публичная власть, а главными инструментами – право и политика. Политические изменения в Украине 2014 года, обновление политической элиты открыли новые возможности углубления и дальнейшего реформирования общества. Новый этап реформ требует объективной оценки предшествующего опыта социальных преобразований, исследование причин и факторов их низкой эффективности, разработки целостной и научно обоснованной программы, отражающей необходимые социальные изменения во всех сферах общественной жизни. Решение этих задач непосредственно зависит как от деятельности публичной власти, её идеологии и политики реформ, так и необходимых изменений в массовом общественном сознании, формировании в нём принципов

и ценностей, адекватных новым формам организации и функционирования общественной жизни.

Значение идеологического фактора в реформировании общества обусловлено тем, что в идеологиях оформляются общественные потребности и ценности, определяется социальный проект усовершенствования общества, идеального, справедливого и рационального уклада власти и общественного порядка. Социально-политические идеологии формулируют принципы функционирования экономической, политической и культурной систем, направленность социально-экономического, политического и социально-культурного развития, основы политической стратегии во всех сферах общественной жизни. Именно социально-политические идеологии содержат базисные ценности подходов к решению важнейших социально-экономических, политических и культурных проблем развития общества. Если национальные идеологии (в этническом понимании) отражают, прежде всего, меру выражения национального интереса, а религиозные идеологии представляют и защищают ценности соответствующих религий, то социально-политические идеологии формулируют, прежде всего, социально-экономический, политический и социально-культурный способ жизнедеятельности общества. Все эти три типа идеологий (социально-политические, национально-политические, религиозно-политические) взаимосвязаны, синтезируются, что обуславливает многообразие политико-идеологических доктрин. Однако всегда социально-политические идеологии выступают основными идеологическими системами, которые выражают главную политическую ось (континуум) общества – социально-политическую: социал-демократизм, либерализм, консерватизм.

Социально-политические идеологии – это теоретические, логически оформленные и систематизированные представления об общественной целесообразности и необходимости, которую должна реализовать власть. Они призваны направлять мышление и действия людей, мобилизовать их энергию и волю ради достижения более высоких социальных стандартов, более эффективного и справедливого общества. Политические идеологии создаются и развиваются субъектами политики, политическими партиями и движениями, их теоретиками и идеологами, хоть последние могут быть внепартийными. Формирование и развитие политических идеологий является важным условием общественного прогресса. Именно в них осуществляется поиск и разработка новых идей, наиболее целесообразных и оптимальных путей и средств развития общества. Неотъемлемой составной политических идеологий призвано быть конкретное научное знание о решении тех или иных общественных проблем, которое, как правило, определенным образом препарируется соответственно ценностей конкретной идеологии. Ключевым элементом идеологии выступают ценности и установки, образцы социального поведения, являющиеся, как и идеология в целом, важными структурными элементами культуры. Культурная составляющая идеологии является основополагающим её элементом. Экономическая, социальная, политическая, правовая, национальная составные идеологии обретают органическую целостность на почве ценностей культуры. Именно через ценности культуры происходит принятие или отторжение идеологических проектов, формирование социальной базы субъектов политики. Критерием различения политических идеологий в массовом сознании выступают доминирующие ценности, являющиеся важнейшими элементами культуры.

Проблемы реформирования украинского общества во многом обусловлены отсутствием разработанной идеологии реформ, в которой бы органически сочетались политические, социально-экономические, национальные её составные на адекватной социально-культурной основе. Программные документы субъектов политики, как правило, содержат положения, посвященные культурной политике, но они не являются их органической частью, не пронизывают все отрасли и направления политики, а выступают неким приложением к основным разделам этих документов. Между идеологией и политической программой субъекта политики должна быть органическая связь. Идеология субъекта политики является первичной по отношению к его программе. Политическая программа есть конкретизация идеологии на конкретный исторический период, она изменчива, отражает динамику социальных процессов, тогда как идеология консервативна, стабильна, выражает фундаментальные, мировоззренческие, социокультурные ценности и установки относительно устройства, функционирования и перспектив развития всех сфер общественной жизни. Отсутствие разработанной идеологии властвующего субъекта политики, из которой бы логично следовала цельная и обоснованная идеология реформ, есть проблема не только самого субъекта, но и общества, которое наделило его государственной властью. Партия, не имеющая разработанной идеологии, не имеет устойчивой социальной базы, а, следовательно, и будущего, её настоящее зависит от конъюнктуры политического момента, личности лидера, финансовой поддержки спонсоров.

Важнейшей политико-идеологической проблемой современного украинского общества является осознание политической элитой и обществом в целом необходимости

формирования продуктивного поля национальной политики, в рамках которого только и возможно функциональное проявление системы социальных институтов постиндустриального общества. Для украинского общества это будет означать не только определение правильного вектора реформирования общества, но и формирование широкой социальной базы социальных преобразований.

Современные политические идеологии социал-демократизм, либерализм и консерватизм образуют совокупность научно-теоретических положений, принципов и ценностей, которые создают возможность в постоянно изменяющихся социальных условиях, посредством демократического механизма партийно-политической конкуренции, формулировать и осуществлять политику, адекватную потребностям развития общества. За пределами этого политического и идеологического спектра, как свидетельствует исторический опыт, не существует самой возможности продуктивной и цивилизованной политики. Определение и осуществление этой политики обеспечивается идеологическими политическими партиями, которые образуют национальную партийную систему. Формирование партийной системы, а, следовательно, и соответствующего поля политики, адекватных потребностям развития украинского общества является ключевой проблемой современной политико-идеологической и культурной жизни нашей страны, решение которой органически связано с критическим переосмыслением наследия прошлого, формированием ценностей и образцов поведения, соответствующих новым экономическим, политическим и культурным реалиям.

Особенностью нынешнего этапа развития украинского общества есть дефицит ключевых либеральных ценностей,

вне которых новые экономические и политические формы жизнедеятельности не могут обрести адекватной функциональности. Речь идет, прежде всего, о правах и свободах личности, защите её чести и достоинства, социальной ответственности и доверии в системе отношений, как между гражданами, так и государством. «Человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность признаются в Украине наивысшей социальной ценностью. Права и свободы человека и их гарантии определяют содержание и направленность деятельности государства. Государство отвечает перед человеком за свою деятельность. Утверждение и обеспечение прав и свобод человека является главной обязанностью государства» [1, ст. 3]. Однако, несмотря на конституционное закрепление гуманистических демократических принципов организации и функционирования государства и общества, они не утвердились ещё в качестве базисной ценности культуры субъектов экономической и политической жизни. Ключевые принципы института основ конституционного строя в единстве с основными правами и свободами человека с необходимостью должны стать базисными элементами культуры общества, что составит прочный фундамент современных трансформаций украинского общества, определит формат продуктивного национального поля политики и, в частности, необратимых демократических процессов.

Между тем, реальная социальная практика содержит проявления дискредитации принципов рыночной экономики и политической демократии. Реформы в Украине сдерживались во многом влиянием прошлого, реальной культурой общества и политической элиты, системной коррупцией. Культура и мораль по своему месту и роли в жизнедеятельности общества во многом не

соответствуют современным потребностям его функционирования и развития. Между социально-экономическими и политическими изменениями в украинском обществе и социально-культурным развитием возник разрыв, являющийся причиной многих существующих проблем в экономике и политике.

По нашему мнению экономика и политика в Украине продвинуты в их реформировании значительно далее относительно культуры и морали. Последние не соответствуют потребностями качественно новой стадии развития украинского общества. Современная украинская экономика и политика в своем действительном выражении не получили адекватной социально-культурной, идеологической составляющей, что порождает их функциональные деформации и дискредитацию трансформационных процессов в целом, снижение общественной поддержки необходимых социальных преобразований. Рыночная экономика и демократическая политическая система требуют усиления регулятивного воздействия культуры и морали, адекватного природе этих социальных институтов, тогда как в украинских реалиях роль культурной составляющей в регулировании общественных отношений имела тенденцию к снижению. Власть посредством права и политики значительно изменила экономическую и политическую систему общества, но она не могла и не стремилась подвести под них адекватную культурную основу. Она сама не была носителем необходимых ценностей культуры и морали, что с неизбежностью снижало уровень культурных стандартов в обществе, вело к дискредитации и делегитимизации власти, порождало массовую и радикальную оппозицию.

Проблемы реформирования современного украинского общества носят комплексный, системный характер. До

настоящего времени основными объектами трансформации нашего общества являлись социально-экономическая и политическая сферы, а основными инструментами выступали политика и правовое регулирование. Опыт проводимых реформ показывает, что их низкая продуктивность связана в значительной мере с проблемами эффективности механизма социальной регуляции. Право, как средство осуществляемых реформ, требует соответствующей базисной поддержки со стороны духовных, моральных факторов воздействия на общественные процессы.

Право и мораль находятся в отношениях взаимозависимости и дополнительности. Действие и эффективность политических и правовых механизмов реформирования украинского общества на данной стадии его развития требуют адекватной моральной и культурной составляющей. Культура и, в частности, мораль, не могут быть вне контекста развертывающихся общественных трансформаций. Они должны стать предметом тщательного анализа на предмет их соответствия изменяющимся реалиям и быть составной частью социальных изменений, а, вместе с тем, и частью механизма этих изменений. Мораль, традиции и обычаи являются важнейшими элементами механизма социальной регуляции, факторами повышения эффективности права в социально-экономических и политических трансформациях.

Право и мораль – это два взаимосвязанных компонента механизма социальной регуляции. Мораль как более консервативный фактор имеет тенденцию к отставанию от права в регулировании общественных отношений. Поэтому проекты общественных трансформаций с необходимостью должны учитывать соответствие не только права по отношению к общественным

потребностям, но и морали к этим потребностям, а также единства и взаимодействия права и морали в едином механизме социального регулирования. Однако, моральные и, в целом, духовные составляющие общественных трансформаций до сих пор рассматриваются вне органической связи с экономическими и политическими трансформациями нашего общества. Успешное реформирование социальной системы возможно лишь путем соотнесения и гармонизации процессов социальных изменений во всех сферах общественной жизни. Становится очевидным, что с целью достижения эффективности экономических и политических реформ необходимо усилить роль социально-культурной составляющей в механизме социального регулирования, но сама эта составляющая должна быть адекватна новым формам организации и функционирования общественной жизни.

Мы полагаем, что необходимо инициировать создание всеукраинского проекта по инвентаризации и публичному обсуждению действенности и соответствия существующих ценностей культуры, моральных норм, образцов поведения потребностям современного этапа развития всех сфер украинского общества и выработке механизмов существенного повышения их регулятивного воздействия на общественные отношения. Речь идет о необходимости осуществления культурной реформы в Украине. Система социально-культурных регуляторов общественных отношений, периода их качественного преобразования, требует общественного и государственного содействия по приданию ей адекватной направленности и роста эффективности соответственно вызовам XXI столетия, утверждения гуманистических ценностей, принципов эффективной рыночной экономики, зрелой политической

демократии, формирования социального правового государства.

Литература:

1. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. // Відомості верховної Ради України. – 1996 р. – № 30.

Варнава У. В.

Кандидат психол. наук, доцент кафедри соціальної роботи ІІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ СПОРТСМЕНОВ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К СОРЕВНОВАНИЯМ

Универсальность психологических знаний позволяет применять их специалистам в любой области деятельности человека. Психологическое вмешательство присутствует и в области физического воспитания и спорта. В последние десятилетия значительно повысился уровень подготовленности спортсменов. Очевидным является рост технического и тактического мастерства. Однако возрастающие требования современного спорта предполагают высокий уровень развитости не только технико-тактических действий, общей и специальной физической готовности, но и психической готовности к соревновательной деятельности.

Соревновательная деятельность спортсмена характеризуется высокой степенью непредсказуемости, постоянным действием интенсивных стрессогенных соревновательных факторов, включением резервных возможностей психики. Не вызывает сомнения тот факт,

что успешность преодоления экстремальных ситуаций, находится в зависимости от опыта участия спортсмена в соревнованиях. Следует отметить, что большинство спортсменов интуитивно и на протяжении многих лет приходят к выработке механизмов регуляции собственных эмоциональных состояний в экстремальных условиях соревнования. Однако интуитивный длительный поиск механизмов саморегуляции не может удовлетворять современным требованиям подготовки спортсменов. Итак, в связи со сложным спектром задач, решаемых спортсменами в соревновательной деятельности, возникает проблема ее психологического сопровождения. [1].

В современной теории и практике спорта психологическая подготовка спортсмена рассматривается как целостная система методов психологической подготовки спортсменов к соревнованиям (П. В. Бундзен), используемая в процессе систематического воспитания и самовоспитания спортсмена (Л. Э. Унесталь). Традиционная для современной психологии спорта система *методов морально-волевой* подготовки спортсменов в системе ментального тренинга дополняется аутогенной, идеомоторной, сюжетно-ролевой умственной подготовкой спортсменов, методами умственной репетиции соревнований, а также различными методами ауто- и гетеровнушений, методиками медитации и др.

Достижение ряда целей, которые ставятся перед психологом, предполагается решение следующих конкретных задач:

1. Изучение влияния спортивной деятельности на психику спортсменов;
2. Разработка психологических условий для повышения эффективности спортивных тренировок;
3. Разработка психологических основ предсоревновательной подготовки спортсменов;

4. Изучение социально-психологических явлений в спортивном коллективе.

Формы психологического обеспечения спортсменов можно представить в виде рисунка 1:

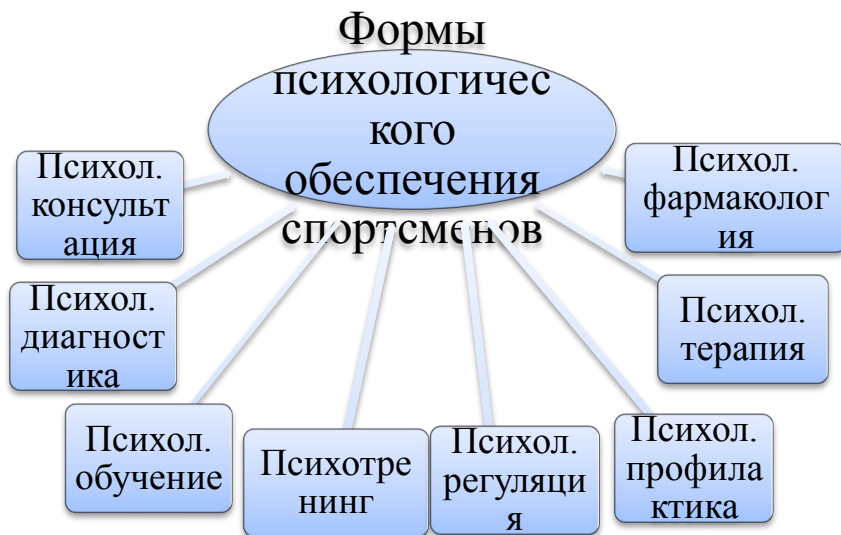

Рис. 1. Формы психологического обеспечения спортсменов

Психологическое сопровождение является более широким понятием, чем психологическая подготовка. Психологическое сопровождение в спорте означает содействие в достижении максимальных для данного спортсмена результатов и создании благоприятных условий для его профессионального и личностного развития, и осуществляться оно должно на всех этапах спортивной карьеры [4]. Психологическое сопровождение в спорте – это комплексная деятельность, включающая в

себя следующие компоненты: психологическую подготовку, психологическую готовность и подготовленность.

Однако, для обеспечения полного комплекса сопровождения спортсмена следует рассмотреть подробнее целевую составляющую психологической помощи спортсменам, которая направлена на то, чтобы:

- повысить способность управлять чувством беспокойства (снятие фобий, тревожности, повышение мотивации);
- выработать и впоследствии уметь поддерживать высокий уровень уверенности в себе;
- выработать навыки повышения устойчивости к стрессу, снижение утомляемости;
- обучить необходимым психологическим технологиям и внедрению их в учебно-тренировочный и соревновательный процесс;
- вывести спортсмена на уровень психологической стабильности;
- раскрыть индивидуальные творческие ресурсы.

В психологическое сопровождение спортсменов при подготовке к соревнованиям так же входят следующие задачи комплексной психологической подготовки спортсменов к соревнованиям:

- снятие психической напряженности;
- обучение спортсмена универсальным приемам, обеспечивающим психическую готовность к деятельности в экстремальных условиях: способам саморегуляции эмоциональных состояний, уровня активации, обеспечивающей эффективную деятельность, концентрации и распределения внимания, способам мобилизации на максимальные волевые и физические усилия;

- моделирование условий соревновательной борьбы (безотносительно к конкретному соревнованию).

Важнейшим компонентом психологической подготовки является сплоченность команды для достижения результата. Эта задача состоит из таких аспектов как лидерство ведущих игроков, потенциал, сильные и слабые стороны отдельных игроков, индивидуальные амбиции отдельных спортсменов и др. (McGrath, 1984). Напротив, внутрикомандное соперничество может негативно повлиять на эффективность соревновательной деятельности.

Основные проблемы, с которыми обращаются спортсмены к психологу это:

- переживание победы в спорте (ощущение потери того процесса, который завершился, качественное изменение следующего этапа не признается, спортсмен оказывается неготовым к дальнейшему развитию);

- чрезмерное волнение в спорте (наиболее частая причина обращения). Причина, как правило, слабость навыков саморегуляции (за которой могут стоять страхи, неудовлетворение собой, негативными переживаниями);

- переживание страха в спорте (опасение случайной ошибки, страх падения, страх не выполнить упражнения, страх «не использовать момент»);

- слабое состояние готовности к соревнованию (данное состояние позволяет максимально реализовать в заданный момент времени все имеющиеся у него возможности);

- психологическая работа с расстройствами настроения (раздражение и лень);

- переживание поражения в спорте.

Среди форм организации психологического сопровождения при определенном запросе спортсмена или тренера, можно выделить три варианта [3]:

постоянное сопровождение:	• работа психолога на всех этапах подготовки
этапное сопровождение:	• работа психолога в "ключевые периоды подготовки"
ситуативное сопровождение:	• привлечение психолога в случае необходимости

Именно перед соревнованиями наиболее важно вмешательство специалиста, при котором этапное сопровождение (согласно В. Г. Сивицкому) имеет ряд преимуществ и возможностей:

- привлечение специалистов на местах проживания спортсменов;
- распределение работы среди группы специалистов;
- коллегиальность в решении проблемных ситуаций;
- долгосрочное планирование психологической подготовки и др.

При этом эффективность работы специалиста позволяет определить критерии психической готовности к соревнованиям. Они характеризуются:

- уверенностью спортсмена в своих силах;
- стремлением до конца бороться за достижение намеченной цели;
- оптимальным уровнем эмоционального возбуждения;
- высокой степенью устойчивости по отношению к различным неблагоприятным внешним и внутренним влияниям;
- способностью произвольно управлять своими действиями, чувствами, своим поведением в изменяющихся условиях спортивной борьбы.

Итак, представленная нами структура психологического сопровождения спортсмена при подготовке к

соревнованиям, на наш взгляд, требует значительной доработки, тем не менее, осмысление значимости психологического сопровождения спортивной деятельности должно пробудить интерес спортивных специалистов к данной проблеме, что позволит путем обсуждения опыта отдельных специалистов, обобщения его сформулировать основные принципы организации системы психологического сопровождения. В дальнейшем, мы видим перспективным рассмотрение более подробно таких форм сопровождения как постоянное и ситуативное.

Литература:

1. Багадилова С. К. Организация психологического сопровождения в спорте (на примере команды дзюдоистов): материалы VIII Всерос. науч.- практ. конф. «Теоретические и прикладные проблемы психологии личности». Пенза, 2010. С. 105-107.

2. Психология спорта: Хрестоматия / [Сост. А. Е. Тарас] – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005.– 352 с.

3. Сивицкий В. Г. Условия эффективности психологического сопровождения спортсменов. URL: <http://www.niito.ru/psy/15%208%20sppsy>

4. Смирнова В. В. Соотношение компонентов психологического сопровождения спортивной деятельности / В. В. Смирнова // [Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. 2009.](#) – С. 89-93.

Гладченко С. В.

Кандидат істор. наук, доцент кафедри соціальної роботи
ШПО ОНУ імені І. І. Мечникова

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Духовні школи Київської Русі ведуть свій початок з 1030 р., коли за указом Ярослава Мудрого при єпископській кафедрі в Новгороді було засновано училище православних священиків. В подальшому розвитку духовної освіти сприяв виданий Петром першим «регламент Духовної колегії (1721 р.) який зобов'язав єпископів «иметь в своїх домах школы для приготовления священников» [1, С. 32].

У 1913 р. в Російській імперії функціонувало 4 академії, 57 духовних семінарій, 186 духовних училищ, та 85 жіночих духовних закладів

На відміну від інших європейських країн, духовна освіта в російській імперії надавалася виключно в духовних навчальних закладах; богословських (теологічних) факультетів у складі російських університетів не було. Але в повоєнний період у цій сфері всі без винятку релігійні організації зазнали утисків. Згідно з Декретом від 23 січня 1918 р. громадянам дозволялося мати право навчати і навчатися релігії приватним шляхом і не в якому разі державних, громадських, та навіть приватних навчальних закладах, за винятком спеціальних богословських, заснованих церквою.

До середини 80-х рр. в Україні легально діяв лише один духовний навчальний заклад – Одеська духовна семінарія Руської православної церкви.

На сьогоднішній день в Україні діє понад 120 духовних навчальних закладів 18 конфесій, державний стандарт

акредитації до них не застосовується. Духовні навчальні заклади спрямовують свою діяльність не тільки на підготовку кадрів священників, але й надають своїм вихованцям змогу отримати більш широку освіту й у галузі світських дисциплін, щоб вони могли застосовувати свій фах і поза церквою.

Духовна семінарія є середнім спеціальним навчальним закладом Православної Церкви, що готує священнослужителів, церковнослужителів та інших служителів церковних спеціальностей. На стаціонарне навчання до семінарії приймаються особи чоловічої статі з 20 до 35 років, хрещені, православної віри, що мають повну середню освіту. Абітурієнти складають вступні іспити з основ православного віровчення та обрядовості, пишуть твір чи диктант, а також повинні прочитати кілька молитов, мати уявлення про церковний спів і читання славянською мовою. Програма передбачає вивчення таких дисциплін: священна біблейська історія, катехизис, Святе Письмо Старого і Нового Завіту, догматичне богослов'я, порівняльне богослов'я, церковний статут і літургіка (порядок організації і проведення богослужінь) теорія церковної проповіді, загальна церковна історія, історія православ'я, історія та теорія неправославних вчень, церковно-славянської, грецька і латинська мови, одна з нових іноземних мов, церковний спів, Конституція України та історія України. При духовних семінаріях як самостійні навчальні підрозділи утворюються регентські класи, що готують керівників церковних хорів.

Релігійні організації у відповідності до статутів мають виключне право створювати заклади професійної релігійної освіти для підготовки служителів та релігійного персоналу. Заклади професійної релігійної освіти підлягають реєстрації і отримують державну ліцензію на право здійснення освітньої діяльності. Громадяни, які

навчаються у вищих і середніх релігійних навчальних закладах, «користуються правами та пільгами в порядку і на умовах, встановлених законодавством України для студентів та учнів державних навчальних закладів».

Кожна людини має право здобувати релігійну та (або) світську освіту. Правову основу діяльності релігійних організацій становлять Конституція України [5, Ст. 35], яка проголошує, що кожен має право на свободу совісті та віросповідання, та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2] від 23.04.1991 р. Закон України «Про освіту» [3, Ст. 84] та Закон України «Про вищу освіту» [4, Ст. 4] не визначають юридичні засоби реалізації, охорони, захисту свободи вибору світогляду та віросповідання, а також окремих її елементів (можливостей), зокрема такого, як право на релігійну освіту, та здійснення релігійними організаціями освітньої діяльності.

На жаль, в діючому Законі України «Про освіту» відсутні норми про освітню діяльність релігійних організацій, не визначено саме поняття «релігійна освіта». В світовій практиці релігійна освіта розглядається як складовий елемент права на свободу совісті та віросповідання. Ст. 18 Загальної декларації прав людини і Ст. 18 Міжнародного пакту про цивільні та політичні права, в силу яких «право на свободу совісті включає право на виконання релігійних та ритуальних обрядів та вчень» [6, С. 13, 36]. У Першому протоколі до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. чітко зазначено, що жодна людина не може бути позбавлена права на освіту, а держава має поважати право батьків відповідно до їх релігійних і філософських переконань забезпечувати освіту і навчання своїх дітей [7, С. 15].

Конвенція ЮНЕСКО від 5 грудня 1960 р. «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти» зобов'язала

держави до скасування всіх дискримінаційних законодавчих та виконавчих норм, а також припинення всіх такого роду адміністративних дій у сфері освіти, крім, того у конвенції визначається обов'язок держави гарантувати батькам або тим, хто їх згідно з правом заступає, вільну можливість посилати дітей до недержавних освітніх закладів, які відповідають мінімальним, визначеним або затвердженим відповідними освітніми органами, вимогам [7, С. 44].

Незважаючи на наведенні положення міжнародних актів в Україні норми про релігійну освіту, як гарантії права на свободу совісті та віросповідання відсутні.

Релігійна освіта в Україні може здійснюватися в будь-яких формах, передбачених для освіти взагалі, а саме у формі сімейної освіти і екстернату, в освітніх закладах (організаціях), але слід врегулювати дане питання більш детальніше, передбачивши, що релігійна освіта в Україні здійснюється в наступних формах: самоосвіта; сімейна освіта, яка передбачає виховання та навчання дітей батьками (особами, які їх заміняють) з врахуванням права дитини на свободу совісті і свободу віросповідання; релігійна освіта в освітніх установах релігійних організаціях, також в установах професійно-релігійної освіти; навчання релігії неповнолітніх учнів державних освітніх установах.

Крім того, релігійна освіта послідовників релігійних організацій розглядається як елемент правоздатності, або, ознака релігійної організації, поряд з такими ознаками як віросповідання; здійснення богослужінь, інших релігійних обрядів та церемоній. Оскільки навчання релігії та релігійне виховання послідовників релігійних організацій передбачаються в Законів якості характерної ознаки, елемента правоздатності релігійних організацій, така діяльність не підлягає ліцензуванню.

Наприклад, в Німеччині Конституція гарантує викладання релігії в школі. Викладачами релігії в державних школах є, як правило, державні службовці, що отримали на це благословення Церкви. До моменту, коли дитині виповниться 13 років, батьки самі вирішують питання про відвідування уроків релігії, а потім – учень. Для дорослих Церкви пропонують велику кількість освітніх заходів на базі власних навчальних центрів [8, С. 46].

В США використовується факультативна система освіти, яка передбачає виключення релігійних предметів з освітнього процесу державних шкіл. Ця модель надає можливість релігійним організаціям навчати дітей релігії поза рамками навчальних програм в приміщеннях державних та муніципальних установах.

Програми релігійної освіти можуть бути включені в основну загальноосвітню програму державних і недержавних освітніх установ а межами встановленого державним стандартом обов'язкового мінімуму змісту основної загальноосвітньої програми-мається на увазі включення програм релігійної освіти в національний та шкільний компонент освіти.

В останні роки розгорнулася жвава дискусія з проблем викладання християнської етики в середніх навчальних закладах. У деяких школах західноукраїнських областей проводиться експеримент з запровадження «Християнської етики», який постає на практиці занадто багато нарікань. Міністерством освіти встановлено, що в ряді державних шкіл мають місце факти самочинного запровадження вивчення Закону Божого або Катехізису, чим порушується Конституція, зокрема принцип світського характеру державної освіти.

Література:

1. Духовні школи в Україні: загальний огляд // Людина і світ, квітень .2001.– С. 32.

2. Закон України « Про свободу совісті та релігійні організації»//Відомості Верховної Ради України від 23 квітня 1991 року № 987-Х11.

3. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради України.– 1996.–№ 21.– Ст. 84.

4. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України від 17.01.2002 № 2984-111. – Ст. 4

5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України

6. Права людини (основні міжнародно-правові документи):Зб.док./упоряд.Ю. К. Качуренко.– К.: Наук. думка,1989. – С. 13, 36.

7. Практика європейського суду з прав людини.Рішення.Коментарі. – 1999, № 2. – С. 15.

8. Хампель А. Роль церкви у побудові громадянського суспільства (на прикладі Німеччини) релігії влада: церква в контексті побудови громадянського суспільства вУкраїні: збірник матеріалів до засідання круглого столу/представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні; укр.центр економічних і політ. досліджень.-К., 1999.– С. 46.

Дунаєва Л. М.

Доктор політ. наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи ІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

Нікогосян О. О.

Кандидат політ. наук, доцент, завідувач кафедри соціальних теорій ІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

Варнава У. В.

Кандидат психол. наук., доцент кафедри соціальної роботи ІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ КАФЕДРИ «СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ, ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА КУЛЬТУРНО- ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА»

В останній чверті ХХ століття людство вступило в нову стадію розвитку: настала епоха інформаційного суспільства, яке диктує нові напрями розвитку суспільства. Тому для сучасної вітчизняної науки вкрай важливим ми бачимо аналіз наступних напрямів розвитку: політико-правові; соціально-психологічні та культурно-історичні аспекти розвитку сучасного суспільства. На першому етапі дослідження за спільною темою кафедр соціальної роботи та соціальних теорій, фахівцями кафедр було досліджено саме політико-правові аспекти. Ця галузь задає напрям розвитку для всіх інших аспектів розвитку суспільства сучасної України і є джерелом змін на всіх рівнях людського життя.

Правова система сучасної України знаходиться на стадії формування, у перехідному стані від командно-адміністративних методів управління до процесів саморегуляції та самоорганізації. Відповідно до новітнього курсу країни відбуваються поступових перехід до

соціалістичних методів регуляції суспільних відносин. Даний процес позитивно підкріплюється тим, що сьогодні свідомо обрано курс на європейську інтеграцію, зокрема всі погляди спрямовані на Європейський Союз, який повинен стати запорукою розвитку та становлення України як дійсно демократичної держави, де є місце ринковій економіці, в повній мірі забезпечується охорона та належне регулювання суспільних відносин, забезпечення прав, свобод і та законних інтересів громадян завдяки ефективному функціонуванню правової системи.

Формування сучасної правової системи України у відповідності з міжнародними, зокрема – європейськими правовими стандартами, є процесом складним та багатофункціональним, атому потребує як глибокого науково-теоретичного аналізу правової дійсності, так і визначення основних напрямів її розвитку.

З точки зору О. В. Зайчука й Н. М. Оніщенко [1], загальні параметри майбутньої цілісної й систематизованої концепції правового розвитку України полягають у такому:

- вітчизняна правова ідеологія не повинна будуватися на ідеї соціального й політичного розколу, протиставлення однієї соціальної групи іншій. Навпаки, вона мусить прагнути до максимального духовного об'єднання країни, досягненню нею стану моральної й духовної соборності, необхідного ступеня політичної консолідації. Країна вже пережила достатньо воєн, революцій, контрреволюцій, розколів та реформацій і тепер має потребу в об'єднанні своїх інтелектуальних і матеріальних сил для складної відбудовної і творчої роботи. Право має в максимальному ступені сприяти реалізації цього завдання;

- правовій ідеології належить бути досить відкритою для обліку і сприйняття історичного досвіду, яку б ідеологічну належність він не мав. Ідеологія, повинна

ввібрати все конструктивне й корисне для України з теорії і практики минулого й сьогодення;

- ні принцип суверенізації особистості стосовно суспільства й держави в його індивідуалістичному варіанті, ні одержавлення людини й придушення її самостійності й ініціативи – жодна з цих крайностей не може стати методологічним підґрунтям правової ідеології в Україні. Індивідуальність можлива тільки через соціальність. Потрібне раціональне сполучення інтересів особи та суспільства, а не домінування одного над іншим. Повноцінний розвиток особистості, забезпечення гармонії прав та обов'язків реалізуються через інтеграцію людини в суспільство та його культуру.

Отже, розвиток сучасної правової системи України характеризується:

- активним формуванням основних структурних частин, що сприяє правильному співвідношенню та взаємодії елементів;

- формуванню механізму самоорганізації, який концентрує зусилля суспільства на необхідному стані рівноваги;

- поступовим приведенням правової системи у відповідність з міжнародними стандартами, насамперед європейськими, утвердженням під впливом цих вимог принципів правової, демократичної держави та громадянського суспільства;

- спрямованістю правового регулювання загальновизнаними нормами та принципами міжнародного права;

- урізноманітненням в юридичній науці методологічних підходів до праворозуміння;

- створенням нових інститутів та галузей права і законодавства, виникненням міжгалузевих (комплексних) інститутів законодавства;

- урізноманітненням зовнішніх форм права, що забезпечує динамічність, гнучкість правової системи суспільства.

Хоча права та свободи людини і громадянина, а також гарантії реалізації і захисту цих прав і свобод Українського суспільства, закріплені в Конституції, сучасне становище в даній свідчить про те, що гарантованість практичної реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина ще перебуває на досить низькому рівні. Насамперед це стосується деяких соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина, закріплених і гарантованих чинною Конституцією. Поки що фактично вони носять більше декларативний, ніж реальний характер, в більшій мірі проголошені, ніж гарантовані. Механізм здійснення та захисту цих і деяких інших прав і свобод з тих чи інших причин іноді реалізується дуже повільно або навіть гальмується. Важливою причиною існування проблем в галузі реалізації прав і свобод людини та громадянина є те, що через наявні в нашому суспільстві економічні проблеми, держава фактично неспроможна забезпечити і гарантувати всім громадянам більшість проголошених в Конституції соціальних та економічних прав і свобод. Іншою не менш важливою проблемою є недоліки в самому законодавстві: недостатньо розроблені юридичні механізми реалізації і захисту тих чи інших прав і свобод, існують певні суперечності в нормативній базі тощо.

На сучасному етапі розвитку Української держави і суспільства проблема забезпечення прав і свобод особи набуває особливого значення. Це виявляється як у певних складнощах в практичній реалізації деяких прав і свобод, закріплених в Конституції України, так і в незадовільному стані їх захищеності. Існуючий розрив між проголошеними в Конституції України правами та свободами людини і

громадянина, а також закріпленими в ній гарантіями цих прав і свобод, та повсякденною практикою їх реалізації і захисту можна пояснити тим, що головні передумови ефективного забезпечення прав і свобод особи, якими є вільне громадянське суспільство і демократична правова соціальна держава, в Україні ще не сформовані. Аналізуючи історичний досвід минулого і сучасну практику забезпечення прав і свобод особи, можна зробити висновок про необхідність комплексного і системного втілення в життя основних засад громадянського суспільства з одночасним впровадженням в практику найважливіших положень правової держави в Україні. Тільки подолавши всі труднощі становлення правової державності та формуванні вільного громадянського суспільства можна підійти до реального розв'язання проблеми забезпечення прав та свобод особи в Україні.

Правовий статус істотно дестабілізувався в результаті тих негараздів, що відбуваються сьогодні в суспільстві: соціальна напруженість, політичне протистояння, складна криміногенна обстановка, екологічні та технологічні катастрофи, шоківі методи проведення реформ, антитерористичні заходи на сході України, тощо.

Визначення в Конституції України нашої держави як соціальної і правової є до певної міри передчасним: на цих засадах базується програма подальшого державотворення, проте ці положення не є констатацією реального стану справ. Адже ще не остаточно втілені в життя принципи верховенства права, верховенства Конституції і закону, держава належним чином не відстоює права та свободи людини і громадянина та принцип поділу влади. Подекуди закони приймаються без урахування реальних суспільних потреб та навіть всупереч їм, немає відповідних соціально-економічних передумов і механізмів їх реалізації. Низькою є правова культура і правосвідомість громадян та

посадових осіб, а масове невиконання і недотримання норм права та інші прояви правового нігілізму є поширеним явищем.

Визнання у ст. 3 КУ людини найвищою соціальною цінністю, її прав і свобод змістом і метою діяльності держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним її обов'язком, безперечно, має величезне значення, але це положення поки залишається лише програмною установкою. Це означає, що Україну не можна визнати правовою державою, адже права і свободи особи поки що не стали вищою цінністю. Формування правової держави і створення умов, за яких людина дійсно стає вищою соціальною цінністю, є надзвичайно складним завданням, його вирішення можливе лише в результаті тривалих зусиль суспільства, пов'язаних з подоланням всього комплексу наявних проблем.

Необхідно розробити і прийняти наукову концепцію розвитку українського законодавства, в якій потрібно передбачити механізм переорієнтації чинного законодавства на правове забезпечення прав людини, приведення чинного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами з прав людини. Крім цього, слід підвищувати невисоку за рівнем правову культуру і правосвідомість наших громадян. В цьому відношенні ефективною має бути пропаганда юридичних знань, юридична освіта, ефективна правова допомога та інші заходи. Для вирішення цих проблем потрібно здійснювати відповідні зміни в економічній політиці України: забезпечувати зростання виробництва, переорієнтовувати економіку на загальносоціальні потреби, забезпечувати її стабільний розвиток, і взагалі, поєднувати ринкові перетворення з виваженою соціальною політикою

держави, спрямовану на забезпечення ефективної реалізації правового статусу громадян.

Важливим завданням економічних і соціальних перетворень в сучасній Україні є забезпечення балансу між свободою ринкової економіки та забезпеченням соціальної захищеності людини, захистом і гарантуванням соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина. Соціальна функція може бути повноцінно реалізована лише за умови високого рівня економічного розвитку, що дозволить ефективно перерозподіляти кошти і ресурси, зберігаючи при цьому свободу ринкових відносин і підприємництва. Система цих заходів повинна бути спрямована на припинення масового зубожіння населення і подальшої різкої поляризації суспільства та сприяти поступовому підйому загального рівня життя.

Ще однією з основних тенденцій сучасного розвитку правового статусу особи в Україні є утвердження у суспільній свідомості уявлення про те, що саме людина є первинним і головним суб'єктом невід'ємних прав, що мають соціальну природу (соціально-природний характер); поширення принципу правової рівності на всіх людей в державі; збільшення переліку прав та свобод (як наслідок збагачення, зростання потреб їхніх носіїв), зростання кількості країн, які допускають наддержавний (міжнародний) контроль за станом дотримання у них прав людини.

Серед найважливіших тенденцій в сфері прав людини слід назвати такі:

- універсалізація проблематики й концепції прав людини, поширення її на дедалі більшу кількість держав;
- впровадження принципу верховенства норм міжнародного права з питань прав людини щодо відповідних норм внутрішньодержавного законодавства;

- урізноманітнення конкретного змісту й обсягу прав і свобод людини у різних країнах;
- об'єктивна інформованість світової громадськості про стан дотримання цих прав і свобод у різних країнах;
- утворення й розгортання діяльності недержавних, неурядових організацій із захисту прав і свобод людини та громадянина, міжнародна та державна підтримка таких правозахисних структур;
- підвищення ефективності міжнародних контрольних механізмів у сфері захисту прав людини.

Таким чином, правова держава, до побудови якої прагне наше суспільство, повинна всебічно сприяти розвитку основних засад громадянського суспільства, забезпечувати баланс інтересів між різними верствами населення, відповідати за прийняття виважених політичних рішень, сприяти становленню і розвитку вільних економічних відносин у поєднанні з цілеспрямованою соціальною політикою, тобто максимально забезпечувати і гарантувати права і свободи людини та громадянина.

Для сучасного правового становища особи в Україні характерні такі особливості як нестійкість, слабка соціально-правова захищеність, відсутність надійних гарантуючих механізмів, нездатність державних владних структур ефективно забезпечити права, свободи та законні інтереси особи.

Ці негативні чинники зумовили пошук шляхів розвитку правового становища особи в Україні:

- закладення нової концепції взаємостосунків особи і держави з пріоритетом особи як вищої соціальної і моральної цінності;
- здійснення переходу від командно-заборонних методів регламентації правового становища особи до дозвільних, від централізму до розумової автономії і самостійності;

- зміна співвідношення і ролі структурних елементів правового статусу. На перший план в ньому виходять такі пріоритети, як права людини, гідність особи, гуманізм, свобода, демократія, справедливість;

- зняття обмеження особистої свободи особи, втілення в життя принципу «не заборонене законом дозволено»;

- посилення судового захисту особи, дія презумпції невинуватості;

- соціально-економічні гарантії передбачають створення такого соціального середовища і відповідної матеріальної бази, що забезпечуватимуть реальне користування правами та свободами. Це соціальна стабільність, розвинута економіка, наявність відповідних виробничих потужностей, широкої інфраструктури - системи установ і організацій, що дають можливість обслуговувати всі види соціальних потреб суспільства;

- політичними гарантіями є відповідним чином зорієнтована політика держави, її спрямованість на створення умов, що забезпечили б гідний рівень життя та вільний розвиток кожної особистості, стабільність політичних структур, їх здатність забезпечити громадянську злагоду, належний рівень політичної культури громадян, виключити можливість дестабілізації у суспільстві;

- юридичні гарантії охоплюють всі правові засоби, що забезпечують реалізацію і охорону прав і свобод людини та громадянина. До них належить, перш за все, конституційне закріплення прав і свобод та гарантій їх реалізації; - певні функції у створенні умов забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина виконують органи місцевого самоврядування та об'єднання громадян, передусім, профспілки, творчі спілки, жіночі, молодіжні, ветеранські та інші організації.

На цьому етапі вважаємо даний аспект ще не досить розкритим, тому бачимо сенс у подальшому дослідженні цього напрямку.

Література:

1. Зайчук О. В. Теорія держави і права / О. В.Зайчук, Н. М.Оніщенко – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
2. Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В. - М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

Дунаева Л. М.

Доктор полит. наук, профессор, заведующий кафедрой социальной работы ИИПО, ОНУ имени И. И. Мечникова

Пищевская Э. В.

Кандидат истор.наук, доцент кафедры социальной работы ИИПО, ОНУ имени И. И. Мечникова

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ В ПЕРИОД МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

На современном этапе экономического и социального развития Украины, которое происходит в период мирового экономического кризиса и сопровождается ухудшением материального положения населения страны, вопросы социальной защиты звучат как никогда остро. В этих условиях важно использовать опыт социальной защиты населения в странах Европейского Союза.

Источниками правового регулирования социальной защиты населения европейских стран являются акты, принятые Советом Европы, Европейским Союзом. Совет Европы принял два основных документа в области защиты прав человека. Это Европейская конвенция о защите прав

человека и основных свобод 1950 года и Европейская социальная хартия, защищающая социальные и экономические права человека. Социальная политика ЕС регламентируется Амстердамским договором, который был подписан в 1997 году и стал отправной точкой Европейской трудовой и социальной политики. [1]

Как известно, опыт реализации программ по социальной защите населения европейскими странами насчитывает более сотни лет. Этот опыт описывается и анализируется в современной отечественной и зарубежной историографии [2].

Социальная защита – это система экономических, социальных и организационных способов, которые осуществляются государством для поддержки незащищенных слоев населения – пенсионеров, инвалидов, ветеранов войны, многодетных семей и других малообеспеченных граждан. Реализация программ по социальной защите на современном этапе осложняется в условиях мирового финансового кризиса.

Современный период экономического спада является одним из проявлений кризиса, который служит прологом новой фазы подъема. Кризис показывает необходимость отказа от изживших себя форм государственного управления, в том числе и в социальной сфере. Таким образом, экономический кризис можно трактовать как типовую закономерность для рыночных отношений.

Экономический кризис, начавшийся в 2008 году в странах Европейского Союза, привел к колоссальным экономическим переменам. Несмотря на то, что высоко развитые страны Европейского Союза использовали огромные финансовые ресурсы и активно проводили антикризисные программы, им не удалось преодолеть первую волну кризиса, которая прежде всего коснулась финансового сектора.

Результатом экономического кризиса стало снижение жизненного уровня населения Европейского союза. Евростат сообщает, что в 2011 году 119,6 млн. граждан ЕС, или 24,2% населения были на грани социальной изоляции, то есть находились у черты бедности, ощущали серьезные материальные трудности или имели очень низкую интенсивность труда. Очевидно, что в период кризиса увеличивается количество людей, нуждающихся в социальной защите [3].

Термин «социальная защита» по-разному трактуется в разных странах ЕС, в разных законодательных актах. Исследователи неоднократно пытаются четко конкретизировать это понятие и внедрить в Европейском Союзе. Под социальной защитой понимается более широкое по содержанию социальное явление, чем социальное обеспечение [4].

Роль государства в социальной сфере, организация системы социального страхования, поток денежных ресурсов реализуется в рамках конкретной модели. В странах-членах ЕС доминируют четыре основные модели социальной защиты: континентальная, англосаксонская, скандинавская и южно-европейская [5].

Универсальная модель социальной защиты основана на известном принципе всеобщего благополучия. Она активно действует в Швеции, Норвегии, Исландии и Финляндии. Особенностью этой модели является наличие стандартной базы системы государственной социальной защиты, которая охватывает широкие слои населения.

Финансовой основой скандинавской модели социальной защиты служит перераспределение через государственный бюджет налоговых сборов, которые взимаются в соответствии с прогрессивной шкалой, других налогов, страховых взносов, а также государственное регулирование наиважнейших сфер жизнедеятельности.

Прибыльным налогом облагаются даже пенсии и некоторые виды помощи.

Континентальная модель действует в таких странах как Германия, Австрия, Швейцария. В этих странах установлена связь между уровнем социальной защиты и продолжительностью профессиональной деятельности личности. В основе этой модели лежит механизм социального страхования, Это значит, что социальные выплаты финансируются преимущественно, за счет страховых взносов работодателей и застрахованных работников.

В период финансового кризиса эта система проявила себя как стабильная и в данный момент немецкие граждане имеют одну из лучших систем социальной защиты. Рост безработицы в период кризиса удалось сдержать благодаря действиям правительства по стимулированию и государственному давлению на компании для того, чтобы они не увольняли работников, а оставляли их на условиях частичной занятости. Для тех, кто потерял работу, выплачивается значительная компенсация. Размер выплат по безработице достигает 60% от средней заработной платы (67% для граждан с детьми). Объем выплат составляет 2215 евро в Западной Германии и 1940 евро в Восточной.

Средняя пенсия в Германии составляет 810 евро. Большую финансовую поддержку в Германии имеет семья. Для повышения рождаемости с 2007 года была введена так называемая «родительская помощь», которая финансируется с бюджета и размер которой зависит от уровня доходов семьи [6].

Англосаксонская модель социальной защиты распространена в Великобритании и Ирландии. Принцип всеобщности является ключевым для этой системы социальной защиты. Он предусматривает распространение

ее на всех граждан, которые нуждаются в социальной помощи. Также эта модель базируется на принципе распределительной справедливости. Он является основным в данной модели, так как речь идет не о профессиональной (как в бисмарковской модели), а о национальной солидарности. Данный принцип предусматривает взаимную помощь всех участников системы социальной защиты. Такая взаимопомощь реализуется в виде перераспределения денег между разными социально-экономическими и социально-демографическими группами населения.

В социальной политике Великобритании используют разноплановые инструменты, которые позволяют поддерживать качество жизни граждан на достойном уровне: денежные выплаты, предоставление услуг, предоставление кредитов и скидок в оплате, регулирование оплаты труда. Безработным предоставляется помощь, которая представляет собой стандартный размер: 30,08 фунта на неделю.

Система пенсионного обеспечения в Великобритании по праву считается одной из самых совершенных в мире. Базовые пенсии получают все без исключения британцы по достижению ими пенсионного возраста (65), который планируется увеличить до 70 лет. Размер такой пенсии фиксированный и не зависит от стажа работы, зарплаты и трудовых успехов. Установленный государством размер пенсии: около 3 тыс. фунтов в год для одинокого человека и около 5 тыс. фунтов для семейной пары [7].

Южно-Европейская модель социальной защиты действует в Италии, Испании, Греции и Португалии. В этих странах уровень социальной защиты относительно низкий и предоставление социальной защиты часто рассматривается как дело родственников и семьи. Социальная политика в этих странах носит

преимущественно пассивный характер и ориентирован на компенсацию потерь в доходах отдельных категорий граждан.

Необходимо подчеркнуть, что каждая страна, с учетом своей специфики (исторических, социокультурных, экономических условий, а также типа социально-политического устройства государства) формирует собственную модель социальной политики.

Литература:

1. Європейська соціальна хартія: остання редакція від 03 травня 1996 р. / Рада Європи [Електронний ресурс] / http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_062

2. Семигіна Т. В. Соціальна політика економічно розвинутих країн в умовах глобалізації / Т. В. Семигіна // Магістеріум. Соціальна робота і охорона здоров'я. – К.: Видавництво Києво-Могилянської Академії, 2004. – № 3. – С. 79-84.

3. Гальчинський А. О. Світова фінансова криза: витоки, логіка трансформацій / А. О. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2008, № 42. – С. 8-37.

4. Шевчук А. П. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально-економічній сфері / А. П. Шевчук // Університетські наукові записки – 2006, № 2. - С. 310-317

5. Іванова О. Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти / О. Л. Іванова. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 107 с.

6. Дубинский В. И. Социальная работа в Германии: учеб. пособие / В. И. Дубинский – М.: ИНФРА-М, 2012. – 108 с.

7. Григораш Г. В. Системи соціального страхування зарубіжних країн: навч. посібник / Г. В. Григораш, В. Я. Олійник – К.: «Центр учбової літератури», 2008. – 437 с.

Дикіна Л. В.

Старший викладач кафедри соціальної роботи ІІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИЗ ДОРΟΣЛОСТІ

Вікова криза – це перехідний період між віковими етапами, який переживається людиною при переході від одного вікового етапу до іншого по завершенні певних стадій розвитку. В першу чергу ця криза обумовлена змінами, фізіологічними порушеннями в організмі, морфофункціональними перебудовами. Такі кризи прийнято називати нормальними, оскільки вони супроводжують людину на протязі життя.

Вікові кризи характерні не тільки для дитячого віку, виділені також нормативні кризи дорослості. Ці кризи відрізняються особливим своєрідністю в протіканні періоду та в характері особистісних новоутворень людини і т. д.

Для критичних періодів характерні наступні особливості:

1. Межі, що відокремлюють початок і кінець криз від суміжних періодів вкрай нечітко, виникає криза ніби непомітно. Дуже важко визначити момент його настання і закінчення. Різке загострення спостерігається в середині кризи, в точці апогею.

2. Проблеми в виховуванні дітей в критичні періоди свого часу послужили відправною точкою для їх вивчення. В цей період спостерігається норовистість, негативізм, падіння успішності і працездатності дитини, зростання кількості конфліктів. Внутрішнє життя дитини в цей час супроводжується болісними переживаннями.

3. Відзначено, що під час криз вчиняється скоріше руйнівна, ніж творча робота. Дитина не тільки здобуває, але і втрачає з набутого раніше. Ці придбання Л. С. Виготський назвав новоутвореннями [6].

Криза в житті це ситуація, в якій людина стикається з неможливістю реалізації внутрішньої необхідності свого життя (мотивів, прагнень, цінностей) в виду виникнення перешкод (найчастіше зовнішніх), подолати які, спираючись на свій минулий досвід, вона не може.

Криза, (від грецького – κρίνειν), буквально означає «поділ доріг». Поняття «криза» означає гостру ситуацію для прийняття якогось рішення, поворотний пункт, найважливіший момент у житті чи діяльності [3].

Всі кризи, по суті, пов'язані з пошуком сенсу життя і спробами відповісти на питання типу: "Навіщо я живу? Для кого?", а також проблемою особистої свободи, і боротьбою за неї на всіх етапах життя.

Криза – це деякі протиріччя, які накопичуються у людини. Криза в житті – це завжди неприємно, будь-то здоров'я або сім'я, або робота, або дружні стосунки. Людина вибивається зі звичного ритму. Проте є ряд так званих «нормативних» криз, через які людина проходить протягом всього життя: криза новонародженого, трьох, семи, перехідного віку та інші.

Розглядаючи кризи як закономірність психічного розвитку людини, знаючи їх періодичність і причини виникнення, їх можна щонайменше передбачити, а значить пом'якшити неминучі, вбудовані в природу людини і уникнути тих, які є результатом неправильного вибору самої людини.

Хронологічно виділяють наступні вікові кризи: криза новонародженого; криза одного року; криза трьох років; криза семи років; криза сімнадцяти років; криза тридцяти років; криза середнього віку; пенсійна криза

[4]. Поняття про окремі критичні періоди вводилися в науку емпіричним шляхом і в випадковому порядку. Аналіз кризових періодів дозволяє розкрити психологічну сутність процесу онтогенетичного розвитку особистості.

Таким чином, можна сказати, що вікова криза зумовлена виникненням основних новоутворень попереднього стабільного періоду, які призводять до руйнування однієї соціальної ситуації розвитку і виникнення іншої адекватної новому психологічному вигляду людини. Форма і тривалість цих періодів, а також гострота протікання залежать від індивідуальних особливостей, соціальних і мікросоціальних умов.

На думку психологів наслідки криз можуть бути різними, як негативні, так і позитивні. Зрештою криза постає водночас і як загроза для особистості, і як можливість для росту.

В період вікової кризи змінюються дії всіх учасників взаємодії: і дорослих, і дітей. Умовою для успішного розв'язання кризи є саме корекція поведінки дорослих. Дорослій людині необхідно мати певні знання про зміни, що відбуваються з дитиною на даному віковому етапі. Тільки на основі цих знань можна певним чином діяти і аналізувати власні дії.

Тривалість кризових переживань, можливість конструктивного або деструктивного виходу з кризи значною мірою визначаються типом ставлення особистості до несприятливої життєвої ситуації. Найбільш типові варіанти відносин особистості до криз: ігноруюче відношення, перебільшене, демонстративне, продуктивне та інші.

Вперше значення вікової кризи було підкреслено Л. С. Виготським. У зв'язку з розробкою проблеми періодизації психічного розвитку дитини він писав, що

«якби критичні віку не були відкриті чисто емпіричним шляхом, поняття про них варто було б ввести в схему розвитку на підставі теоретичного аналізу» [2]. Вікові кризи дитинства докладно описані в його роботах. Л. С. Виготський вважає, що криза – це природній і закономірний етап розвитку, в ході якого відбувається кардинальна і бурхлива перебудова соціальної ситуації розвитку, що склалася, і формування центрального новоутворення віку. Вчений робить акцент на психологічних механізмах розвитку.

Але не всі науковці так вважають. Так О. М. Леонтьєв вважає, що криза є болючим, гострим періодом у розвитку і не є обов'язковим симптомом переходу від одного стабільного періоду до іншого, що неминучими є не кризи, а переломи, якісні зрушення у розвитку. Криза, за О. М. Леонтьєвим, є свідченням того, що перелом не відбувся своєчасно [7]. При цьому акцент робиться на зовнішніх, соціальних умовах, а не психологічних механізмах розвитку (позиція О. М. Леонтьєва, Л. І. Божович та ін.).

Важливе місце у психології вікових криз займають праці Л. І. Божович, Т. В. Драгунової, Д. Б. Ельконіна, К. М. Поливанової та інших.

Вікові кризи зрілих періодів життя і старості вивчені в психології набагато менше криз дитинства, як в теоретичному плані, так і емпірично. Значною мірою це пов'язано з недостатньою розробленістю проблеми періодизації онтогенезу за межами дитинства і юності.

Розв'язання кризи створює нову зону найближчого розвитку, що містить умови для формування нової провідної діяльності. У кризові періоди з'являється можливість переходу до нового типу відносин – до нового типу співробітництва. Дозвіл кризи, таким чином, неможливо в старій системі відносин. Воно

відбудеться, коли логіка розвитку поставить нові змістовні задачі. А до того спроби надати нову форму старому змістом – і з боку дитини, і з боку дорослого, – завідомо конфліктні, але, як ми намагалися показати, глибоко осмислені.

Література:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов / Г. С. Абрамова. – Изд. 2-е., исп. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – 704 с.

2. Выготский Л. С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1061 с.

3. Крайг Г., Бокум Б. Психология развития. – СПб.: Питер, 2005. – 944 с.

4. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 464 с.

5. Обухова Л. Ф. Возрастная психология. – М.: Российское педагогическое агентство, 2004. – 448 с.

6. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризисов: учебное пособие для студентов педагогических вузов. – М.: Харвест, 2007. – 640 с.

7. Регуш Л. А. Проблемы психического развития и их предупреждение (от рождения до пожилого возраста). – СПб.: Речь, 2006. – 320 с.

Попов А. Г.

Профессор, заведующий кафедрой оперативной хирургии и топографической анатомии ОНМедУ

Десятский В. В.

Доцент кафедры оперативной хирургии и топографической анатомии ОНМедУ

Коваленко А. П.

Кандидат филос. наук, доцент кафедры социальной работы ИИПО, ОНУ имени И. И. Мечникова

**НИКОЛАЙ КОНСТАНТИНОВИЧ ЛЫСЕНКОВ
– ВЫДАЮЩИЙСЯ УЧЕНЫЙ, ПЕДАГОГ,
ГУМАНИСТ**

Город Одесса славен не только богатством архитектуры, самобытностью и юмором его жителей, славными традициями в искусстве и литературе, но и тем, что подарил миру прекрасную плеяду талантливых людей в мире науки.

Основатель кафедры оперативной хирургии и топографической анатомии на медицинском факультете Новороссийского университета, крупный ученый с широким диапазоном научных исследований, прекрасный педагог с большим художественным талантом — таким вошел в историю не только высшей медицинской школы, но и нашего города профессор, доктор медицины Николай Константинович Лысенков.

Н. К. Лысенков родился в Москве 4 августа 1865 г. В 1887 г. по окончании гимназии поступил на медицинский факультет Московского университета, который закончил в 1893 году. Свою врачебную деятельность Николай Константинович начал в качестве сверхштатного помощника проректора кафедры оперативной хирургии и топографической анатомии Московского университета,

которой руководил в то время выдающийся хирург П. И. Дьяконов. В 1896 году Н. К. Лысенков защищает диссертацию «Мозговые грыжи и их лечение», и ему присуждается ученая степень доктора медицины. За успехи в разработке оперативного лечения мозговых грыж Николай Константинович был удостоен премии Московского хирургического общества. В 1897 г. Н. К. Лысенков получил звание приват-доцента и начал читать курс оперативной хирургии и топографической анатомии нервной системы. За 9 лет работы в Московском университете (1893-1902) он проявил необыкновенное трудолюбие и работоспособность, опубликовал 25 научных работ, среди которых докторская диссертация, 2 пособия и двухтомник лекций по топографической анатомии и оперативной хирургии, изданных в соавторстве с П. И. Дьяконовым, Ф. А. Рейном и Н. И. Напалковым (1904), предложил несколько модификаций ряда оперативных вмешательств.

1900, 1901, 1902 – годы становления медицинского факультета Новороссийского университета. Были организованы лаборатории, теоретические кафедры, шло преподавание теоретических дисциплин. Подошло время преподавания клинических дисциплин и той, связующей медицинскую теорию с медицинской практикой дисциплины, которая носит название оперативная хирургия с топографической анатомией. На должность заведующего и профессора этой кафедры в 1902 году был приглашен один из лучших учеников школы П. И. Дьяконова – молодой талантливый профессор Николай Константинович Лысенков.

Его целеустремленность, организованность, высокая работоспособность, прекрасные организаторские способности, чуткое и внимательное отношение к людям, умение выделить главное звено в работе, позволило в

кратчайшие сроки сформировать и оснастить кафедру оригинальными препаратами, приготовленными руками заведующего и его сотрудников.

Наряду с этим, Николай Константинович начал создавать богатую фундаментальную библиотеку кафедры, куда вошли лучшие учебники, пособия и монографии по оперативной хирургии и топографической анатомии, изданные в России и Западной Европе. Эта библиотека и в настоящее время представляет огромный интерес, востребована сотрудниками кафедры и хирургами города. 1.09.1903 года состоялась первая вступительная лекция профессора Н. К. Лысенкова. Лекция была прочитана с большим подъемом, мастерством, глубоко прочувствована. Автор изложил свои мысли педагога и ученого: «Наука бесконечна, беспредельна, а жизнь человеческая коротка, и поэтому долг каждого ученого и учащихся творить и совершенствовать науку». Из материалов лекции видно, что вопрос о молодых научных кадрах, которые возьмут эстафету из рук своих учителей и понесут ее далеко к вершинам науки, живо интересовал профессора Н. К. Лысенкова. Заканчивая вступительную лекцию, он, обращаясь к студентам, сказал: «Я бы желал, чтобы вы вынесли из стен университета горячую любовь и уважение к научным основам хирургии, а затем развили в себе способность к самостоятельному мышлению, способность к наблюдению и критике, ибо наблюдать критически и делать из своих наблюдений верные выводы, это искусство, талант, наука» (Хирургия, 1903, т. XIII, стр. 1-3).

Николай Константинович – блестящий лектор, который умел захватывать и увлекать аудиторию глубиной поднимаемых вопросов, в живой доступной форме излагать сложные вопросы технологии оперативных вмешательств, показывать их значимость для практической медицины. Его лекции всегда собирали большую

аудиторию слушателей: студентов, преподавателей, врачей.

Неустанно работая над совершенствованием преподавания топографической анатомии и оперативной хирургии, он нашел новый способ приготовления анатомических препаратов, доложил о нем на заседании медицинского общества при Новороссийском университете, а затем и опубликовал его в 1916 году. Это был оригинальный метод консервирования анатомических препаратов без заключения их в жидкость, при этом они сохраняли естественный объем и форму. Метод основан на пропитывании тканей гигроскопическими веществами, которые, не испаряясь, сами притягивают влагу из окружающей среды. Н. К. Лысенков нашел, что лучшими веществами для этой цели являются глицерин и уксусный калий с добавлением небольшого количества формалина. Этот метод приготовления анатомических препаратов, который Николай Константинович совершенствовал более 20 лет, позволяет сохранять их десятилетиями, обеспечивая форму, объем и окраску тканей. Предложенный метод сразу нашел свое практическое применение во многих анатомических музеях. До сих пор украшением кафедры является созданный Н. К. Лысенковым топографо-анатомический музей, в котором большинство отлично сохранившихся препаратов изготовлено им лично. Созданной кафедрой Николай Константинович руководил в течение 15 лет. За это время совершенствовался учебный процесс, росли молодые научно-преподавательские кадры. Здесь нужно особо отметить А. А. Дешина – прозектора кафедры, впоследствии доктора медицины, профессора, заслуженного деятеля науки; М. М. Розанова и А. П. Самарина, защитивших докторские диссертации. В 1917 году Николай Константинович перешел заведовать

кафедрой нормальной анатомии, которую с семилетним перерывом возглавлял до конца своей жизни (кафедра анатомии санитарно-гигиенического факультета).

С 1923 по 1930 г. Н. К. Лысенков руководил научно-исследовательской кафедрой морфологии и физиологии Одесского медицинского института.

Н. К. Лысенков был крупным ученым в области анатомии человека, топографической анатомии и оперативной хирургии. Его перу принадлежит 57 научных работ, в число которых входят и учебники, которые не потеряли актуальности и в настоящее время. Им предложен ряд оригинальных оперативных подходов и вмешательств на черепе: «Мозговые грыжи и их лечение», «Костное закрытие отверстий в черепе при мозговых грыжах», «Рассечение 3-й ветви тройничного нерва у овального отверстия». Им предложен новый способ вычленения плеча, разработана техника и предложен метод оперативного доступа к сердцу, сыгравший важную роль в развитии хирургии этого органа, внедрен специальный инструмент для резекции ребер — «костотом», предложен новый материал для желудочно-кишечных протезов, написан «Краткий курс военно-хирургических операций».

В области анатомии человека и топографической анатомии большой популярностью пользовались издаваемые и многократно переиздаваемые им самим и в соавторстве учебники: «Лекции топографической анатомии и оперативной хирургии» (1908) в соавторстве с П. И. Дьяконовым, Ф. А. Рейном, Н. И. Напалковым, «Краткое руководство по анатомии человека» (1912) для слушателей средней медицинской школы; «Общая анатомия органов движения» (1916); пособие для инструкторов физкультуры — «Анатомо-физиологические основы физической культуры человеческого тела» в

соавторстве с Е. М. Синельниковым (1927). В период заведования кафедрами Н. К. Лысенков проявил себя как пламенный последователь идей Н. И. Пирогова. При изучении предмета главное внимание уделялось знанию его применительно к хирургическим вмешательствам. Практические занятия проводились только на препаратах и экспериментальных животных. В этой связи понятен его интерес к сохранности анатомических пособий. По этому вопросу Н. К. Лысенков выпустил две монографии: «О приготовлении и хранении трупов для музеев» и «Способ консервирования анатомических препаратов без погружения в жидкость с сохранением их формы и объема» (1916). В этой области Николай Константинович считался признанным специалистом и, когда в 1926 году требовалось принять меры по сохранению останков великого хирурга и анатома Н. И. Пирогова, в эту комиссию по рекомендации I Всеукраинского съезда хирургов был включен профессор Н. К. Лысенков.

В 1924 году профессор Н. К. Лысенков был приглашен в Одесский политехникум изобразительных искусств (ныне художественное училище им. Грекова) для чтения лекций по анатомии человека. Работая в нем, Николай Константинович написал руководство для художников «Пластическая анатомия» (1925).

В 1932 году Н. К. Лысенковым в соавторстве с доцентом В. И. Бушковичем был написан и издан учебник нормальной анатомии для студентов медицинских институтов. Этот учебник пользовался огромной популярностью у многих поколений студентов и врачей за четкость и легкость изложения трудного анатомического материала, отлично выполненные иллюстрации. После смерти Н. К. Лысенкова этот учебник был дополнен профессором М. Г. Привесом, крупным специалистом по

рентген-анатомии, в общей сложности выдержал 8 изданий и поныне используется в учебном процессе.

Обладая незаурядными художественными способностями, профессор Н. К. Лысенков большинство изданных учебников и руководств иллюстрировал собственными оригинальными рисунками.

Многогранность научных интересов Николая Константиновича сочеталась с его желанием демонстрировать многообразие анатомических форм, постоянно пополнять фундаментальные музеи кафедр. Так, занимаясь вопросами возрастной анатомии и изучая развитие и аномалии придаточных полостей носа, Николай Константинович собрал и описал свыше 300 черепов. Кроме того, проявлял большой интерес к антропологии и, продолжая развивать научное направление первого заведующего кафедрой анатомии человека профессора Н. А. Батуева (1879-1917), собрал большое число черепов древних племен, населявших северо-восточную Азию, чем пополнил сохранившуюся до сего времени огромную краниологическую коллекцию музея. Этому посвящено одно из стихотворений Н. К. Лысенкова, написанное им 10 февраля 1927 года.

*На полках черепов угрюмый ряд
Стоит, оскалившись зубами,
Глазниц пустых недвижен темный ряд
Под бледно выпуклыми лбами.
Кругом все тихо; еле брезжит день
Сквозь грань окон, покрытых пылью,
И легкая ложится полутьма в углу.
И слабо пахнет гнилью.
Как много черепов!
Сюда несли дань смерти все народы мира,
И здесь на полках залегли*

*И англосакс, и сын Памира.
Когда-то жизнь светилась в нишах глаз,
На лицах цвел румянец яркий,
И громок был страстей мятежных глас
Любви и ненависти жаркой.
И все прошло, исчезло, как мираж:
Людского рода век недолог...
Лишь черепов причудливый мираж
Хранит бесстрастно антрополог.*

Н. К. Лысенков был блестящим лектором и талантливым педагогом. Он умел захватывать и увлекать аудиторию глубиной поднимаемых проблем, в живой и доступной форме излагать сложнейшие вопросы топографической анатомии и оперативной хирургии. Его лекции были весьма поучительны как по своему содержанию, так и по простой, ясной форме изложения. Лекции читал он медленно, негромко, приятным тембром голоса. При этом, используя свои незаурядные художественные способности, он сопровождал изложение материала прекрасными анатомическими рисунками на доске при помощи цветных мелков. На рисунке изображались контуры и детали изучаемого органа, изображаемой части тела. Никакие атласы и пособия не могли идти в сравнение с оригинальными разноцветными рисунками, тут же на глазах студентов выроставшими и оживавшими на доске из-под мелков и пальцев профессора. На его лекциях студенты всегда ожидали новых анатомических изображений, с появлением которых становилось все настолько понятным, что не требовало дальнейших объяснений.

Наряду с активной научной и педагогической деятельностью на кафедре, Н. К. Лысенков принимал активное участие в жизни Новороссийского университета.

Он был одним из организаторов Одесского отделения академического союза и вместе с профессором всеобщей истории Е. Н. Щепкиным был избран делегатом 2-го Всероссийского съезда этого союза, состоявшегося 25 августа 1905 г. в Петербурге. В это же время Н. К. Лысенков вместе с другими 12 представителями академического союза был избран в комиссию для помощи ректору университета в налаживании правильного течения университетской жизни.

В декабре 1905 года Н. К. Лысенков становится ответственным редактором вновь созданного журнала «Свободная школа».

Будучи прогрессивно настроенным человеком, Н. К. Лысенков не мог остаться в стороне от событий 1905 года. Он и очень известный в Одессе блестящий хирург Ч. В. Дюбуше (1868-1946) не только обменивались медицинскими советами по спасению раненых. Они принимали активное участие в операциях, спасая пострадавших, которые выступали за демократические преобразования. Так два гуманиста, русский и француз, занимались одним и тем же благородным делом.

В годы гражданской войны и военной разрухи, когда Новороссийский университет находился в крайне тяжелом положении, а некоторые профессора оставили научно-педагогическую деятельность, Н. К. Лысенков работал с присущей ему энергией. Его не страшили ни холод в неотопляемых аудиториях, ни материальные недостатки. Он ежедневно аккуратно являлся на лекции, независимо от состояния своего здоровья. Однажды он пришел на лекцию совершенно больной, с отеками ног, едва передвигаясь по лестницам анатомического корпуса. Лекция была прочитана, как всегда, с большим энтузиазмом. Студенты, растроганные такой преданностью своему делу и таким искренним отношением к молодежи, по окончании лекции

на руках вынесли профессора из аудитории и таким же образом доставили его домой.

Н. К. Лысенков очень тесно общался с профессором В. П. Филатовым (1875-1956). Их связывали не только научные и врачебные интересы, но и увлечение поэзией и изобразительным искусством. Очень трогательно и с большим уважением В. П. Филатов в своей статье, посвященной 35-летию юбилею врачебной, научной и педагогической деятельности Н. К. Лысенкова, пишет о его заслугах и активном участии Николая Константиновича во многих врачебных обществах: «Н. К. Лысенков читал лекции по пластической анатомии в Одесском политехникуме изобразительных искусств, состоял почетным членом Одесского хирургического общества, был членом эндокринологического общества, Одесского отделения Украинского общества патологов, а также членом общества имени Костанди. Профессор Н. К. Лысенков является одним из лучших знатоков оперативной хирургии, топографической анатомии и описательной анатомии. Преподавание этих предметов он довел до большой высоты... 35-летний юбилей застает профессора Лысенкова во всем богатстве его интеллектуальных сил и научной продуктивности. Профессор Лысенков является одним из основателей медицинского факультета в Одессе. Мы надеемся, что для Медицинского института еще долгие годы будет служить украшением профессор Лысенков — этот крупный ученый, превосходный преподаватель и отличный товарищ, так много принесший пользы медицинскому образованию длинного ряда поколений студентов». (Одесский медицинский журнал, 1928, № 2, 51-54 с.)

Эти двое замечательных людей были большими любителями живописи. Картины Н. К. Лысенкова и

В. П. Филатова неоднократно экспонировались на выставках в Одесском доме ученых.

Н. К. Лысенков пользовался большим уважением не только среди коллег, но и у жителей дома на Княжеской, 12, в котором он проживал. В своих воспоминаниях врач Георгий Игнатенко пишет: «Лысенкова все – стар и млад – в нашем доме глубоко уважали за ясный ум и доброту. Помню, как мама говорила мне и моим товарищам: «Называйте Лысенкова господином доктором или господином профессором». Лысенков был высок ростом, хромал, ходил с палочкой в левой руке. К нему часто заходили видные ученые, в том числе молодой Ясиновский, впоследствии ставший гордостью Одесского медина, академиком с мировой известностью, кардиологом-терапевтом» (Вечерняя Одесса, 1991, 22 марта).

Н. К. Лысенков был необычайно одаренным и разносторонним человеком. Он был большим ценителем искусства, любил музыку, писал стихи. Будучи художником-любителем, Николай Константинович неоднократно участвовал в Одесских художественных выставках под псевдонимом Кальвинский, выставлял работы с 1913 г. (весенние выставки 1913 и 1914 гг., выставки «независимых» 1916, 1917 и 1919 гг., I народная выставка 1919 г.) В 1925-1929 годах участвовал в выставках Общества имени Костанди под фамилией Лысенков. Участвовал в совместной выставке Товарищества южно-русских художников – «независимых» в 1918 году. В этих выставках участвовали выдающиеся художники авангардисты – В. Кандинский, П. Волокидин и другие. Кроме того, Н. К. Лысенков входил в состав организационных комитетов многих вышеуказанных выставок.

Интересно участие Н. К. Лысенкова в организации «Свободной академии изящных искусств» (1918), где преподавание велось «по программам Парижских академий». Вместе с Н. К. Лысенковым в художественных выставках участвовал и его коллега по медицинскому институту – Николай Алексеевич Куковеров (1869-1937), известный в среде одесской интеллигенции как художник-любитель, коллекционер живописи. С 1922 по 1937 год профессор Н. А. Куковеров заведовал кафедрой топографической анатомии и оперативной хирургии в медицинском институте. Участвовал в I народной выставке 1919 года. С 1924 года – член и участник выставок Общества им. К. К. Костанди.

Описывая преподавательский состав Одесского института изящных искусств, художник В. Поляков упоминает анатома Н. К. Лысенкова, написавшего прекрасный учебник по анатомии («Пластическая анатомия»): «Он мог цветными мелками на черной доске нарисовать любую мышцу и любое сочленение, это было настолько красиво, что после урока жалко было стирать нарисованное. В перерыве старый анатом разворачивал салфетку – и там, среди заспиртованных связок, костей и суставов, находил свой завтрак. Такое соседство смущало учеников, но самого его нисколько. В воскресные дни он отправлялся на этюды и писал на дощечках маленькие, очень тонкие по цвету пейзажи» (В. Т. Давыдов, Е. В. Полякова. «Художник Валентин Поляков», М., Сов. худ., 1986).

Естественно, он был близок к известным одесским художникам, членам ТЮРХ – К. К. Костанди, Т. Я. Дворникову, П. А. Нилусу и другим, а Е. И. Буковецкий написал его портрет, который и поныне украшает интерьер основанной им кафедры. При этом в доме Е. И. Буковецкого (Княжеская, 27) в 1918 году он

общался с Н. А. Буниным (Нобелевским лауреатом, академиком русской словесности). Н. К. Лысенков был частым гостем проводимых в этом доме «четвергов», на которые приходили разные по своим увлечениям представители одесской интеллигенции.

Последние годы жизни Н. К. Лысенкова сложились для него неблагоприятно: смерть жены потрясла чуткого и впечатлительного человека. Начало Великой Отечественной войны, сложная политическая обстановка, изрядно повлияли на ослабшего и состарившегося к тому времени Н. К. Лысенкова.

Профессор И. Л. Сендерович (1890-1983) так вспоминает о последней встрече с Н. К. Лысенковым 30.07. 1941 г.: «Я застал его в постели, он лежал, не поднимаясь, уже несколько дней. Его мучило сознание, что он не в состоянии эвакуироваться, и что ему придется, как он говорил, «ходить под немцем». И в этом состоянии, в этом настроении Николай Константинович находил забвение в кисти и красках. В полусидячем положении, в кровати он созерцал окружающую его обстановку и наносил ее на полотно. Один такой эскиз он подарил мне на память. На нем можно видеть стоящую в углу комнаты кровать, на которой лежал он сам, и табурет возле кровати, на котором лежат книги, стоят свеча, воткнутая в бутылку из-под одеколona, бутылочка с лекарствами и ложечкой для их приема». Из большого художественного наследия Н. К. Лысенкова на кафедре сохранился только этот небольшой этюд.

Но все же верность делу и чувство долга были неотъемлемыми спутниками жизни Николая Константиновича Лысенкова. Несмотря на болезнь и свой 76-летний возраст, он пришел в военно-полевой госпиталь, развернутый на базе клиники медицинского института и обратился к руководству медицинской службы с просьбой

принять его в госпиталь для оказания помощи раненым: «Я оперировать уже не могу, но перевязки все же помню и буду делать». Три недели Николай Константинович работал в госпитале, но начавшееся тяжелое заболевание, за которым последовал роковой конец, не позволило ему продолжить работу. Умер Н. К. Лысенков в канун сдачи города Одессы – 14 октября 1941 года, за два дня до оккупации. В послевоенное время в знак глубокого уважения к личности профессора Николая Константиновича Лысенкова, признание его заслуг педагога в деле подготовки врачей, крупного научного работника и настоящего интеллигента, медицинская общественность города собрала денежные средства и установила ему памятник на 2-м христианском кладбище, на котором написано: «Николаю Константиновичу Лысенкову от врачей г. Одессы».

Таким был основатель кафедры оперативной хирургии с топографической анатомией на медицинском факультете Новороссийского университета, крупный ученый с широким диапазоном научных изысканий, автор многочисленных фундаментальных работ, монографий, учебников и учебных пособий в области хирургии и анатомии Николай Константинович Лысенков – доктор медицины, профессор.

Яркая жизнь профессора Николая Константиновича Лысенкова, его большая научная, педагогическая, подвижническая деятельность, его всесторонний талант и высокая культура, компетентность, его профессионализм и интеллигентность всегда будут являться ярким примером служения гражданскому долгу для многих поколений одесситов.

Коваленко А. П.

Кандидат филос. наук, доцент кафедры социальной работы
ИИПО, ОНУ имени И. И. Мечникова

**ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА
БРУСИЛОВСКИЙ ПРОРЫВ**
Памяти Лаврентия Кузьмича Коваленко
Эссе

Исполнилось 100 лет со дня начала Первой мировой войны. Эта дата прошла в Украине малозаметно, что в принципе понятно... – эту войну и в бытности СССР мало вспоминали. Очень жалею, что немногих фронтовиков (буквально – двух, трех), которых я знал и которые принимали в ней участие, я никогда ни о чем не расспрашивал. Наверно, по малолетству.

Первая Мировая война серьезно затронула наш род, нашу фамилию. Лаврентий (Лавро) Кузьмич Коваленко, старший брат отца, с нее не вернулся. Что я о нем знаю? О военных баталиях ничего. Да и о гражданской жизни крайне мало. Но есть несколько деталей его жизни, которые мне хочется вспомнить, то есть, хоть что-то (!), чтобы сохранилась какая-то память на какое-то время. В селе Журавка, где он родился, памяти о нем уже нет. Никакой...

Мой отец, Павел Кузьмич Коваленко, в своих заметках «Поколение, потерявшее мир» несколько раз задушевно вспоминает своего старшего брата, и его память – это моя память.

Хата стояла на краю села, впритык к лесу. Мы были своего рода «подлесники». В силу этого мы хорошо знали, что делается в лесу. Конечно, лес жил своей жизнью, но некоторые его сокровенные тайны потихоньку или во всей

силе доходили и до нас: пробуждение природы, расцвет жизни, трагедии в борьбе за существование, какие-то необычные или кажущиеся таковыми явления.

Хорошо было летом. Летом появлялись ягоды, лесные орехи, грибы. Но лес был княжеский, и в этом была основная граница между ним и нами... Наши возможности в лесу напрямую зависели от милости и настроения лесников...

А они, лесники, видимо, больше всего опасались наших костров, чего, к слову, мы никогда не делали, и даже не думали об этом.

Хорошо было летом: тепло, больше еды, журавские зори и закаты, детские бесконечные разговоры с такими же пастушками, как и я.

Хорошо было летом: летом я был пастух (неплохо знающий свое дело) – маленький командир, командир стада. Трудно было и скучновато, но я старался как-то разнообразить свою пастушечью жизнь. Неизбежные разговоры с животными и птицами (гусями), командирские приказы развивали мою я.

Хорошо было летом и от одной мысли: зимой все будет совершенно по другому, а потому радуйся тому, что есть сейчас.

Скучно, порой очень скучно было зимой. Неприятными, хотя в чем-то разнообразящими нашу зимнюю нудную жизнь были волки. В лютые морозы волки подходили настолько близко к хате, что казалось... заглядывают в обледенелые окна. А может быть, так оно и было. А потом начинали вить, да так, что «кровь стыла в жилах». Мама же вела себя совершенно спокойно и подбадривала нас: «Ну, чого ви боїтесь? Для вовка вिति, що для людини говорити. Таким його створив Бог».

Мамо! А вовки не залізуть у вікна?

Вікна маленькі, то як вони залізуть?

*А голову може просунути?
І це не зможе,
А якщо зможе? І просуне голову?
Тоді Федір вдарить його сокирою по голові.
А може краще йому підпалити рило?
Все оживляються, смеються.*

Ні, не можна, бо хата може згоріти... Лавро с полусерьезным видом: «Не треба його ні бити сокирою, ні підпалювати рило. Його треба переконувати. – Ти такий багатий: у тебе весь ліс з зайцями, оленями, кабанями, лисами, а у нас клаптик землі. Ти такий дружний: – бач скільки у тебе друзів, а у нас?.. Ти такий сильний: тебе всі бояться, а хто боїться нас? Вовк звір дуже дотепний і все розуміє. Незадовго до Первой мировой войны с Лавро произошло удивительное, какое-то мистическое событие, которое я вспоминал десятки раз в разных разговорах.

Приходит брат из леса какой-то взъерошенный, бледный, вздыхает, садится на табуретку.

«Ну, Павло, і історія вийшла... Іду я лісом, аж раптом бачу: зовсім поруч від мене стоїть вовк. Я завмер, перелякався. Розумієш: в мене до того ж і в руках нічого нема... Вовк підійшов до мене і... почав тертися боком, як це роблять коти, чи собаки. Спочатку з однієї сторони, потім з іншої і тихенько, мирно пішов у хаці...

Коротко резюмирую: история в духе барона Мюнхаузена (о котором я тогда, разумеется, понятия не имел). Но то, что старший брат говорил абсолютную правду, я ни капельки не сомневался, ни тогда, ни, понятно, сейчас.

Если бы то, что случилось с братом, ему приснилось, мы, его братья, наверняка бы мудрствовали: «что это значит?», «к чему?» А так что: произошло необычное явление, своего рода маленькое чудо – и все. Но если бывают «вещие сны», «сны подсказки», то почему бы и не

быть «вещим событиям», «событиям-подсказкам» – самой жизни? Как их расшифровать?

...Волки выли, а мама все подбрасывала дрова в печь: в хате становилось теплее, и волки уже казались в каком-то другом мире. Мы залазили на печь, подталкивая друга друга под бока, щипая, смеясь.

Хто зна саму страшну історію?

Я знаю про вовка, який може становитись людиною і навпаки.

Мама прислушивається...

Я вам зараз дам страшну історію! Хто там такий розумний?

Негайно спати!

Мы засыпаем, и каждый видит свои сны. А волки обязательно снились нам зимой, что называется по очереди. И снились по-разному. А какие сны видела мама?

После истории с волком с моим братом Лавро произошла другая, тоже история – но не сказочная. Будучи в Ольшане, проехался он публично по каким-то российским порядкам. Его заметили, вызвали и избили там же в Ольшане. Естественно, предупредили. Пришел брат домой неразговорчивый, удрученный, мрачный. Вылил на голову кувшин воды, выпил кружку воды и пошел вглубь сада, что-то постелил на траву и лег. Прослышав о случившемся, к нему стрелой понеслась мама: не то с криком, не то с плачем.

Я не знаю, что она сказала Лавро, но, скорее всего: «Ти і Федір моя перша надія і опора. Ти сильний, ти розумний і з тобою таке зробили... і чого ти синку добився? Чого?..»

Это было незадолго до того, как мама в 1916 г. получит похоронку: «Ваш сын Лаврентий Кузьмич Коваленко...» Первая мировая война. Первая для мира, первая и последняя для моего старшего брата...

Интересная деталь. Лаврентия, Лавро Коваленко, призывали в армию еще в мирное время. Однако, Матрена Михайловна Жежерун, его мать поехала по этому вопросу к губернатору. Она легко к нему попала и попросила не призывать сына в армию. Губернатор ее внимательно выслушал и сказал, что поскольку вы одна воспитываете детей, вашего сына призывать не будут, не беспокойтесь. Но, если, не дай Бог, война, то... П. К. Коваленко часто вспоминал эту историю, сопоставляя ее с деяниями ряда советских бюрократов.

В 1964 г. я купил сборник «Лирика» А. Блока. Поставил обычный для меня в таких случаях «автограф» на внутренней обложке и дату покупки. Начал читать и наткнулся на где-то уже слышанное стихотворение, написанное в связи с Первой мировой войной.

«Петроградское небо мутилось дождем, На войну уходил эшелон. Без конца – взвод за взводом и штык за штыком, наполнял за вагоном вагон.

В этом поезде тысячи жизней цвели Боль разлуки, тревоги любви, Сила, юность, надежда... В закатной дали были дымные тучи в крови.

И, садясь, запевали Варяга одни, А другие – не в лад Ермака, И кричали ура, и шутили они, И тихонько крестилась рука».

Нет для меня Первой мировой войны без мыслей о брате.

Вторично прочитал «Мои воспоминания» А. А. Брусилова. В предисловии к книге Брусилова характеризуют как «выдающегося полководца». Похоже, что это так. Он осуществил, казалось бы, немыслимый прорыв австро-германского фронта в мае-июле 1916 года. Описывая блестящие действия Юго-Западного фронта,

он приводит много убедительных цифр, подтверждающих это. Но, к сожалению, он ничего не пишет о наших потерях в первые дни. «С рассветом 22 мая на назначенных участках начался сильный артиллерийский огонь по всему Юго-Западному фронту». В этот день погиб мой старший брат Лавро.

У нас очень мало научной исторической и художественной литературы о Первой мировой войне. Что бы о ней рассказал старший брат?

Мрачный и жестокий лик этой войны, крушение иллюзий, массовая гибель людей как надругательство над красотами мира и жизни художественно сильно показал английский писатель Ричард Олдингтон. Его «Прощайте, воспоминания» прочитал от корки до корки.

Прочитал у М. Пришвина: «Первая мировая война. Не понимаю, какая это может быть новая счастливая жизнь после войны, если после нее освободится на волю такое огромное количество зла. Зло – это рассыпанные звенья оборванной цепи творчества. А сколько во время войны рассыпалось творческих жизней!» Вторая мысль понятна. Первая мировая война дала старт массовому злу в двадцатом веке. Я думаю, что не изменю, а лишь продолжу мысль писателя, что Первая мировая война породила Вторую мировую. Во всяком случае, по логике, выходит именно так. Мстительный, но совершенно закономерный Версальский договор союзников, ставший «унизительным» для Германии содержал крупные зерна для начала Второй мировой.

Он же выглядел хорошим стимулом для традиционной немецкой политики «драх нах остен».

По отношению к людям, прошедшим Первую мировую войну, душевно травмированным и нередко внутренне

опустошенным, обычно используют термин «потерянное поколение».

Выражение это впервые употребила писательница Гертруда Стайн в беседе с Э. Хемингуэем, который использовал его в качестве эпиграфа к роману «И восходит солнце» (1926): «Все вы – потерянное поколение».

О судьбе фронтовиков, вернувшихся в мир житейских и безразличных людей, писали У. Фолкнер, Дж. Дос Пассос, Дж. Голсуорси. В 1929 г. были опубликованы три великих произведения: «Прощай оружие!» Э. Хемингуэя, «Смерть героя» Р. Олдингтона, «На западном фронте без перемен» Э. Ремарка.

У нас нет такой литературы, как и не было «потерянного поколения» (в указанном смысле), поскольку множество фронтовиков активно включились сначала в революционные события 1917 года, а затем и в Гражданскую войну.

По какому пути пошел бы Лавро Коваленко неизвестно, но одни из последних его слов с передовой: «После всего того, что я уже пережил, я ничего не боюсь...»

Брусиловский прорыв считается очень крупной победой Российской империи в Первой мировой войне. Войска Центральных держав были отброшены на 160 км. Но и потери при этом были большими. И сколько там погибло украинцев?.. Имя одного из них я здесь озвучил. Пусть это будет свеча памяти.

Коробицына М. Б.

Кандидат психол. наук, доцент, докторант ИИПО ОНУ имени И. И. Мечникова

КОМПЛЕКСНАЯ ВОССТАНОВИТЕЛЬНАЯ МЕДИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ УЧАСТНИКОВ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Медико-психологическая адаптация участников боевых действий, является чрезвычайно **актуальной проблемой**. Политические события 2014 года в Украине обозначили необходимость дальнейшего изучения психических состояний участников боевых действий, связанных с боевым стрессом и посттравматическим стрессовым расстройством. Поскольку обозначенные состояния являются одним из главных внутренних барьеров на пути адаптации к мирной жизни, а так же предполагают возможность переходить в девиантные формы поведения, возникла так же необходимость глубокого переосмысления методов их психологической коррекции.

Украинские солдаты, которые были призваны в зону АТО, после возвращения домой, испытывают значительные трудности в адаптации к мирной жизни. На смену афганскому синдрому приходит так называемый **восточный синдром** или **синдром АТО**.

Большинство врачей-психиатров и военных психологов убеждены в том, что необходима серьезная социальная работа по медико-психологической адаптации к гражданской жизни. А поскольку боевой стресс и поствоенные расстройства — сложные состояния, с которыми невозможно справиться самостоятельно и невозможно лечить дома, возникает необходимость специально организованной работы в виде **комплексной**

программы восстановительной медико-психологической реабилитации.

Опираясь на наш многолетний опыт изучения посттравматических состояний и практической работы с участниками боевых действий, на базе Лаборатории клинической, реабилитационной психологии и психологических экспертиз ИИПО ОНУ имени И. И. Мечникова при сотрудничестве с Научно-исследовательским центром Вооруженных Сил Украины «Государственный океанариум», была разработана программа комплексной восстановительной медико-психологической адаптации участников боевых действий.

В ходе исследований была проведена нейропсихологическая диагностика 50 пациентов с диагнозом посттравматическое стрессовое расстройство в сочетании с минно-взрывным акубаро-травматическим повреждением слуха и нейросенсорной тугоухостью, проходивших лечение в клинике психиатрии Военно-медицинского клинического центра Южного региона. По результатам диагностики были сформированы группы и проведена психотерапия состояний, связанных с посттравматическим стрессовым расстройством и терапии по методике восстановления слуха с помощью специальной звукотерапии (с применением звуков дельфинов). Далее была проведена оценка эффективности комплексной восстановительно-реабилитационной психотерапии участников боевых действий.

По результатам проведенной работы, были исследования сделаны следующие выводы:

1. Участникам боевых действий, которым поставлен диагноз посттравматическое стрессовое расстройство в сочетании с минно-взрывным акубаро-травматическим повреждением слуха и нейросенсорной тугоухостью

необходимо придерживаться карантина, сроки которого устанавливает врач.

2. В период карантина необходимо включение пациентов в процесс комплексной медико-психологической реабилитации.

3. В структуре комплексной медико-психологической реабилитации пациентов с диагнозами посттравматическое стрессовое расстройство в сочетании с минно-взрывным акубаро-травматическим повреждением слуха и нейросенсорной тугоухостью одним из эффективных методов является специальная звукотерапия (с применением звуков дельфинов).

4. В ходе специально организованной комплексной восстановительной медико-психологической реабилитации наблюдается значительное улучшение общего состояния ЦНС и психологического состояния пациентов.

Литература:

1. Лисенко В. І. Використання дельфінотерапії в реабілітації дітей / В. І. Лисенко, І. В. Загоруйченко, Ю. К. Батозкій // Матер. VI Конгресу педіатрів Росії «Невідкладні стани у дітей». – Москва, 2000. – С. 177-178.

2. Коробицина М. Б. Реабилитационные возможности дельфинотерапии в комплексной коррекции состояний алекситимической психалгии / М. Б. Коробицина, Н. Ю. Василевская, Варнава У. В. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.sworld.com.ua/konfer22/444.htm>

3. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии ПТСР / Н. В. Тарабрина — СПб: Питер, 2001. — 272 с.

Снігур Л. А.

Доктор психол. наук, профессор ІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

Снігур Ю.

Аспірант ІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

Вареник Р.

Аспірант ІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

РОЗВИТОК ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ ЯК ФАКТОР ЙОГО КОНСОЛІДАЦІЇ

Визначальною в долі народу є роль інтелігенції як його провідника – в піднесенні української культури на вищий, елітарний рівень, в наслідок тривалого у поколіннях спілкування та досконалого знання світової культури як природних форм буття в ній українських державних діячів, політиків і воєнних, дипломатів, учених і діячів культури, взаємообміну та повноцінного знайомства інших народів з українською і в цьому синтезі – її справжнього розвитку.

Поняття інтелігентності в її психологічній суті і загальнолюдському значенні, перед усе означає вищість духовного над матеріальним тощо.

Інтелігентність і освіченість: освіченість як необхідна, але не достатня умова інтелігентності людини, яку завжди визначає сила духу і культуру потреб.

Риси характеру порядної, інтелігентної людини: потреба у справедливості (у якій кожному – належне), довірливість; відвертість, безпосередність, чесність; стиль невимушеності, внутрішня свобода (як усвідомлення необхідності жити відповідно морально-етичним нормам); сміливість і виваженість розуму, сила духу, готовність до доцільного ризику, громадянська мужність; толерантність, терпимість, зокрема, до представників інших етносів.

Думки Т. Г. Шевченко, Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського та інших представників українського народу щодо розвитку рис характеру народу, що обумовлюють прогресивний розвиток країни.

Система ставлень особистості – до себе, роду, народу, країни як ознака інтелігентної людини і база для розвитку цієї інтегративної якості особистості.

Інтелігентність як психологічне утворення є результатом еволюційного тривалого розвитку виховання особистості і проявляється у всіх прошарках населення країни.

В слові інтелігентність у перекладі на французьку, італійську, датську, англійську, польську, латиську, болгарську, словацьку та інші мови міститься корінь «інтелектуал». Це істотно в значенні слова підкреслює функцію інтелектуальної людини – розмірковувати, мислити, позиціонувати себе відносно ситуації, в якій людина знаходиться, аналізувати та впорядковувати інформацію, що зберігає пам'ять або яку надає актуальна ситуація, вирішувати поточні завдання практичного і теоретичного плану на вищому рівні ефективності. І хоча відбувається подальше поглиблення наукового розуміння поняття інтелект, при розкритті поняття інтелігентності інтелект визначають як необхідну але недостатню її характеристику. Інтелект (як розум; здатність до мислиневої діяльності та пізнання, наявність певним чином впорядкованої інформацію про середовище та поняття, що об'єднує в собі пам'ять та мислення; вищий спосіб вирішення практичних та пізнавальних завдань) не є достатнім для означення людини як інтелігентної.

Нечіткість поняття інтелігентності обумовлюється не стільки білими плямами у науці, скільки політичними детермінантами, зокрема не бажанням приймати інтелігентність як ознаку авторитетності ідейного

провідника – лідерства людини. Такий авторитет не раз вказував на конкурентоздатність поряд з авторитетами у бізнесі і політиці. Цей авторитет завойовується тим, що людина інтелігента прагне морального ідеалу і це прагнення розглядає як вищу цінність серед інших цінностей професійної діяльності чи бізнесових інтересів.

Цей орієнтир на моральність і визначає справедливе ставлення інтелігента в його утвердженні справедливого прагнення не тільки себе, але й іншої людини, визнання права бути собою в істотних характеристиках громадянина певної країни і, у тому числі, національних його особливостей, а також, у збереженні загальнолюдського права людини на вільний вибір громадянства країни іншої. Національне, у цьому плані дорівнює поняттю індивідуальності народу, руйнування якого призводить до моральної деградації, чого не може, навіть внутрішньо, дозволити людина інтелігентна.

В понятті інтелігентність, таким чином, визначальним є не тільки розум, але честь і совість інтелігенції як відповідальної частини суспільства, критерієм ефективної діяльності якої є його, суспільства, історичний поступ еволюційними кроками морально-духовного удосконалення.

Інтелігентність, можливо слід розглядати як взірець досконалості, який слід досягати, але складно повною мірою досягти. У цьому прагненні, важливо не розглядати інтелігентність лише як ідеал, що обезкровлює саме прагнення досягнення, а вимірювати розвиток кроками сходження у подоланні труднощів і досягненням вищого відносно попереднього рівня розвитку. При цьому невідповідність окремих рис людини, що роль якої у суспільстві має відповідати критеріям інтелігентності відносити до індивідуальних характеристик особистісної

організації, особливостей вихованості, соціально-політичних умов буття.

Серед таких індивідуальних і соціально-політичних характеристик – відокремлення інтелектуалізму від раціональності у практичній поведінці особистості, а інтелігенції від функції ідейного провідника суспільства; звуження інтересів інтелігентної людини до таких, чий розумові та духовні інтереси не виходять за межі роботи та сім'ї.

Для інтелігенції в її узагальнюючій характеристиці характерна активна життєва позиція особистості у її спрямованості по відношенню до свого народу на організаційне формування висококультурного середовища та простору конструктивної дії. Це спрямування діяльності не носить декларативно-демонстративний характер, а має ознаки інструментальної дії в межах, відведених різними життєвими ролями інтелігентної людини в суспільстві – від сімейних, родових до професійних і політичних в залежності від індивідуальних властивостей особистості і наданих їй природою і розвинутих вихованням талантів.

Яремчук О. В.

Доктор психол. наук, професор ІІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ТА МІФОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ

Проблеми розуміння та управління культурним розмаїттям на рівні регіонів, держав, національних спільнот і навіть окремих особистостей виявилися сьогодні

важко вирішуваними. Тому видається актуальним розглянути умови, необхідні й достатні для того, щоб консолідувати в Україні спільноти, що різняться за культурним спрямуванням на основі формування національної самосвідомості. Одна з відмінних характеристик мультикультурного суспільства – заперечення ієрархії культури, культурного розподілу на центр і периферію, примат горизонтальних зв'язків над вертикальними. Все це зближує мультикультуралізм з практикою постмодерних спільнот. Для цього необхідно поставити українські реалії в культурно-історичний контекст країн Європи, що мають такий досвід.

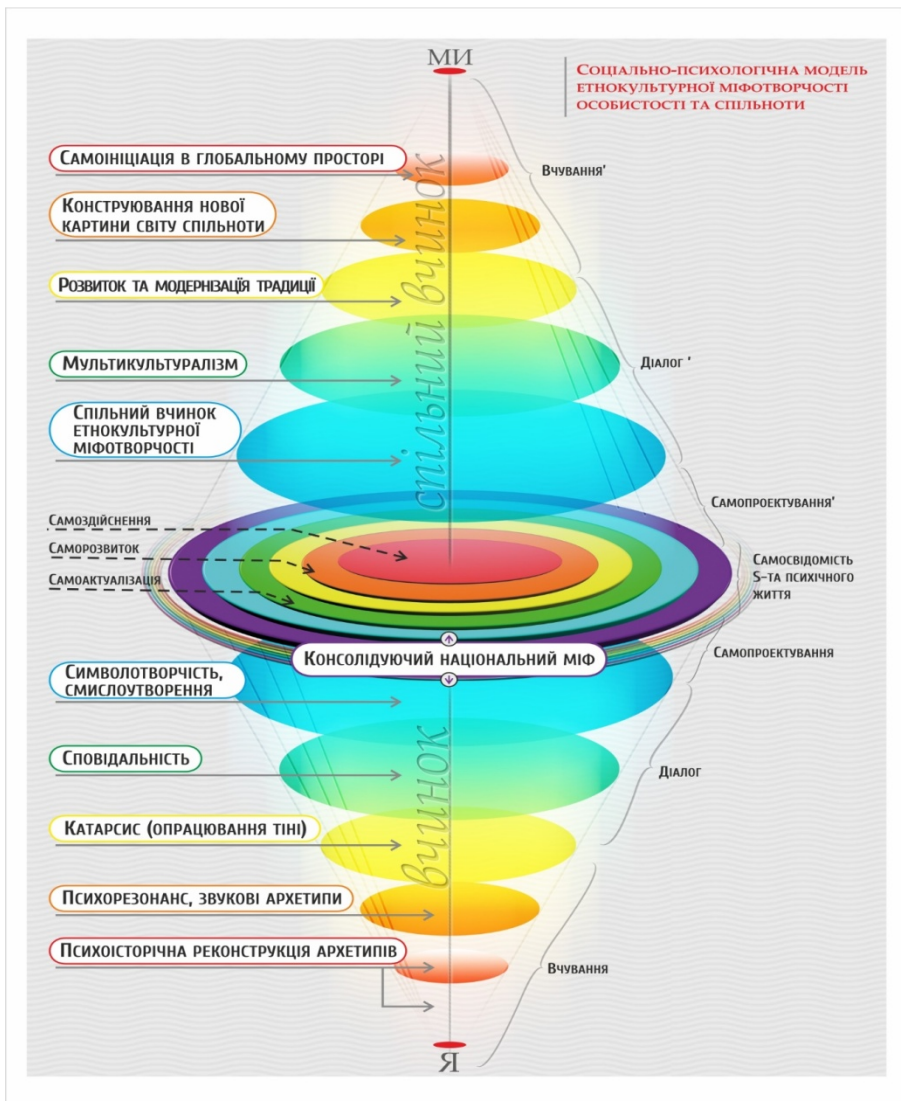
В процесі освоєння цього досвіду постає проблема соціетального підґрунтя політичної практики мультикультуралізму. Оскільки воно, з одного боку, обумовлює зазначені вище горизонтальні зв'язки культур в мультикультурній спільноті, а з іншого – обумовлює подолання людиною меж своєї ідентичності і визнання цінності інших культур у власній самореалізації. Останню тенденцію ми співвідносимо з індивідуальним мультикультуралізмом. Дослідники мультикультуралізму сходяться на тому, що невід'ємною рисою сучасних спільнот і навіть умовою їх розвитку є культурна складність. Погляд на культуру тільки як на архетип, а на етнічну ідентичність – як на біосоціальний організм заперечує рух і розвиток культурних форм, ігнорує роль особистісної стратегії вибору, проектної діяльності людей. В сучасному світі окреслилися нові тенденції і канали культурного ускладнення, нові технічні та інформаційні канали руйнування культурної норми або монокультури, однак, без обов'язкової маргіналізації її носіїв. Внаслідок цього з'явився феномен і концепт культурної гібридності. У зв'язку з цим виявляється дискусійною соціально-культурна природа сучасних націй. Саме багатоетнічне

співгромадянство, а не етнічні групи і релігійні громади є нині основними виробниками культурного капіталу. Нація в сучасному розумінні – це історична, культурна та соціально-політична спільність людей в межах державного утворення, що перебуває під єдиною суверенною владою та усвідомлює власну спільність на основі єдиних цінностей при збереженні культурної складності. Яким повинен бути процес формування національної самосвідомості, які цінності можуть бути основою злагоди в мультикультурному суспільстві? Ми вважаємо, що вони постають в процесі самоактуалізації, самореалізації та самоздійснення особистості в культурно-історичному просторі. У цих умовах необхідним є індивідуальний мультикультуралізм як здатність суб'єкта в процесі свого існування створювати нові цінності і смисли на перетині різних культур за допомогою етнокультурної міфотворчості.

Сутність соціально-психологічної концепції етнокультурної міфотворчості особистості розробленої нами полягає в тому, що етнокультурна міфотворчість – це синтетичне і багаторівневе явище, що відображує здатність людини розпізнавати архетипово-символічні змісти і, взаємодіючи з ними, розкривати свій культурно-історичний і соціально-психологічний потенціал. Етнокультурна міфотворчість виступає важливою формою пізнання, самоактуалізації, саморозвитку та самоздійснення особистості, особливо в умовах культурної глобалізації. У процесі спільного вчинку етнокультурної міфотворчості створюються ціннісно-сміслові та предметно-дієві передумови консолідації етнонаціональної спільноти. Етнокультурна міфотворчість ґрунтується на індивідуальному авторському міфотворенні, яке узгоджує етнокультурну картину світу та індивідуальний образ світу суб'єкта і лежить в основі формування та розвитку

національного міфу, оскільки відображає взаємозв'язок ментальності особистості як суб'єкта й етносу як колективного суб'єкта. У процесі обґрунтування соціально-психологічної концепції етнокультурної міфотворчості особистості був сформований поняттєвий апарат, що інтегрував напрацювання кількох теоретико-методологічних підходів в соціальній психології та психології розвитку особистості: етнокультурна міфотворчість особистості, спільний вчинок етнокультурної міфотворчості, самоконструювання «Я», культурний соціогенез особистості, індивідуальний авторський міф, принцип карнавальності, етапи самоконструювання «Я». Побудовано комплексну соціально-психологічну модель етнокультурної міфотворчості особистості та спільноти (МЕМОС), яка призначена для прогнозування подальшого розвитку етнокультурної міфотворчості. МЕМОС об'єднує низку моделей, серед них: соціально-психологічна модель циклічності міфотворчості від первісності до епохи глобалізації; соціально-психологічна модель самоконструювання «Я» в культурно-історичному просторі; соціально-психологічна модель національного міфу; соціально-психологічна модель саморозвитку суб'єкта культуротворчості.

З'ясовуючи можливості консолідації етнічних груп та особистостей в соціальній роботі на основі принципу мультикультуралізму, підкреслимо, що актуальним виявляється постмодерністський проект сучасної мультикультурної реальності. Він акцентує на гармонізації концептів «Свій», «Інший», «Чужий» в індивідуальному і соціальному просторі і апелює до ідеї культурного діалогу.

Необхідними і достатніми умовами консолідації спільнот, що різняться за культурним спрямуванням є: по-перше, розвиток культурних форм; по-друге, визнання ролі

особистісного вибору, проектної діяльності щодо етнічної ідентифікації; по-третє, дослідження феномену культурної гібридності як наслідку індивідуального мультикультуралізму.

ПІДСЕКЦІЯ «СОЦІАЛЬНІ ТЕОРІЇ»

Барабаш О. Ю.

Старший викл. кафедри соціальних теорій ППО, ОНУ імені І. І. Мечникова

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ НА РІВЕНЬ ЗАДОВОЛЕНІСТЮ БРАКОМ

Представлено аналіз головних підходів до аналізу проблеми задоволеності шлюбом.

Чинниками задоволеності шлюбом є психологічна сумісність партнерів, відповідність його рольовим очікуванням.

Ключові слова: задоволеність шлюбом, подружжя, чинники, гендер, сумісність, рольові очікування.

Актуальність. Питання психології міжособистісної взаємодії висвітлені в психологічній літературі досить широко (Л. Я. Гозман, А. І. Донцов, Б. А. Єремєєв, Ю. Н. Карандашев, Я. Л. Коломінський, В. М. Мясищев, М. М. Обозов, В. Н. Панферов, Н. І. Сарджвеладзе та ін.). Сім'я є необхідним елементом соціальної структури людського суспільства, важливим інститутом соціалізації особистості. Негативні тенденції розвитку сучасної сім'ї (збільшення кількості розлучень за психологічними мотивами, зменшення народжуваності, рольове перевантаження молодого подружжя та ін.) викликають занепокоєння фахівців різних галузей науки, а також актуалізують практичні соціально-психологічні дослідження закономірностей функціонування сучасної сім'ї, ефективних форм і методів психологічної допомоги сучасному подружжю.

На думку фахівців, що вивчають сім'ю, сумісність шлюбних партнерів досягається не завжди і звичайно не відразу (Ковальов С. В., Сисенко В. А.). Будь-який, навіть найприватніший аспект внутрішньої, глибинної несумісності неминуче виявиться на поверхні у вигляді поведінкових конфліктів.

Останнім часом все більшої актуальності набуває новий напрямок у психологічних дослідженнях – гендерна психологія, яка вивчає статус, статево-рольову ідентичність чоловіка і жінки в сучасному суспільстві і їхні взаємини, соціальні ролі участь у різних видах діяльності.

Криза ідентичності може виявлятися у осіб різного віку, статі, різного соціального статусу, професійного та життєвого досвіду. Означена проблема виходить за межі загальної психології, й вирішується на перетині вікової, педагогічної та диференційної психології. Саме тому особливого, значення набуває дослідження ідентичності у дорослих людей в період становлення шлюбних відносин, оскільки для сім'ї характерне загострення проблеми психологічної кризи, що виявляється в індивідуальних, соціально-особистісних виборах, ідентифікації, самовизначенні та в інших психологічних феноменах.

Криза визначення різнотипних моделей ідентичності висвітлені у дослідженнях М. Й. Боришевського, Е. Еріксона, С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко та ін. Криза ідентичності найяскравіше виявляється в юності, хоча подальше визначення самоідентичності може відбуватись і в інші періоди життєвого онто- і соціогенезу. Чим успішніше особистість розв'язує перші кризи ідентичності у подружніх відносинах, тим легше їй згодом керувати подібними переживаннями упродовж індивідуального розвитку й становлення сім'ї.

Необхідну допомогу сім'ям у вирішенні їх проблем повинна надати сітка психологічної служби для молоді

(О. О. Бодальов, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, В. В. Столін). Для згаданих психологічних служб є актуальною проблема добору, модифікації та створення придатного для ефективного вирішення практичних завдань методичного інструментарію. Зокрема, і такого, який би використовувався практичними психологами у вирішенні проблем, що стосуються процесу сімейного спілкування, характеру взаємин між чоловіком та дружиною. Тому виникає нагальна необхідність у вивченні цих питань, розробці та удосконаленні методів діагностичної та корекційної роботи.

Мета дослідження: дослідити вплив гендерних стереотипів на статево-рольові відносини в сім'ї.

На основі аналізу сучасних теорій слід звернутися до характеристик маскулінності та фемінності, як моделі поведінки у шлюбних відносинах; визначення рівня задоволеності шлюбом та рольових очікувань і домагань подружжя.

Численні експериментальні та теоретичні дослідження свідчать про важливість категорії статі для розуміння психологічних особливостей та поведінки особистості. Оскільки нами розглядається стать не в біологічному сенсі, а у соціально-психологічному, то ми будемо використовувати поняття "гендер", що увійшло у вжиток з соціології і визначається, як складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим.

Категорія, яка конститує галузь статевої диференціальної та гендерної психології, і застосовуються в гендерних дослідженнях для визначення культурно-символічного змісту "жіночого" і "чоловічого" – це категорія "маскулінності / фемінності". Однією з категорій, що відноситься до феномену "маскулінності / фемінності"

є – статево-рольова ідентичність. Під статево-рольовою ідентичністю в цій роботі ми розуміємо єдність самоусвідомлення і поведінки особистості, що відносить себе до тієї чи іншої статі і орієнтується на вимоги відповідної статевої ролі. Ще одне поняття, що використовується в гендерних дослідженнях – це статево-рольова поведінка, що визначається як статовоспецифічна поведінка в несексуальній сфері, пов'язана із засвоєнням типових для культури чоловічих та жіночих норм та цінностей; установки й диспозиції на відповідну поведінку та її внутрішньоособистісні регулятори.

Рольові конфлікти завжди мали широке розповсюдження у всіх сферах життєдіяльності людини. В перехідний період багато ролей трансформувались, з'явилися нові, нетрадиційні для нашого суспільства (наприклад, жінка-підприємець, чоловік-домогосподар). Посилення рольової неоднозначності неминуче веде до зросту протиріч і конфліктів між носіями цих ролей.

В сучасному суспільстві яскраво проявився конфлікт між статевими і соціальними ролями чоловіка і жінки. Останнім часом набуває драматизму конфлікт між реальними внутрісімейними ролями подружжя, традиційними гендерними стереотипами і соціальними очікуваннями, відносно цих ролей.

Сімейно-рольові конфлікти вносять вагомий вклад у закріплення негативної тенденції до росту розлучень. Зміни, що відбуваються у соціумі, призвели до трансформації у тій сфері, котра довгий час вважалась стійкою – ролі чоловіка і жінки у сім'ї. У тих сім'ях, де рівень культури невисокий, риторичне питання „хто у домі хазяїн?" може проходити у сфері не тільки вербального конфлікту, але й з супроводом фізичної агресії.

Перехідний стан суспільства породжує багато стресів: втрата або вимушена зміна роботи, невирішеність

житлової проблеми, ризику, перенапруга, у зв'язку з підприємницькою діяльністю, погіршення матеріального благополуччя або страх його втратити, неможливість повністю забезпечити потреби сім'ї. При цьому вирішення проблем, що виникають все менше відбуваються на макрорівні, через систему соціального захисту і державної політики підтримки сім'ї, і все більше переноситься на мікрорівень – рівень внутрісімейних відносин. Далекі не кожна сім'я здатна вирішити такі труднощі, що породжує базу для міжособистісної напруги і підвищення конфліктності.

П. П. Горностай, узагальнивши, дослідження про структуру рольової взаємодії і типу рольових конфліктів. Зробив висновки, що конфлікти виникають із протиріч між трьома групами факторів:

- Організаційними (рольові або соціально визначені позиції);
- Міжособистісні (стиль взаємодії, взаємні рольові очікування);
- Особистісні (мотивами, цінностями, „Я-концепцією" людини) [с. 44-51].

Сімейно-рольові конфлікти є тими, в яких проявляються протиріччя між всіма групами факторів: організаційними (так як ролі чоловіка і дружини, батьків і дітей є, багато в чому, соціально визначеними рольовими позиціями); між особистісними (взаємні рольові очікування стали особливо протилежними); особистісні (що також стало зоною зіткнення між ідентифікацією себе з традиційними маскуліним/фемінним образом і реальними особливостями особистої особистості).

З приводу першої причини слід зазначити, що головною в розподілі сімейних обов'язків є саме їх узгодженість, внаслідок чого і традиційна, і елітарна моделі сім'ї можуть виявитися цілком прийнятними для сімейного

благополуччя, якщо вони задовольняють обидва подружжя. Пошуки цієї узгодженості можуть бути зв'язані з конфліктами. Чоловік і дружина можуть чекати від шлюбу дуже різного і по-різному представляти своє сімейне життя. При цьому чим більше ці уявлення не співпадають, тим менш міцною є сім'я і тим більше в ній виникає небезпечних для неї ситуацій. В подібному випадку можна говорити про неспівпадання ролевих очікувань, ролевий конфлікт, або більш широко, про конфлікт уявлень.

Якщо члени сім'ї по-різному розуміють свої ролі і пред'являють один одному неузгоджено, відкидані іншими, очікування і відповідні їм вимоги, сім'я є явно мало сумісною і конфліктною. Поведінка кожного, що відповідає його індивідуальним уявленням про свою сімейну роль, розглядатиметься їм як єдино правильна, а поведінка іншого партнера, що не відповідає цим уявленням, як невірна і навіть зловмисна.

З цими очікуваннями і уявленнями тісно пов'язані потреби, які подружжя хотіло б задовольнити в шлюбі. Якщо уявлення не співпадають, то і потреби знаходяться у взаємному розузгодженні: ми прагнемо задовольнити зовсім не ті потреби, які є актуальними для іншого, і відповідно, чекаємо від нього задоволення тих наших потреб, які він якраз задовольняти не збирається. Таке розузгодження переходить спочатку в прихований, а потім і у відкритий поведінковий конфлікт, коли один з подружжя з його очікуваннями і потребами стає перешкодою для задоволення бажань, намірів і інтересів іншого.

Відомо, що сімейно-шлюбні потреби чоловіків і жінок сильно відрізняються (Харлі У., 1994). Багато конфліктів можуть бути хронічними. Звичайно хронічні конфлікти пов'язані з соціально-психологічними ідентичністю особи, що складається протягом всього життя. Це може бути

принципове несхвалення якихось особливостей способу життя і поведінки чоловіка або дружини. За хронічними конфліктами стоять незадоволені потреби і принципова несумісність характерів, соціально-психологічних установок, поглядів, життєвих позицій. Їм властива глибина і постійність. Найчастіше, з погляду подружжя, хронічні конфлікти практично нерозв'язні і майже завжди представляють для шлюбу небезпечну ситуацію (Сисенко В. А., 1989). У разі хронічних конфліктів бажана допомога сімейного консультанта або психотерапевта.

Багато авторів зв'язують конфліктність-успішність відносин з моделями поведінки в сім'ї батьків. Так, С. Кратохвіл помічає, що індивідуум навчається чоловічій або жіночій ролі значною мірою від своїх батьків і має тенденцію неусвідомлено використовувати в своїй сім'ї модель відносин батьків незалежно від того, подобаються вони йому чи ні (1991). Конфлікти в молодих сім'ях пов'язані з відмінністю тих правил, які кожний з подружжя виніс з своєї батьківської сім'ї. Так, в деяких сім'ях конфлікти прийнято вирішувати негайно і емоційно, тоді як в інших — раціонально і холоднокровно, задалегідь відсторонившись і заспокоївшись. В результаті люди засвоюють різні способи вирішення конфліктів в прасім'ях і в своїй сім'ї поводяться також, при цьому кожний вважає, що вирішує конфлікт правильно, а інша сторона — ні. Кожний вважає, що інший порушує правила. Те ж торкається правил щодо ведення господарства, фінансових витрат (накопичувати гроші або витратити негайно), виховання дітей і багатьох побутових дрібниць (В Річардсон Р. У., 1994). Це також відноситься і до прийнятим в батьківських сім'ях поглядів щодо пріоритетів господарсько-побутових справ (ідеальний порядок, затишок, приготування їжі) або виховання дітей, їх розвитку, занять з дітьми, їх освіти. Багато авторів

відзначали велику стабільність і безконфліктність в сім'ях, сформованих партнерами з схожих по розподілу влади, обов'язків і в цілому по устрою і цінностям сімей (Кратохвіл С., 1991). Цим же частково можна пояснити і помічену багатьма авторами велику стабільність сімей, сформованих "вихідцями" з села: по багатьох аспектах повсякденного життя (хто і що повинен робити, як вести господарство, що головне, а що — ні).

В процесі сумісного життя подружжя, як правило, терпиміше відносяться один до одного, що позначається на ході сімейних конфліктів, вони упокорюються з неспівпаданням поглядів з багатьох питань (Егідес А. П., 1987; Сисенко В. А., 1989).

Цікаві відмінності між дружними і конфліктними подружніми союзами отримані в результаті конкретного соціолого-демографічного дослідження, в якому взяло участь 1343 сім'ї (Антонов А. І., 1978). Серед чотирьох типів сімей, відібраних спочатку по критерію задоволеності подружніми взаємостосунками, було виділено два полярні типи: з дуже добрими і дуже поганими відносинами (конфліктними). Виявилось, що дружні і конфліктні сім'ї перш за все розділяються по ступеню критичного відношення дружин до своїх чоловіків. Наприклад, на питання: "Як часто Вам доводиться вказувати Вашому чоловіку як зразок для наслідування інших одружених чоловіків?" заміжні жінки відповіли "часто" і "дуже часто" в конфліктних сім'ях в 55,6% випадків, а в дружних — в 12,6% (різниця показників у 4 рази). З другого боку, в дружних сім'ях чоловік "часто" і "дуже часто" поступається дружині у 62,3% опитаних, а дружина — в 58,5% випадків. В конфліктних же сім'ях чоловіки поступаються дружинам тільки в 20,7% від числа таких сімей, а дружини — в 55,5%. За даними А. І. Антонова, в дружних сім'ях

чоловіки в 2 рази частіше допомагають дружинам в догляді за дітьми і майже в 3 рази частіше допомагають дружинам у веденні домашнього господарства.

Коли у сім'ї народжується дитина, то, згідно теорії ролей, чоловік і жінка починають виконувати ролі батька і матері.

Т. Зелінська, аналізуючи роль батьків, пише, що статево-рольова поведінка батька є результатом його прагнення заробити гроші для родини та усвідомлення гіркоти, що сім'я сприймає його тільки як "годувальника". Діти можуть і не розуміти, що батько йде вранці на роботу і повертається опівночі, тому, що дуже їх любить і хоче забезпечити їм гарні умови життя. Батьківська амбівалентність підвищується почуттям провини перед дітьми і ціною величезних зусиль чоловіки намагаються будувати стосунки з вже дорослими дітьми. Варто звернути увагу, зазначає Т. Зелінська, що значна кількість чоловіків не відповідає нормам успішності у соціальному житті. Вони доводять свою гендерну незалежність за допомогою компульсивної поведінки, спрямованої на компенсацію почуття неспроможності в професійній і економічній сфері шляхом емоційної і фізичної жорстокості, підпорядкування своїй волі членів родини, а вчинки таких чоловіків балансують на грані життя і смерті. Виникає хибне коло: діти неприязно ставляться до своїх батьків, а ті, у свою чергу, підсилюють компульсивну маскуліність, щоб відповідати нормам і статусу і тримати у покорі дітей. Діти, як правило, виростають і повторюють у своєму дорослому житті, особливо в родині, батьківську компульсивність у гендерній ролі. Коли чоловік не відповідає певним вимогам патріархальної чоловічої гендерної ролі, він демонструє перебільшену мужність в іншій сфері, тим самим компенсуючи свою соціальну неспроможність. Однією з таких сфер є твердість як прояв

жорстокості, яка існує у чоловіків у декількох формах: фізичній, розумовій та емоційній. Форма фізичної твердості містить очікування того, що чоловік – фізично сильний і не уникатиме небезпеки. Це може стати однією з причин агресії і ризикованих вчинків, зловживанням алкоголем і наркотиками, необережної і безвідповідальної сексуальної поведінки. Адже, передбачається, що чоловік повинний бути вмілим, компетентним і завжди контролювати ситуацію. Така несхибність переважає чоловіка сприймати нову інформацію, може спричинити серйозні помилки і створювати проблеми у родині. Наприклад, батько часто принижує дітей, дружину тим, що відмовляється визнати перед ними свою неправоту чи допустити, що хтось знає більше ніж він.

Страждає в чоловіків і саморозкриття – тобто тип комунікації, коли одна людина повідомляє іншій про свої почуття і чекає розуміння, емпатії. Одночасно, довіряючи будь-кому інформацію про себе ми ризикуємо тим, що нас можуть відкинути, осміяти, використати, зрадити. Чоловіки цього бояться і тому, як правило, не розкриваються і не звертаються по допомогу. Серед чоловіків невелика кількість депресивних розладів зустрічається тому, що депресія може розцінюватися як неприйнятне поведіння для чоловічої ролі. Інакше кажучи, депресивні чоловіки просто не звертаються по психологічну допомогу, пише Т. Зелінська.

У ситуації, коли чоловікові складно підтримувати стандарт патріархальної маскулінності чи коли обставини вимагають прояву жіночих моделей поведінки (наприклад, турботи і співпереживання), виникає гендерно - рольовий конфлікт, що впливає на даного чоловіка і тих, хто з ним контактує. На думку Т. Зелінської, такий конфлікт супроводжується високим рівнем амбівалентності: чоловік ставиться позитивно і той же час негативно до тих проявів

маскуліності, що практично з рівною силою діють як в особистісній так і в міжособистісній сферах. У деяких чоловіків з'являється тривожність, зниження самооцінки, прагнення до підкорення іншому, безпорадність (депресивні прояви). В інших – виникають прояви фізичного і сексуального насильства, страждає інтимність. У третіх – з'являються конфлікти, пов'язані з владою, контролем (нав'язливі ідеї), у четвертих це проявляється безвідповідальністю, інфантильністю, необмеженою сваволею

Висновки. Отже, у сімейному житті особливого значення набуває статевая роль. Під статевою роллю розуміється диференціація діяльності в залежності від статевої приналежності. Диференціація статевих ролей проявляється у розділенні праці, системі статевої стратифікації, розподіленні влади і авторитета чоловіків і жінок, у специфічних процесах статевої соціалізації, через яку ці відношення відтворюються і передаються з покоління у покоління. Статеві ролі також є різновидом соціальних ролей, вони нормативні і виражають певні соціальні очікування, проявляються вони у поведінці.

Література:

1. Артамонов С. В., Коростылева Л. А. Ценностные установки на брачные отношения и особенности их становления / С. В. Артамонов, Л. А. Коростылева // Психологические проблемы самореализации личности. — Вып. 6. — СПб., 2002.

2. Бойко В. В. Малодетная семья (социально-психологический аспект) / В. В. Бойко— М.: Мысль, 1988. — 237 с.

3. Григорьева О. О. Согласованность семейных ценностей как показатель зрелости супружеской пары: материалы Международной научно-практической конференции / О. О. Григорьева. — Волгоград, 2010.

4. Гурко Т. А. Удовлетворенность браком как показатель супружеских отношений / Т. А. Гурко // Семья социальная структура. — М., 1987.

5. Егорова О. В. Феномен удовлетворенности браком: основные направления исследований / О. В. Егорова // Научный электронный журнал «Психологические исследования», 2009.

6. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. — К.: ДП «Вид. Дім «Персонал», 2011. — 304 с.

7. Хмарук И. Н. Социально-психологические корреляты выбора способа реагирования в ситуации измены супруга: дис.... канд. психол. н.: 19.00.05 / И. Н. Хмарук – Ростов н/Д., 2000. –178 с.

Данілова О. С.

Кандидат психол. наук, ст.викладач кафедри соціальних теорій, ІШО, ОНУ імені І. І. Мечникова

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ ЕФЕКТ МОЛИТВИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

«Мы должны молиться так, как если бы всё зависело только от Бога, а действовать так, как если бы всё зависело от нас»

Св. Фома Аквинский

Актуальность проблематики. Христианство – не просто теория, мировоззрение и не только моральное учение, а новая жизнь, которая охватывает все сферы человеческого

бытия: умственную, нравственную и духовную. Нельзя быть христианином, если нет внутренней убежденности в истине Христова учения. Нельзя им также быть, если не ставишь своей задачей исполнение нравственных заповедей Евангелия. Но убежденность и мораль являются, скорее, лишь средством для главной цели христианской жизни – духовного Богообщения, стяжания Духа Божия. Здесь от нас требуется непрерывный труд, который не может быть приостановлен вплоть до самого конца нашего земного пути. Подобно тому, как камень, брошенный вверх, если остановится в своем полете, начнет падать, так и душа, если прекращает духовное «делание», не стоит на месте, но двигается вспять. Призыв Христа быть совершенным, как совершенен Отец Небесный [см. Мф. 5:48], означает, что внутренний рост человека не имеет границ и пределов. Церковь основана Богочеловеком на земле для того, чтобы вести людей по этому пути. В догматах она выражает основы христианского учения, через наставление дает нам нравственный ориентир, но основное ее призвание – приобщение человека к благодатной жизни. Этому служат прежде всего таинства, молитва и храмовое действо (богослужение). У каждого человека бывают мгновения, когда его существо невольно устремляется ввысь в молитвенном порыве. Трагические переломы жизни, трепет души, охваченной творческим подъемом или соприкоснувшейся с красотой, – все это может пробудить ту силу, которая поднимает нас к Богу в мольбе, благодарении, радости [1].

Объект исследования. Феномен православной молитвы.

Предмет исследования. Психотерапевтический эффект молитвы.

Методы исследования: метод герменевтики, метод интроспекции, метод синтеза и обобщения, исторической реконструкции метод индукции и системный анализ.

Христианская молитва – это связь, основанная на союзе между Богом и человеком во Христе. Она – действие Бога и человека; она проистекает от Духа Святого и от нас, полностью направленная к Отцу, в соединении с человеческой волей Сына Божиего, ставшего Человеком.

В Новом Завете молитва – это живая связь детей Божиих с их беспредельно благим Отцом, с Его Сыном Иисусом Христом и со Святым Духом. Благодать Царства есть "единство всецелой Пресвятой Троицы со всецелым духом". Таким образом, молитвенная жизнь – это постоянное и естественное пребывание в присутствии Трисвятого Бога и в общении с Ним. Такое жизненное общение всегда возможно, потому что через крещение человеческое существо стало едино с Христом. Молитва является христианской, поскольку она есть общение с Христом и возрастает в Церкви, которая есть Его Тело. Ее измерения – это измерения любви Христовой

Человек пребывает в поисках Бога. В сотворении мира Бог призывает все сущее из небытия к бытию. Человек, которого Бог "увенчал славою и честью" (Пс 8,6), способен вслед за ангелами познать, "как величественно имя Господа по всей земле" (Пс 8,2). Даже после того, как вследствие греха человек утрачивает подобие Богу, он остается носителем образа Творца. Человек по-прежнему желает Того, Кто призывает его к бытию. Все религии свидетельствуют об этих основных поисках людей.

Психология (*ψυχολογία*) — по самому термину, есть наука о душе. Осмыслить сущность души пробовали еще философы древности, и параллельно с философией вопросы существования души рассматривались религиями мира. Религиозные практики, основанные на аскезе, были

призваны преобразить душу. Так, внутри религий накапливались аскетические руководства, обогащая философское учение о душе [2].

С принятием христианства, как в европейских странах, так и в нашем отечестве, учение о душе определялось господствующей религией, развивалось внутри Церкви и оберегалось духовной цензурой. Только в XVIII веке можно говорить о появлении независимого от церковных авторитетов подхода к изучению души. Десакрализация жизни, начатая французской революцией и продолжающаяся до сих пор, привела к становлению современной науки о душе, психологии. Избавившись от давления Церкви, западная наука перешла к атаке на христианские принципы, чем были окончательно испорчены и без того не простые отношения между наукой и религией. И в современности психология стала злополучным одеялом, которое не могут поделить между собой ученые и богословы. Зачастую, богословие отвергает достижения научной психологии, а наука в лице своих представителей стремится заменить собой Церковь и папство.

Западная психология: отношение к духовности.

Используя классификацию М. В. Чумакова [3] приведем основные направления психологии в отношении к религиозности.

1. Психодинамические теории. В этом подходе доминирует отношение к человеку как управляемому инстинктами существу. Соответственно религиозность рассматривается как невротическое проявление, «массовое безумие» по Фрейду. Основные представители этого направления – Фрейд, Рейн, Эриксон.

2. Поведенческие теории. Согласно им человек является результатом процесса научения и обусловлен окружающей средой. Религиозность воспринимается как один из

усвоенных посредством воспитания видов поведения. Представители этого направления – Скиннер, Гром.

3. Психометрические теории. Согласно этому подходу, личность является совокупностью психологических черт. И одной из таких черт является религиозность. Представители – Оппорт, Арполь.

4. Гуманистические теории. Странники этого направления ставят в основу психического бытия реализацию человека как личности, и рассматривают религиозность как один из путей реализации. (Роджерс, Франкл, Юнг).

5. Трансперсональные теории. Согласно им человек реализуется через удовлетворение духовных потребностей. Представители этого направления — Гроф, Тарт, Уилберт, Маслоу.

6. Когнитивные теории. Человек, в свете этих теорий, руководствуется разумом. Одной из составляющих этой разумности является религиозность. Представители — Рокич, Гольдман.

7. Системные теории. Следуя этому направлению, человек является системой и входит в более обширные системы. Религиозность – одна из таких систем, задающая образ поведения, познания и коммуникации. Представители – Фриедман, Паттон.

Как можно заключить, в западной психологической науке прослеживается целый спектр мнений относительно религиозности. Каждый ученый, относя себя к определённой психологической школе, ограничивает свое восприятие души определенными рамками. Кроме того, индивидуален подход к психологии у каждого сознательного психолога. Таким образом, западная психология, больше чем любая другая наука, находится под влиянием теорий и индивидуальных практик. В связи с этим можно указать ей на более надежный ориентир

оценки – христианскую антропологию, которая, подобно евангельскому дому, основанному на камне, выдерживает натиск времени и сумбура идей.

Молитва есть общение и единение человека с Богом. Св. Иоанн Лествичник «Молитва» – от слова «молвить», разговаривать, с кем-то, общаться. То есть молитва – это общение с Богом. Чтобы было более понятно, нужно сопоставить её с таким распространенным явлением, как заговор или заклятие, то есть языческое общение с высшими силами. Они не подразумевают личности на «той» стороне. Это – безличное отношение к вышним силам. То же относится и к такой духовной практике как медитация. Очень часто йоги думают, что медитация близка к молитве. Но это – заблуждение.

Медитация – состояние, центром которого является человеческое «я». Оно доводится до такой степени, чтобы это «я» исчезло и растворилось в самом этом состоянии. Медитация предполагает расслабленность, растворение. В молитве всё наоборот. Она требует, прежде всего, бодрого состояния духа, трезвения. Но главное различие – обращение к конкретной личности, к Богу.

Для того чтобы наша жизнь все больше проникалась атмосферой молитвы по мнению отцов церкви, люди не должны ограничиваться лишь тем временем, когда стоят в храме, дома перед иконами или сидят, раскрыв Писание. Молитва может постепенно проникнуть во все уголки человеческой повседневной жизни. Это достигается нелегко, но тот, кто стремится к частой молитве, получает ощутимую помощь свыше. Какие же существуют виды и способы частой молитвы?

Первый способ упражнения в частой молитве – это мысль о Боге. Когда какой-то человек покори нас и внушил любовь к себе, наша мысль постоянно обращается к нему. Точно так же бывает с тем, кто покорен любовью к

Богу. Он, по выражению Псалмов, радуется, когда «вспоминает о Боге» [ср. Пс 42 (41), 5; 105 (104), 3-5]. Эта мысль о Боге имеет несколько аспектов. Во-первых, человек начинает думать об отношении к Нему, исполненный доверием и благодарностью, испытывая чувство покаяния. Во вторых, начинает задумываться о Боге в свете Откровения, размышляя о Его величии благодати и любви к Человеку. И наконец, человек, думая о Всевышнем, встает перед вопросом: что сделать, чтобы исполнить Его волю. По слову Христову: «Не ищу Моей воли, но воли пославшего Меня Отца» (Ин. 5:30).

Будем учиться смотреть на все вещи в их связи с Богом, открывать духовное значение всего тварного. Находясь, например, в толпе, вспомним, что вокруг нас люди, за которых Христос пролил Свою кровь. Принимая на руки ребенка, нужно помнить, что он уготован стать храмом Св. Духа. Вид леса или реки должен восприниматься как весть Божия, обращенная к нам. Все это – творения Его, в которых мы можем познать присутствие Создателя, вызвавшего их к бытию и поддерживающего в них жизнь по сей день.

Чистая мысль всегда рискует стать безличной и абстрактной. Мы знаем на опыте (и психология напоминает нам об этом), что, будучи воплощена в речь, наша мысль уточняется и конкретизируется. Слово приводит в действие другие внутренние механизмы, способствуя более глубокому участию человека в молитве. Именно поэтому для нас важна беседа с Богом.

Мы можем говорить с Ним обо всем, что нас волнует: о нашем отношении к Нему и к окружающим людям. Станем благодарить Его, просить Его и выражать Ему свою любовь. В нас должна укорениться привычка обращаться к Нему как к Отцу, Сыну и Святому Духу. Тогда наша молитва будет не абстрактной, а приобретет характер

беседы «лицом к лицу» [см. Исх. 33:11]. Для чего просить, раз «знает Отец» [см. Мф. 6:8]? Тут – наш сознательный поворот к Богу, смирение, чувство связи и зависимости, кроме того – важность «выговаривания», «общения» (о. А. Ельчанинов).

Современный человек настолько вовлечен во внешнюю деятельность, что она парализует дух, по мнению о. Александра Меня. Периодическая отрешенность и самоуглубление могут стать решающим фактором нашей духовной жизни. «Чтобы не парить нам и не рассеиваться, прельщаясь суетностию, – говорит преподобный Иоанн Карпафский (V в.), – хорошо внимать Пророку, который говорит: идите, людие мои, внидите в храмину вашу, – в храмину сердца вашего... в оное обиталище безобразное, осияваемое бесстрашием и осенением святой благодати». Согласно христианской философии и теологии постоянное обращение к Библии, особенно к Евангелиям, должно стать насущной потребностью человека [5].

Открывая Священное Писание, приостанавливается поток суетных мыслей и чувств и человек как бы входит в мир Божественного Слова. Это вхождение и есть молитва. Обычно, православные совершают молитву по текстам молитвослова, часослова и т.п. из смирения перед духовными высотами авторов этих молитв и из послушания Церкви, то есть смирения своей воли. Как говорят, «убивают двух зайцев». И, наблюдая за своими устремлениями, помнить, что появление желания написать «свой молитвослов» скорее гордость, чем необходимость выразить огонь души лучше и поэтичнее имеющихся образцов, и лучше будет проконсультироваться со священником. Распространенные молитвословия

Символ Веры – основная «конституция» православного. Утренние молитвы. Молитвы на сон грядущим. Каноны.

Тропари. Акафисты (Хвалебные песни). «Спасибо» благодарственные молитвы

Практика частых молитвенных обращений и самоуглубления не требует слишком большого времени. Успех зависит от частоты таких молитвенных «минут покоя». Надо привыкнуть использовать любую свободную минуту для этого глубокого общения с Богом. Пусть это будет мгновение, когда мы переходим от одного дела к другому, идем или едем, ложимся или встаем. Нужно уметь прерывать работу для того, чтобы «взглянуть на Бога».

Икона – то, что нужно для молитвы. Она помогает предстать перед Господом, почувствовать Его. Она напоминает нам о незримом присутствии Господа и святых [12]. Слова молитв, составленные Божиими угодниками, способны не только выразить наши мысли, но и направить их, способны усилить и развить молитвенное чувство, укрепить в сознании многие понятия. Такие молитвы подобны школе. Но при некоторых обстоятельствах естественнее молиться своими словами.

Есть молитвы, слова которых мы просто обязаны знать, так как развиваемся и живем в рамках православной ментальности. Это молитва Господня – “Отче наш...”, данная нам самим Господом. Это, конечно, молитва “Богородице Дево, радуйся...”, в основу которой легли приветственные слова Архангела Гавриила и праведной Елисаветы. Это молитва “Верую”, в ней в краткой форме содержится то, что составляет основу христианского вероучения.

Древний мудрец говорил: «День, в который я не оказал помощи кому-либо из людей, – погибший день». Эти слова нужно чаще напоминать себе. Молитва, если она не сопровождается деятельной любовью, рискует выродиться в самообольщение. Служение людям должно быть таким

же повседневным делом, как еда и питье. Некоторые из нас имеют для этого возможность постоянно, другие же должны активно искать случаев послужить людям. Нет надобности перечислять здесь все формы служения. Вокруг нас достаточно заблудших, опечаленных, нуждающихся, больных и старых людей, которые ждут помощи. «То, что вы сделали одному из братьев Моих меньших, – сделали Мне», – говорит Господь [ср. Мф. 25:40]. И поэтому взаимослужение есть, по существу, форма богослужения, форма молитвы. Раз и навсегда запомним, что «вера без дел мертва» [см. Иак. 2:17].

Святой праведный Иоанн Кронштадтский советовал не оставлять вечернего молитвенного правила, даже если очень устали. Пусть вы отнимите у сна несколько минут, но все же потрудитесь помолиться, и сон ваш будет более полноценным, и проснетесь вы отдохнувшими. Испытайте этот совет.

Молиться можно во всякое время и на всяком месте. Святитель Иоанн Златоуст советует не смущаться никаким местом. Князь Владимир Мономах в своем поучении предлагает и в дороге, если нет дела, повторять молитву “Господи, помилуй”, что, конечно же, лучше, нежели “думать безлепицу езда”. “Непрестанно молитесь. За все благодарите: ибо такова о вас воля Божия”(1 Фее. 5, 18), – учит Апостол.

Не надо ждать некоего “молитвенного настроения” или “внутренней потребности” молиться, на которые ссылаются некоторые ленивые молитвенники. Так можно прождать всю жизнь. Или обратить молитву в тщеславный монолог, о котором Спаситель сказал: “...чтут Меня языком, сердце же их далеко отстоит от Меня” (Мф. 15:8). Пусть молитва будет трудовой, с понуждением. “Царство Небесное силою берется” (Мф. 11:12), то есть дается с трудом.

За личной или частной молитвой не следует забывать молитвы общественной, храмовой. “Помни день субботний (день покоя), чтобы святить его; шесть дней работай и делай [в них] всякие дела твои, а день седьмой – суббота Господу, Богу твоему” (Исх. 20:8), – говорит заповедь. Воскресный день, сменивший ветхозаветную субботу, называли прежде “неделей”, в отличие от “седмицы”, которую мы сейчас называем неделей. В церковном календаре эти названия сохранились и поныне. “Неделя”, то есть время, когда “не делают”, посвящалась всегда церковной службе и различным богоугодным делам: посещению больных родственниками; стариков-родителей детьми; острога, для раздачи милостыни.

Пребывание в храме по воскресным и праздничным дням обязательно для верующих. “Ибо здесь есть нечто большее – соединение многих, союз любви, молитвы священников, – говорит о церковной молитве святитель Иоанн Златоуст. – Для того и поставлены священники, чтобы молитвы народа, которые могут быть слабыми, соединяя с более сильными, возносить на небо”. Домом молитвы называет храм Спаситель.

Церковно дисциплинированные люди знают, как отзывается на душевном состоянии, на ходе всех дел пропуск воскресного богослужения. “Нет радости, нет праздника в душе”, говорят многие в таком случае.

Посещая церковь, мы покупаем и зажигаем перед иконами свечи. Не надо забывать, что свеча – это лишь символ нашей молитвы, нашего горения к Богу. Дело же молитвы остается за нами.

Предметом молитвы может быть любая наша просьба, благодарение или прославление Имени Божия. Чаще всего мы обращаемся к Богу с просьбой, помня Его обещание: “И если чего попросите у Отца во имя Мое, то сделаю, да прославится Отец в Сыне” (Иоан. 14:13). “Просите, и дано

будет вам; ищите, и найдете; стучите, и отворят вам; ибо всякий просящий получает, и ищущий находит, и стучащему отворят” (Мф. 7, 7-8).

Правда, полезно помнить и то, что “уста могут просить всего, но Бог исполняет только то, что полезно” (св. Ефрем Сирин). А потому “с великой осмотрительностью должно делать прошения, сообразуя их с волей Божией” (св. Василий Великий).

Есть чудотворная Иисусова молитва. О ней написаны книги, она виновница многих замечательных чудес. Слова ее: “Господи Иисусе Христе, Сыне Божий, помилуй мя грешного” – привычны многим верующим. Именно об этой молитве М. Ю. Лермонтов написал замечательное стихотворение, которое хотелось бы напомнить:

В минуту жизни трудную
Теснится ль в сердце грусть:
Одну молитву чудную
Твержу я наизусть.
Есть сила благодатная
В созвучьи слов живых,
И дышит непонятная,
Святая прелесть в них.
С души как бремя скатится,
Сомненье далеко –
И верится, и плачется,
И так легко, легко... [7]

Молитвенный опыт, переданный в стихотворной форме, принадлежит двадцатипятилетнему светскому офицеру. Михаил Юрьевич не определил на дело молитвы и покаяния годы старости, как некоторые из нас. Старости у него не было, он погиб двадцати семи лет. А можем ли мы быть уверены, что доживем до таких лет, когда физическая немощь сделает для нас невозможными развлечения и труд, и мы, как нам кажется, сможем всецело посвятить

себя молитве? Не будет ли поздно? Не желая в этом мире отдать несколько минут в день общению с Богом, смеем ли мы надеяться на это общение в будущем? Наша будущая жизнь начинается здесь. Всего несколько слов молитвы. И они у нас есть.

Сколь содержательна и выразительна такая короткая молитва, как “Господи, помилуй”. В ней исповедание Господа нашим Владыкою и Начальником, признание Его могущества и милосердия, осознание нашей немощи и греховности, и вера, что Господь переменит нашу участь, в ней надежда на спасение. Все это в двух словах, сказанных от сердца.

Плоды молитвы трудно переоценить. Вот что говорит о ней святитель Иоанн Златоуст: “Кто может усердно молиться, тот богаче всех, хотя бы он был беднее всех. Напротив, кто не прибегает к молитве, тот, хотя бы сидел на царском престоле, слабее всех”. Веря, что молитва – это великое благо, повторим и мы вслед за учеником Христовым “Господи! научи нас молиться” (Лк. 11:1).

Бог первый призывает человека. Забыл ли человек своего Создателя или скрылся далеко от Его лица, устремился ли вслед идолов или обвиняет Бога в том, что Он его покинул. Бог, живой и истинный, неустанно призывает каждого человека к таинственной встрече в молитве. Это действие любви верного Бога всегда оказывается в молитве на первом месте, а действие человека – всегда ответ. По мере того, как Бог открывает Себя человеку и открывает человека ему самому, молитва становится взаимным призывом, драмой союза. Через слова и действия в эту драму вовлекается сердце, и она раскрывается на протяжении всей истории человечества.

Литература:

1. Серафим (Роуз; отец). Православие и религия будущего / Серафим (Роуз; отец). – Волгоград.: Православная книга, 1991.– 197 с.

Николаев Ю. В поисках Божества / Ю. Николаев – К.: София: Ltd, 1995.– 400 с.

2. Франк С. Л. Душа человека. Опыт введения в философскую психологию. / С. Л. Франк.- М., 1917; СПб., 1995.

3. Чумаков М. В. Введение в психологию религии/ М. В. Чумаков. – Курган, 1997. С. 27-33.

4. Белявский И. Г., Исповедь пасынка века и немного исторической психологии/ И. Г. Белявский И. Г. Кишинская АНИГ, Одесса, ОКФА, 1997. – 472 с.

5. Бычков В. 2000 лет христианской культуры. – М., 1999.т. 1. – 574 с.

6. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем. / Х.-Г. Гадамер.– М.: Прогресс , 1988. – 699 с.

7. Лермонтов М. Ю. Сочинения / М. Ю. Лермонтов. – М., 1986. – 321 с.

8. Кашменский О. С. Систематический свод учения св. отцов Церкви о душе человеческой. / О. С. Кашменский.– Вятка, 1860–1865.

9. Хоружий С. С. Солнце и ум / /М.– психотерапевтический журнал; 1992. – № 1. – 164 с.

10. Зинченко В. П. Культурно-историческая психология: опыт амплификации с. 6 // Вопросы психологии, 1998.– № 4.– С. 6-17.

11. Хьелл Л. Теория личности/ Хьелл Л., Зиглер Д. .– Спб.: Питер, 2001. – 608 с.

12. Языкова И. К. Богословие иконы / И. К. Языкова – М.: Паломник, 1995, – 238 с.

13. Владимир (Цветков) о., Веселова Е. К., Волохонская Е. Я., Манеров В. Х., Черняева С. А., Шеховцова Л. Ф. Предмет и метод православной психологии // Психология и христианство. М., 1995. – С. 79-80.

Нікогосян О. О.

Кандидат політ. наук, доцент, завідувач кафедри соціальних теорій ІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ «СТРАТЕГІЯ-2020»

Автором аналізуються визначення основних компонентів та чинників впливу на якість життя населення, формування стратегії управління якістю життя. У дослідженні розглядаються сутність цілей, які президент П. Порошенко поставив українській владі до 2020 року, та експертні підходи до визначення можливості щодо їх реалізації.

Ключові слова: соціальні ініціативи Президента України, соціальна політика Уряду, соціальні стандарти, якість життя населення.

Міжнародним співтовариством якість життя визнано однією з головних характеристик рівня суспільного розвитку країн. Поступово відходять у минуле орієнтири переважно на економічні результати та впровадження досягнень науково-технічного прогресу без урахування пріоритетності розвитку людського чинника.

Цілі Розвитку Тисячоліття стали однією з найбільш успішних інновацій людства. Вони є одночасно і орієнтиром, і системою пріоритетів для реалізації стратегії

реформ в Україні, оскільки визначають найгостріші проблеми, що стоять перед суспільством. Моніторинг прогресу досягнення цілей, встановлених для України, відбувається за допомогою встановленого набору показників за їх завданнями. Обговорення стану досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття стимулювало національний дискурс щодо становлення системи національного моніторингу суспільного розвитку України та шляхів його інституціоналізації [1].

Одним зі стратегічно важливих напрямів модернізації українського суспільства є підвищення якості життя населення. Вона виступає складним, багатокомпонентним явищем, що залежить як від об'єктивних факторів (насамперед, можливості задоволення людських потреб та інтересів у даних соціально-економічних умовах), так і від різноманітних суб'єктивних факторів (соціально-психологічних, соціокультурних та інших). Саме тому визначення ключових критеріїв якості життя та створення системи відповідних показників набуває пріоритетного значення.

Нагальними завданнями є побудова системи оцінювання якості життя населення, розроблення методичних підходів до вимірювання суспільного прогресу, детальне вивчення взаємного впливу усіх вимірів якості життя, усіх складових; визначення основних закономірностей проявів та зрушень у динаміці якості життя тощо. Саме створення в Україні у 2011 році Координаційної ради з питань якості і безпеки життя людини свідчить про посилення уваги держави до питань забезпечення належної якості життя людини та реалізації конституційних прав громадян [2].

Процес ринкових трансформацій свідчить про значну залежність рівня довіри громадян до владних інститутів від успіху реформ на шляху забезпечення високої якості

життя населення. Саме тому поступово актуалізуються питання розроблення системи оцінювання якості життя населення, що передбачає формування системи індикаторів, які комплексно відображають об'єктивні та суб'єктивні характеристики цього багатокомпонентного поняття. Висока якість життя населення неможлива без покращання здоров'я, забезпечення інтеграції у суспільство, формування сприятливого навколишнього середовища та досягнення мінімального рівня матеріального добробуту.

Програма президента України Петра Порошенка «Стратегія 2020» – це перспективний план, в якому визначено низку необхідних для успішного розвитку держави показників і соціального, і гуманітарного аспектів [3].

Основна мета, щоб українці довше жили, довіряли судам, пишалися Україною, а молодь знала дві й більше іноземних мов. Валовий внутрішній продукт України має вирости удвічі, до 16 тисяч доларів на душу населення, рейтинг легкості ведення бізнесу – піднятися зі 112-го до 20-го місця у світі, а фінансування армії – вирости у п'ятеро. Це лише деякі цілі, які президент Петро Порошенко поставив українській владі до 2020 року. Для цього президент планує змінити на дві третини склад органів влади, а 65% владних повноважень передати на місця.

Ставлення до «Стратегії-2020» в суспільстві та експертному середовищі неоднозначне.

Економісти оцінюють президентську стратегію з поміркованим оптимізмом. Цілі розвитку економіки визначені в цілому правильно, але цифри дещо оптимістичні. Частина показників, як-от подвоєння ВВП, зменшення державного боргу (з 67% до 60% від річного ВВП) та входження в топ-20 із легкості ведення бізнесу –

це нереалістичні очікування в умовах військового конфлікту на сході держави.

Цього року інвестиції є від'ємними, далі буде видно, чи виростуть вони на 40 мільярдів доларів. Деякі згадані в стратегії речі не залежать від України. Як, наприклад, забезпечити закупку ресурсів не більше від 30% із одного джерела, якщо Україна може отримати дві третини імпортного газу лише в Росії, а щоб змінити ситуацію, потрібні потужніші газогони для реверсу або термінали скрапленого газу.

Є і певні сумніви, що можна буде зменшити державний борг та підвищити кредитний рейтинг, адже в умовах локального військового конфлікту кредитний рейтинг падає.

Зі свого боку політологи вказують на те, що стратегія є більшою мірою передвиборчою технологією, аніж планами глави держави. Тези стратегії оприлюднені перед виборами. Водночас Порошенко не має інституційних повноважень для їхньої реалізації, такі повноваження має уряд. А потрібне для них єдине: політична воля.

Щодо довіри до суду – позитивний намір. Чи реалізують його, не зрозуміло. Замінити 70% людей в органах влади – це реально. Треба змінювати не лише людей, а систему.

У державній стратегії вперше поставили цілі щодо тривалості життя, знання мов, олімпійських перемог. «Стратегія-2020» є амбітною, більше того, чимало цілей розвитку держави в ній названі вперше. Водночас, деякі тези є малореальними, деякі – досяжними лише за умови повної мобілізації всіх гілок влади та суспільства.

Наразі Порошенко озвучив особисто і оприлюднив лише кінцеві цілі стратегії розвитку до 2020 року. Механізмів їхнього досягнення суспільство не бачило, експерти припускають, що вони ще не до кінця розроблені.

Отже, якість життя відображає базові передумови та ступінь реалізації вимог людського розвитку, ступінь пріоритетності людського розвитку у цивілізаційному процесі, а також самовідчуття людини, її самоідентифікацію та стан оточення. Досягнення високого рівня людського розвитку неможливе без утвердження високої якості життя. Існування обмежень у будь-якій зі сфер соціального буття значно звужує свободу вибору, що становить основу людського розвитку. Зняття обмежень і бар'єрів участі, активізація процесів соціального залучення (інклюзії) з метою гарантування найширших можливостей та свобод людей – основне завдання політики людського розвитку, спрямованої також на підвищення якості життя.

Література:

1. Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь / [Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін.]. – К., 2013. – 50 с.

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 р. № 1393 «Про утворення [Координаційної ради з питань якості і безпеки життя людини](#)» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2011-п>

3. «Президент представив «Стратегію реформ-2020»: Мета реформ – членство в ЄС» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/31289.html>

ПІДСЕКЦІЯ «КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ»

Булгак Э. Д.

Старший препод. кафедры клинической психологии
ИИПО, ОНУ имени И. И. Мечникова

СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ ПОЛОВОГО ВОСПИТАНИЯ

Половое воспитание – это важная часть нравственно-этического и эстетического воспитания. Основная его цель – формирование будущего семьянина, обладающего высокими моральными качествами.

Половое воспитание имеет огромное значение для дальнейшего развития человека. Именно от тех установок, которые он получит, будет зависеть его будущее семейное положение, отношение к браку, к противоположному полу и его поведение в сексуальных отношениях. К сожалению, не все учебно-воспитательные учреждения дают полную информацию по этому вопросу. Отсюда возникает недопонимание, недоверие. **Актуальный вопрос** на сегодняшний день это социальные и психологические аспекты полового воспитания в современном обществе.

Нравственный облик людей, их человечность в большой степени зависят от воспитания в семье. Ведь в семье начинается воспитание будущих отца и матери. От того, как родители сумеют заложить в душу своего ребенка основы нравственности, насколько настойчиво они с раннего детства будут прививать сыну уважение к женщине, будет зависеть гармония в будущем супружестве. Если воспитание, в том числе и половое, проводится с учетом возраста, то оно дает положительные

результаты. Но у родителей довольно часто возникает вопрос: где приобрести знания, чтобы участвовать в половом просвещении, как не допустить ошибки - ведь дети весьма восприимчивы, а любая неточность, заключающаяся в том, что им либо вовсе не сообщают, либо неправильно преподносятся те или иные сведения о сексуальной жизни, может принести не поправимый вред.

В научных трудах доктора медицинских наук В. Е. Кагана, сформулированы основные модели полового воспитания:

1. Половое воспитание, помогающее формированию психологической мужественности (женственности). Обучение нормальному общению со сверстниками противоположного пола.

2. Сексуальное воспитание, направленное на оптимизацию формирования сексуально-эротической ориентации и сексуального сознания.

3. Подготовка к сознательному и ответственному супружеству.

4. Подготовка к сознательному и ответственному родительству, выработка оптимальных репродуктивных установок.

5. Формирование здорового образа жизни через разъяснение зависимости сексуальности, супружества, родительства от венерических заболеваний, СПИДа, наркомании и т.д.

6. Профилактика нарушений психосексуального развития, особенно на ранних стадиях становления личности подростка.

7. Предупреждение растления и совращения детей и подростков.

В европейских странах сексуальное образование дополняет и корректирует семейное воспитание. Подростки находятся на этапе, когда их интерес к

противоположному полу создает очень сильную мотивацию к познанию. Ни в какой другой период жизни человек не стремится к информации о сексуальной жизни так, как в подростковом возрасте.

Сексуальное образование увеличивает уровень знаний относительно сексуальных проблем; кроме того, сексуальное образование приводит к отсрочке начала сексуальной близости, увеличению использования контрацепции и снижению риска сексуальных экспериментов. Но устаревшие сексуальные программы образования, сосредоточенные на воздержании, более проблематичны, потому что они основаны на чувствах страха и позора. Такие программы неспособны научить подростка принимать самостоятельные ответственные решения или обеспечить достаточной информацией по вопросам планирования семьи, могут, наоборот, увеличить подростковую беременность.

Для полового воспитания необходимо предварительное осведомление ребенка, подростка, юноши (девушки) в вопросах рождения детей, особенностей мужского и женского пола. Однако для того, чтобы оно было эффективным и правильным, следует знать, что именно и в каком возрасте интересуется мальчиков и девочек и какой информацией по интересующему вопросу они владеют. Сообщаемая информация должна быть новой и к тому же интересной. Лишь тогда она будет убедительной и окажется полезной в плане предотвращения вредных влияний со стороны.

Основная цель полового воспитания лежит в создании условий для развития у подрастающего поколения здорового и нравственного отношения к проблемам пола и сексуальности. Базовыми в такой работе являются принципы комплексности и непрерывности.

Существенную роль в реализации современной модели полового воспитания может играть школьный психолог. Работа психолога представлена тремя основными направлениями: работа с родителями, с педагогами и работа со школьниками-подростками.

1. В работе с родителями затрагиваются следующие аспекты:

- осознание родителями собственной роли в процессе гендерной социализации ребенка;
- доведение до родителей факта мифологичности культурных половых норм, закрепляющих в обществе гендерную социализацию;
- повышение рефлексии каждого из супругов, развитие гибкости в общении и эффективности во взаимодействии друг с другом.

2. Работа с педагогами.

Сегодня сами педагоги остро нуждаются в квалифицированной подготовке к работе с подростками в этом направлении. Такая подготовка не может быть сведена к нескольким лекциям на тему сексуального развития и поведения подростков. Она требует снятия эмоциональных барьеров и психологических установок у самих педагогов.

3. Работа психолога со школьниками-подростками включает следующие аспекты:

- изучение физиологии пола. Возможные темы: изменения в подростковом возрасте, физиологические различия, беременность и роды, половой акт и вероятность беременности и др.;
- предохранение от беременности. Формирование здорового образа жизни через разъяснение;
- проблемы межличностных отношений. В рамках этого направления предлагается обсуждение следующих тем: любовь и взаимные обязательства, сексуальные

чувства и влечения, общение с противоположным полом, личные ценности, принятие сексуальных решений и др. Необходима работа на повышение уровня самопознания, развития уверенности в себе, разрушение гендерных стереотипов, установление оптимальных коммуникативных установок мужчин и женщин;

- брак и взаимоотношения в семье. Особенное внимание при рассмотрении вопросов брака и семейных отношений следует уделить, проблемам совместимости, осознанию причин конфликтов в семье, формированию супружеских ролей и выработке установок взаимно ответственного партнерства.

Выводы

На сегодняшний день современное общество ощущает необходимость в разработке новых моделей полового воспитания и просвещения. Необходимы новые психологические исследования по проблемам пола, реальная работа по внедрению культуры межполового взаимодействия.

Половое воспитание – это часть общего воспитания человека. Проблема полового воспитания является одной из наиболее актуальных в общем контексте основных направлений воспитательно-образовательной работы.

В половом воспитании используются общие принципы воспитательной работы. Оно должно быть составной частью учебно-воспитательных мер, осуществляемых в семье, дошкольном учреждении, школе, и проводиться с учетом пола, возраста, степени подготовленности детей, а также с соблюдением преемственности в процессе воспитания. Обязательное условие его эффективности – единый подход родителей, педагогов, психологов, медработников.

Литература:

1. Исаев Д. Д. Подростковая сексология // Подростковая медицина: Руководство. / Под ред. Л. И. Левиной, А. М. Куликова — СПб.: Питер, 2008. – 232 с.
2. Исаев Д. Д. «Сексология. Хрестоматия». Питер, 2001. – 512 с.
3. Гэри Ф. Келли, Келли Джордж «Основа современной сексологии» С.-Петербург, 2000. – 896 с.
4. Хиглинг М. Как беседовать с ребенком о сексе. М., 1998. – 128 с.
5. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии. М. : Педагогика, 1991. – 256 с.

Кантарёва Н. В.

Кандидат психол. наук, ст. препод. кафедры клинической психологи ИИПО, ОНУ имени И. И. Мечникова

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В ДЕТСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация. В статье рассмотрена проблема формирования патриотического сознания детей как одна из основ развития личности в этом возрасте. Раскрыто содержание патриотизма, а также его место в современном обществе. Предложены направления по развитию патриотического сознания детей дошкольного и начального школьного возраста для психологов и педагогов.

Ключевые слова: патриотизм, детский возраст, патриотическое сознание, самоактуализация.

Проблема патриотизма является актуальной не только в наше время, но и на протяжении истории существования любого народа. Она рассматривается как идея защиты родины, любви к родине, морального долга перед обществом. Особенную актуальность тема приобретает в современном украинском обществе, вследствие социально-экономических, политических, культурных изменений, а также вследствие процессов культурной глобализации. Эти процессы имеют неоднозначный характер, можно наблюдать, что представления о национальной идентичности и патриотизме имеют как позитивные, так и негативные последствия.

Результатом изменений в последнее время появились две крайние точки зрения, о том, что патриотизм является отжившим явлением, и его необходимо заменить космополитизмом. И другая – патриотизм, понимаемый как национальная нетерпимость, ненависть ко всему иностранному.

Патриотическое воспитание является эффективным механизмом образовательной политики государства.

Формирование патриотического сознания привлекает внимание таких ученых, как К. Д. Ушинский, Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев и др. Они считали, что одной из важнейших основ развития личности ребенка является формирования патриотизма, что имеет большое значение в социально-гражданском и духовном развитии личности в целом. Поэтому задача современной украинской системы образования – развитие патриотического сознания у подрастающего поколения.

Содержанием патриотизма с точки зрения психологии являются любовь к отечеству, преданность родине, гордость за ее прошлое и настоящее, готовность служить ее интересам и защищать от врагов.

В последнее время многие психологи отмечают отсутствие стремления к саморазвитию и самоактуализации у молодого поколения, а также нежелание способствовать развитию своей страны. Патриотизм стал восприниматься как нечто не модное и ненужное качество для современного человека. Детский возраст является наиболее оптимальным для формирования патриотического сознания, так как в этот период происходит активного развития социальных интересов и жизненных идеалов, начинает формироваться самосознание, ответственность.

Развитие патриотического сознания у детей может осуществляться в следующих направлениях.

1. Изучение истории. Воспитание национального самосознания, направленного на формирование духовно-нравственной личности, готовой служить родине невозможно без знания своей истории.

2. Изучение языка. Язык – это один из показателей духовности общества. В последнее десятилетие наблюдается падение речевой культуры, обеднение языка, а, следовательно, и разрушение исторически сложившегося образа мыслей нашего народа. Повышение речевой культуры приведет к повышению общего духовно-нравственного, а значит и патриотического уровня молодёжи.

3. Развитие национальной идентичности. Формирование понятий семья, родная природа, любовь к родной земле, бережное отношение к окружающим – эти понятия закладывают фундамент становления богатой духовной личности, личности гражданина-патриота.

4. Межнациональные отношения. Истинный патриотизм включает в себя уважение к другим народам и странам, к их национальным обычаям и традициям и,

таким образом, связан с культурой межнациональных отношений.

5. **Дополнительное образование.** Рассказы о выдающихся личностях, сделавших мировые открытия, рассказы о героях-патриотах, которые внесли вклад в развитие родины, способствуют развитию чувства гордости у детей.

6. **Формирование ценностных ориентаций.** Известно, что сознание обусловлено социальными ценностями общества, следовательно, содержание проводимой воспитательной работы по формированию и развитию патриотического сознания во многом определяется этими ценностями.

7. **Формирование гражданского самосознания.** Это проявляется в добросовестном отношении к заданию, в ответственном его выполнении. Также в детском возрасте это может выражаться в гуманном отношении к окружающим.

Таким образом, одной из перспектив развития современного образования является формирование патриотического сознания еще в детском возрасте, что является длительным и сложным процессом, закладывающим основу воспитания. Как следствие, чувство патриотизма повлечет за собой формирование бережного отношения к окружающим людям, к родному городу, школе, коллективу и, в конечном итоге, к себе. Кроме этого, будет постигнут ряд задач детского развития: формирование ценностей, установок, системы мотивов, гражданского самосознания.

Литература:

1. Буторина Т. С. Воспитание патриотизма средствами образования/ Т. С. Буторина, Н. П. Овчинникова. СПб.: КАРО, 2004. – 224 с.

2. Выготский Л. С. Психология развития человека. – Эксмо, 2003. – 1136 с.

3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1955.

Простомолотов В. Ф.

Доктор мед. наук, профессор кафедры клинической психологии ИИПО, ОНУ имени И. И. Мечникова

О ПРИОРИТЕТЕ КЛИНИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АСПЕКТА В ПСИХОЛОГО-КОРРЕКЦИОННОЙ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГО-ЭКСПЕРТНОЙ РАБОТЕ

Аннотация: В статье, ссылаясь на научные эпидемиологические исследования, в т. ч. ВОЗ, в области пограничных психических расстройств и свой многолетний опыт в области психотерапии и различных видов экспертиз, автор обосновывает как приоритетную задачу обучения студентов психолого-социологического факультета клинико-психологическому методу исследования. Указано, как овладение нюансами этого метода и отношениями с пациентами/клиентами, студенты и практикующие психологи повышают эффективность своей работы.

Ключевые слова: клинико-психологический метод, контакт, наблюдение.

В деятельности психологов существенное значение представляет объем работ на уровне консультативной, педагогической и экспертной психологии. Распространено

мнение, что психология исследует нормальные психические проявления и к психологам обращаются психически здоровые люди, а если это так, то в ней ведущими методами исследования являются экспериментально-психологические, а клинико-психологическое исследование имеет место лишь как вспомогательное на стадии установления контакта с клиентом и ознакомительной беседы с ним. Подобный подход, на наш взгляд, является заблуждением, основанным не только на незнании распространенности пограничных психических расстройств в Мирове, но и на незнании многих валидных тестов (того же ММРІ), содержащих десятки-сотни вопросов к пациенту, которые и задает им психиатр. Заметим, что психиатр не только задает вопросы, он в то же время и наблюдает за пациентом, а некоторые, казалось бы, нужные вопросы, если они неуместны по тем или иным соображениям, он вообще не задает, ибо ответы на них – вербальные, мимические – могут выявиться по ходу беседы, проводимой в естественной дружественной атмосфере, позволяющей полнее раскрыть пациента.

Наш одиннадцатилетний опыт преподавания студентам социолого-психологического факультета ИИПО ОНУ им. И. И. Мечникова таких предметов, как «Психиатрия и наркология», «Психосоматические расстройства», «Основы психотерапии», «Участие психологов в экспертной работе» и др. позволяет утверждать, что обучение вопросам диагностики и дифференциальной диагностики расстройств личности с акцентуациями характера, клинических проявлений невротических расстройств от соматизированных депрессий, а также от неврозоподобных расстройств органического и эндогенного генеза следует проводить еще более внимательно и глубоко, чем ранее.

Согласно достоверным научным источникам и ВОЗ [1, 2, 4, 5, 6], распространенность расстройств личности в Мире в среднем находится на уровне 10% от численности населения; в США, например, согласно данным за 1996 г. [6], этот показатель равен 13,5%. Что касается распространенности невротических расстройств, то оно определяется на уровне 15-20% [1, 4], органического поражения головного мозга с неврозоподобными и психопатоподобными проявлениями – 10-15%, мягких/скрытых форм эндогенных психических расстройств типа маскированной депрессии и неврозопсихопатоподобной шизофрении (шизотипического расстройства, по МКБ-10) в сумме – до 10% [4, 5]. Поскольку вышеуказанные категории пациентов, страдающие, как они полагают, от психологических проблем (в реальности же, как нами было уже неоднократно отмечено [3], эти проблемы являются психопатологическими), предпочитают обращаться к психологу, нежели к психиатру, то становится понятным, что состав пациентов с пограничными психическими расстройствами на приеме у клинического психолога того или иного центра психотерапии и психиатра, ведущего прием в ПНД или, тем более, в территориальной поликлинике, практически мало чем отличается.

Рассмотрим, как выглядят на приеме у психолога три часто встречающиеся типы расстройств личности: демонстративный (истерический), тревожно-мнительный (ананкастный, психастенический), шизотипический (больные малопрогрессирующей шизофренией).

Демонстративные/истерические личности виднее остальных пациентов благодаря своей нарочитой показушности и во внешности, и в поведении. Среди них на приеме у психолога преобладают женщины над мужчинами в соотношении 10-15/1. Выглядят они часто

ювенильными, кукольными, обладают столь же юными и даже детскими голосами. Могут произвести впечатление милашек, но следует всегда помнить, что за этим часто скрывается упрямая капризность, конфликтность, злопамятность. У этих пациенток все или почти все находится на поверхности: много косметики, модная, чаще сверхмодная, прическа и одежда, теперь появились художественные наколки на видных частях тела, столь же модные словечки и стиль поведения, призванные скрыть убогость внутреннего мира. Они проявляют неконтролируемую эмоциональность. Стремление быть в центре внимания – их характерная черта. Они лживы, часто патологически. Их жизнь пронизывает желание казаться, а не быть, что связано со слабостями: духовности, критики, внутреннего торможения, умения преодолевать трудности, признавать право других людей на успех и радоваться за них.

Обращаются они обычно в связи с эмоциональными нарушениями и конверсионными расстройствами, в числе которых часто фигурируют: чувство кома в горле, приступы одышки и сердцебиения с похолоданием рук, часто судорогами в них и трясучкой всего тела на фоне рыданий. Из-за нарушения функции глотания могут сильно похудеть. Излагая жалобы, они во всем винят – подчас правдоподобно – всех, кроме себя: мужа, свекровь, начальницу.

Хотя мужчины среди истерических пациентов составляют явное меньшинство, зато, по моим наблюдениям, запоминающееся. Обычно это молодые люди из числа артистов, музыкантов, авантюристов.

Поскольку истерики – личности, требующие признания, поначалу следует с ними соглашаться, и только после установления хорошего контакта при проведении психологической коррекции, допустимо вскрытие

отрицательных черт и комплексов, ибо иначе добиться стойкой компенсации будет затруднительно. При установлении контакта с истерической пациенткой необходима большая эмоциональность, но с учетом ее конституциональных особенностей. Например, при циклоидной основе, учитывая общительность, реализм, склонность к юмору, уместны шутки, цитирование стихов, быстрая смена темы обсуждения, обращение к здравому смыслу.

При шизоидной основе нельзя разрывать дистанцию, на которой держит вас пациентка. Тон и темп беседы заметно ниже. Здесь уместно обсуждение философских проблем, вопросов психологии и парапсихологии, некоторая теоретичность обсуждения вообще. При эпилептоидной основе вообще нужно больше слушать и соглашаться на первых порах, только затем солидно, с ссылкой на толстые книги на полках обосновывать свои объяснения вопросов этиопатогенеза и психотерапии.

В тех случаях, когда истеричность пациентки видна и неспециалисту, когда она шаржирована во внешности и поведении, в грубых диссоциативных/конверсионных расстройствах, необходимо быть настороже, т. к. в этих случаях истеричность обычно выступает фасадом более выраженной психической патологии при органическом поражении ЦНС и шизофрении.

Тревожно-мнительные (ананкастные, психастенические) личности обращают на себя внимание опрятностью, аккуратностью, щепетильностью, постоянными сомнениями и перепроверкой себя. В смысле «соотношения сознание/чувство, надо/хочется» они противоположны демонстративным личностям своим рационализмом, консерватизмом, скромностью. Среди них преобладание числа мужчин над числом женщин обратное тому при истерии.

Страдая от навязчивостей (обсессий, фобий, ритуалов), они часто приходят на консультации в сопровождении близких. Желая ничего не упустить и все рассказать, они пользуются заранее подготовленными записями; тяготеют к неспешному и обстоятельному обследованию, успокоению и подбадриванию их. У этих нерешительных людей самооценка занижена, хотя среди них нередко можно встретить весьма компетентных специалистов.

Необходимо отличать от ананкастного /психастенического типа личности больных вялотекущей шизофренией с фасадом в форме навязчивостей и нерешительности/амбивалентности, а также циклоидов в депрессивной фазе, маскировать которую могут тревога и разнообразные фобии.

В общей массе пациентов с невротическими расстройствами и другими пограничными состояниями *больные вялотекущей шизофренией (шизотипическое расстройство, согласно МКБ-10)* выделяются не только плохой податливостью к биологической и психической терапии, но и смешением позитивных (одновременно присутствуют истерические, психастенические, деперсонализационные феномены, что не характерно при расстройствах личности) и негативных симптомов (астения, апатия, аутизм, падение энергетического потенциала, нарушения мышления). Наибольшие заострения аномальных черт происходит во второй половине жизни, приобретая характер стойких негативных изменений. Но может преобладать какая-то одна симптоматика, и больной внешне напоминает, часто шаржировано, истерическую, психастеническую, паранойальную личность или больного с органическим поражением головного мозга. Больные патологически замкнуты или патологически/регрессивно открыты – аутизм наизнанку. Во всем облике и поведении больных

бросается в глаза, с одной стороны, вычурность, чудаковатость, с другой – запущенность, пренебрежение правилами личной гигиены; их жилье захламлено старыми ненужными вещами – «Плюшкины». Походка может быть ходульной; неадекватно излишнее применение косметики и модной одежды, не соответствующих возрасту, месту, времени; критика своего состояния отсутствует.

В речи наряду со штампованными выражениями отмечается склонность употреблять неологизмы. Выявляется нарушение мышления по типу соскальзывания, резонерства, сверхценных образований, а также шперрунгов. Часто пациенты давно не работают и живут на иждивении родных. В других случаях пациенты производят впечатление экспансивных, гипертимных личностей и в то же время рациональных, педантичных, слывающих среди окружающих их людей (в силу своей холодности и отчужденности) «живыми компьютерами». Они нуждаются в наблюдении психиатра и социальной защите.

Литература:

1. Карвасарский Б. Д., Простомолотов В. Ф. Невротические расстройства внутренних органов: Монография. – Киш.: Штиинца, 1987. – 165 с.

2. МКБ-10. Классификация психических и поведенческих расстройств (исследовательские диагностические критерии) с предисловием директора Отдела психического здоровья ВОЗ Нормана Сарториуса. – Л., 1996. – 208 с.

3. Простомолотов В. Ф. О принципиальной позиции психиатра-психотерапевта в вопросе о т. н. психологической помощи населению // *Ecologia psihicului uman*. – Киш., 2001. – С. 41-43.

4. Смулевич А. Б. Малопрогрессирующая шизофрения и пограничные состояния: Монография.– М.: Медицина, 1987. – 240 с.

5. Смулевич А. Б., Дубницкая Э. Б. Аффективные заболевания непсихотического уровня – циклотимия, дистимия // Руководство по психиатрии в 2-х томах под ред. А. С. Тиганова, 1999. – Т. 1, С. 437-446.

6. Шостакович Б. В. Клинические варианты расстройств личности (психопатические расстройства) // Александровский Ю. А. Пограничные психические расстройства): Уч.пос. – М.: Медицина, 2000. – С. 189-216.

ПІДСЕКЦІЯ «СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ТА ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»

Дикіна Л. В.

Старший викл. кафедри соціальної допомоги та практичної психології ІІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ПОДОЛАННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИХ КРИЗ СЕРЕДИНИ ЖИТТЯ

В процесі життя будь-яка людина стикається з переживанням кризи. Мінімум це вікові кризи, кризи міжособистісних відносин або сімейні драми. Серед подій, які можуть призвести до кризи, дослідники виділяють такі, як смерть близької людини, важке захворювання, відділення від батьків, родини, друзів, зміна зовнішності, зміна соціальної обстановки, створення сім'ї, різкі зміни соціального статусу і т. д. [6, с. 28]

По суті, криза – це криза життя, критичний момент і поворотний пункт життєвого шляху. Як зазначає В. В. Козлов, криза – це завжди момент вибору з декількох можливих альтернатив, момент вибору регресивного або прогресивного рішення у подальшому розвитку [4, с. 10]. Він визначає кризу як природну (вікову і екзистенційну кризу) або штучну (антропогенне, техногенне, соціогенних) перешкоду на життєвому шляху, подолання якої неможливо особистістю або групою звичними ресурсами [4, с. 8].

У людському житті можна виділити наступні «критичні точки» [8]: гострі ситуаційні кризи; кризи перехідного періоду; екзистенційні кризи; кризи дорослішання, які може

переживати значна частина людей, незалежно від індивідуальної психодинаміки; кризи, викликані катастрофою, нещасним випадком або хворобою.

Екзистенційна криза – це стан тривоги, відчуття глибокого психологічного дискомфорту при питанні про сенс існування. З другої сторони, при всій складності ситуації, в якій опиняється людина, екзистенційна криза є певним етапом у процесі її розвитку, і вже за своїм визначенням має потенційну можливість до вирішення, оновлення, висновку особистості на більш високий рівень розвитку.

Тема екзистенціальної кризи, безпосередньо чи опосередковано, стосується особистості, що знаходиться в кризі середнього віку (30-40 років). Коли людина переоцінює свій життєвий досвід, жалкує про безповоротно втрачені можливості, про які мріяла у дитинстві і юності, і цілком реалістично усвідомлює власну смерть. Людина в цей період цілком логічно може задатися питанням про сенс свого життя, переоцінці її т. д.

Криза середини життя не вирішується через зовнішні події. Це екзистенційна криза, яка може бути пройдена тільки через внутрішню роботу. У моменти кризи, життя проживається з особливою інтенсивністю. Екзистенційна криза характеризується станом тривоги або почуттям глибокого психологічного дискомфорту при питанні про сенс існування [10].

Навіть маючи родину, друзів, хорошу роботу, часто людина, що переживає екзистенційну кризу, відчуває себе ізольовано, відчужено. Тут можна говорити про так звану «самотність в натовпі».

Екзистенційна криза зрілості може виникнути внаслідок нереалізованості життєвого задуму. Якщо ж при цьому ще й переосмислюються цінності, то йдеться про те, що життєвий задум взагалі виявився невірним. В. Франкл

пише: «Сьогоднішній пацієнт вже не стільки страждає від почуття неповноцінності, скільки від глибинного почуття втрати сенсу, яке пов'язане з відчуттям порожнечі» [9].

Екзистенційна криза середини життя ініціює глибокі роздуми щодо свого існування в світі, свого місця в ньому, власних можливостей і способів подолання різних життєвих ситуацій.

Особистісна криза – це психологічний стан максимальної дезінтеграції (на внутріпсихічному рівні) і дезадаптації (на соціально-психологічному рівні) особистості, що виражається у втраті основних життєвих орієнтирів (цінностей, базової мотивації, поведінкових патернів), що виникає в результаті перешкод у звичному житті суб'єкта.

Кризовий стан – це пролонгована у часі особистісна криза.

Кризова особистість – суб'єкт, який внаслідок посткризової негативної дезінтеграції стає носієм девіантної або делінквентної поведінки, нервово-психічного або психосоматичного розладу як якостей особистості, способу адаптації до соціального середовища.

На рівні особистості кризовий стан може мати такі форми:

- соматична криза – хвороба, старість;
- нервово-психічна криза – фрустрації, стреси, конфлікти між базовими структурами особистості, фобії, депресії, астенії;
- соціально-психологічні порушення комунікативних функцій і адаптаційних механізмів до соціального середовища;
- кризові стани факторів гігієни: житлово-побутові умови, рівень матеріального добробуту, фізичні умови на роботі і т. д. [4].

Проблематика кризи індивідуального життя розвивалася в основному в рамках профілактичної психіатрії. В якості синонімів терміна «криза» в психологічній літературі вживаються також поняття «критичний період» (Т. Шибутані), «перелом», «перехід» (Г. Шихі), «поворотний етап життєвого шляху» (С. Л. Рубінштейн), «розрив» (Л. С. Виготський), «критична ситуація» (Ф. Е. Василюк).

Розрізняють також внутрішні та зовнішні кризи. Внутрішні кризи – вікові, життєві та екзистенціальні (т. б. кризи, причиною яких є природний розвиток особистості).

Зовнішні кризи – в якості стресора в них виступають зовнішні травматичні події – екстремальні кризові ситуації, що володіють потужним негативним наслідком, ситуації загрози життю для самого себе або значущих близьких. Ці ситуації впливають на психіку людини, викликаючи у нього травматичний стрес, психологічні наслідки якого виражаються в посттравматичному стресовому розладі (ПТСР), що виникає як затяжна або відстрочена реакція на ситуації, пов'язані з серйозною загрозою життю і здоров'ю.

Згідно з МКБ-10, ці кризові ситуації викликають такі реакції особистості:

- гострі реакції на стрес, де стресогенний фактор – це якась подія в житті, що несе пряму загрозу життю людини (війна, напад, катастрофа, звалтування і т. д.). Гострі реакції на стрес включають кризові стани, гостру кризову реакцію, бойову втому;

- шокова травма – психічний шок, відстрочена хвороблива реакція на шоківу травму проявляється і через кілька років у вигляді неадаптивної поведінки або психосоматичного захворювання;

- посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – відставлена чи затяжна реакція переживання травматичного стресу.

Таким чином, особистісна криза в найзагальнішому сенсі можна позначити як певний дисбаланс в житті і діяльності людини, через який виникають нерозумні з погляду особистості та неадекватні в соціальному аспекті поведінки, вчинки і дії, а також зрив нервового і соматичного стану [1, с. 7].

Н. Ю. Ступікова [7] виділяє кризу психологічних механізмів адаптації особистості. В результаті цієї кризи ми спостерігаємо зростання наркоманії, злочинності, дезорганізації, професійного жебрацтва, бомжування, суїцидальної поведінки та ін. Це один з найбільш провідних криз для даного часу, який проявляється в триєдності культурного, психологічного та екзистенціального шоку. Ця криза породжує: дезінтеграції психіки, інтенсифікацію процесів соціально- психологічної деформації особистості, комунікативну атрофію, емоційне вигорання, патологічну адаптацію, як стиль життя.

На закінчення можна сказати, що криза є, звичайно, хворобливим станом, але, в той же час, це шанс відчутти мир і шанс знайти себе, взяти на себе відповідальність за власне життя і рухатися далі.

Література:

1. Анциферова Л. И. Способность личности к преодолению деформаций своего развития. Психол. журн., т. 20.– 1999.– № 1.– С. 6-19.

2. Козлов В. В. Методологические аспекты трансформационной работы / Ребенок и пространство / Сб. под ред. В. В. Козлова.– М., 1996.– 197 с.

3. Козлов В. В. Социальная работа с кризисной личностью. Метод, пособие. – Ярославль, 1999. – 238 с.

4. Козлов В. В. Работа с кризисной личностью. Методическое пособие.– М., 2007.

5. Николаев М. Е. Главное – здоровье человека //Материалы V Всероссийского конгресса «Профессия и здоровье».– М., 2006.

6. Осухова Н. Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях./ Учебное пособие. – М., 2008.

7. Ступикова Н. Ю. Интегративные психотехнологии как метод работы с кризисной личностью. // Соц. психология: Практика. Теория. Эксперимент. Практика. Т. 2 / Под ред. Козлова В. В. – Ярославль: МАПН, 2000.– 130 с.

8. Тимофеева Е. К классификации кризисных состояний личности // Творчество воли / Под ред. Козлова В. В. – М.: МАПН, 1997. – 73 с.

9. Франкл В. Человек в поисках смысла – М.: Прогресс, 1990.

Исаева Т. П.

Аспирант кафедры социальных теорий, ШПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

УРОВЕНЬ ТРЕВОЖНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА

В статье мы рассмотрели понятие тревожности, виды и то, как влияет высокий уровень тревожности на личность и в частности на студента. Так же, мы описали результаты исследования в двух группах (девушек и парней). У студентов 1 курса присутствует средний и высокий уровень тревожности. Высокий уровень тревожности,

возможно, связан с тем, что в процессе адаптации первокурсников к вузу возникают такие трудности как:

- отрицательное переживание, связанное с уходом вчерашних школьников из школьного коллектива. С его взаимопомощью и моральной поддержкой;
- недостаточная психологическая подготовка к профессии;
- неумение осуществлять психологическое саморегулирование поведения и деятельности;
- недостаточно развито стремление к самообразованию и т. д.

При этом установлено, что существенных различий по уровню тревожности у студентов первого курса нет.

Проблема тревожности – одна из центральных проблем современной цивилизации. Недаром XX век был признан и признается по сей день веком тревоги. Стоит отметить, что данной проблеме посвящено очень большое количество исследований, причем не только в психологии и психиатрии, но и в биохимии, физиологии, философии, социологии.

В самом общем виде тревога понимается как отрицательное эмоциональное переживание, связанное с предчувствием опасности, но ее можно использовать конструктивно. «Сам факт, что мы выжили, означает, что когда-то давно наши предки не побоялись пойти навстречу своей тревоге. Первобытные люди, как сказали бы и Фрейд, и Адлер, испытывали тревогу в те моменты, когда их жизни угрожали зубы или когти диких зверей. Тревога сыграла решающую роль в жизни человека, научив наших предшественников думать, а также пользоваться символами и орудиями для защиты от врагов...» Тревога с тех времен видоизменилась, но наши переживания по своей сути не отличаются от переживаний наших предков. Мы уже боимся не тигров и опасных хищников, мы боимся

потерять самоуважение, боимся отвержения со стороны нашей группы, боимся проиграть в соревновании с другими людьми. Отсюда, тревога – важнейший элемент существования человека.

В отличие от тревоги, тревожность является личностной чертой, отражающей уменьшение порога чувствительности к различным стрессорным агентам. Тревожность выражается в постоянном ощущении угрозы собственному «я» в любых ситуациях; тревожность – это склонность индивида к переживанию тревоги, характеризующаяся низким порогом возникновения реакции тревоги: один из основных параметров индивидуальных различий.

В психологии проблема тревоги и тревожности является одной из наиболее разрабатываемых. Первым акцентировал свое внимание на данной проблеме З. Фрейд. Также изучением тревоги и тревожности занимались многие известные психологи. Такие как К. Хорни, А. Фрейд, Дж. Тейлор, А. М. Прихожан, Р. Мэй.

Тревога – это состояние беспокойства, возникающее у человека в ситуации, которая представляет для него определенную физическую или психологическую угрозу. По З. Фрейду, неприятное состояние тревоги является полезным адаптивным механизмом, побуждающим индивида к защитному поведению по преодолению опасности.

Тревожность, в свою очередь, это индивидуальная психологическая особенность, проявляющаяся в склонности человека часто переживать сильную тревогу по относительно малым поводам. Термин «тревожность» нередко используется и для обозначения более широкого круга переживаний, возникающих независимо от конкретной ситуации.

Самым первым классифицировал тревожность З. Фрейд. Он выделил три основных вида тревожности:

- объективную, вызванную реальной внешней опасностью;
- невротическую, вызванную опасностью не известной и не определенной;
- моральную, определяемую им как «тревожность совести».

Исходя из классификаций З. Фрейда и Ч. Д. Спилбергера, можно заметить, что объективная тревожность отождествляется с «ситуативной», невротическая – с «личностной». Моральная тревожность носит интегральный характер и напрямую связана с силой и значимостью «преступления» моральных принципов, как социальных, так и собственно личностных.

Развитие студента на различных курсах имеет некоторые особые черты.

На первом курсе студенты решают задачи приобщения недавнего абитуриента к студенческим формам коллективной жизни. Поведение студентов отличается высокой степенью конформизма. Отмечается слабая регуляция своего поведения и немотивированный риск. Неумение предвидеть последствия своих поступков (возраст бескорыстных жертв и полной самоотдачи). Часто формируется неадекватная идентичность; неспособность строить жизненные планы, избегание тесных межличностных отношений, выбор отрицательных образов для подражания.

В процессе адаптации первокурсников к вузу возникают такие трудности как:

- отрицательное переживание, связанное с уходом вчерашних школьников из школьного коллектива. С его взаимопомощью и моральной поддержкой;
- недостаточная психологическая подготовка к

профессии;

- неумение осуществлять психологическое саморегулирование поведения и деятельности;
- недостаточно развито стремление к самообразованию и т. д.

Определенный уровень тревожности – естественная и обязательная особенность активной деятельности личности. У каждого человека существует свой оптимальный или желательный уровень тревожности - это так называемая полезная тревожность. Оценка человека своего состояния в этом отношении является для него существенным компонентом самоконтроля и самовоспитания. Однако повышенный уровень тревожности является субъективным проявлением неблагополучия личности.

Высокотревожные студенты склонны воспринимать угрозу своей самооценке и жизнедеятельности в обширном диапазоне ситуаций и реагировать весьма напряженно, выраженным состоянием тревожности.

Обычно, тревожные студенты – это очень неуверенные в себе люди, с неустойчивой самооценкой. Постоянно испытываемое ими чувство страха перед неизвестным приводит к тому, что они крайне редко проявляют инициативу, предпочитают не обращать на себя внимание окружающих, ведут себя примерно, стараются точно выполнять требование – не нарушают дисциплину. Таких людей называют скромными, застенчивыми.

Тревожность влияет на межличностное взаимодействие студентов, на само поведение, а, следовательно, и на учёбу. Студенты, имеющие высокий уровень тревожности не могут быть лидерами, т. к. не уверены в себе, замкнуты, стеснительны, не общительны. Как правило, такие студенты одиноки. Повышенный уровень тревожности может свидетельствовать о недостаточной эмоциональной

приспособленности к ситуации, в которой находится студент.

Проведя небольшое исследование уровня тревожности у студентов первого и четвёртого курса с помощью методики Ч. Д. Спилбергер, Ю. Л. Ханина, было выявлено, что у студентов средний и высокий уровень тревожности. Ни у одного студента в процессе обработки результатов, не было выявлено низкого уровня тревожности. Из этого можно сделать вывод, что 25% студентов имеют и на момент проведения методики, и при постоянном уровне тревоги, средний показатель и высокий показатель – 75% .

Если сравнить результаты группы девушек и молодых парней, то есть не существенная разница. У девушек показатели личностной и реактивной тревожности высокого и среднего уровня по 50%. У парней 20% – высокий уровень и 80 % – средний по показателям личностной тревожности; и 100% по показателям реактивной тревожности.

Таким образом, судя по полученным данным, девушки показали результаты со средним и высоким показателями, у юношей преобладает средний показатель. Но необходимо учесть, что в данной работе мы не рассматривали отдельные компоненты тревожности, а лишь брали тревожность как целостную черту личности.

Литература:

1. Айзенк Х., Психологические теории тревожности. учебник для вузов / Под ред. В. М. Астапова. - СПб. : Питер, 2001. – 247 с.

2. Габдреева Г. Ш. Практикум по психологии состояний. учебное пособие/ Г. Ш. Габдреева, А. О. Прохоров; под ред. А. О. Прохорова. –М. : Речь, 2004. – 480 с.

3. Ермолаев, О. Ю. Математическая статистика для психологов: учебник / О. Ю. Ермолаев. – М.: Флинта, 2002.

– 336 с.

4. Колпакова М. Корни тревоги, М. Колпакова // Московский психотер. журнал. – 2003. – № 3. – С. 74-85.

5. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. Учеб. для студ. Вузов / В. С. Мухина. – М.: Академия, 2002. – 456 с.

6. Никитина А. В. Проблемы в общении тревожных подростков // Психология XXI века: Тезисы международной межвузовской научно-практической студенческой конференции. – СПб, 2000. – 177 с.

7. Практикум по психологии состояний: Учебное пособие / Под ред. проф. О. А. Прохорова. – СПб : Речь, 2004. – С. 121-122.

Кременчуцкая М. К.

Кандидат психол. наук, доцент кафедры социальной помощи и практической психологии

ПРОБЛЕМА ПОТРЕБНОСТЕЙ В ПОЖИЛОМ ВОЗРАСТЕ

По рекомендациям Всемирной организации здравоохранения возраст 45–59 лет расценивается как средний, 60–74 года как пожилой, 75–89 лет как старческий и лица старше 90 лет считаются долгожителями.

Реальность сегодняшнего дня – высокая численность пожилых людей в составе населения – означает усиление их роли в процессах жизнедеятельности общества. Происходит решительный отход от мнения о пожилых людях как бремени для общества, дальнейший прогресс

которого возможен в контексте общества для людей всех возрастов.

Положение пожилого человека в обществе в основном определяется качеством жизни и его жизненной удовлетворённостью.

Анализ научного материала (М. Аргайл, В. Франкл, Г. М. Головина, И. А. Джидарьян, Т. Н. Савченко и др.) позволяет рассматривать понятия «качество жизни» и «жизненная удовлетворённость» в неразрывном единстве. Понятие удовлетворённости жизнью стало основным критерием для создания американским геронтологом Р. Дж. Хэвайюрсом теории успешного (благополучного) старения как умения пользоваться «поздней свободой». Под «удовлетворенностью жизнью» Р. Дж. Хэвайюрс понимает состояние полной гармонии между внутренним и внешним миром пожилого человека, когда совпадают желаемые и достигнутые цели, когда присутствует чувство значимости, мужество, радость жизни, критический взгляд на самого себя, свое физическое и психическое состояние, социальную ситуацию, а также полный «оптимистический настрой».

Качество жизни и жизненная удовлетворённость пожилых людей изучаются преимущественно через потребности людей старшего возраста – удовлетворённость жизнью напрямую зависит от того, насколько человек может реализовать свои потребности. Чем выше уровень удовлетворённости объективными и субъективными сторонами жизни, тем выше качество жизни человека.

Потребности можно разделить на две взаимосвязанные составляющие: объективную – материальную и субъективную – духовную [2, 3].

В структуру материальных потребностей пожилых людей включены три основных блока: физиологические

потребности, потребности в комфортной физической среде, материально-социальные потребности.

К физиологическим потребностям относятся потребности в дыхании, питании, физической активности, здоровье. Физиологическая старость не осложнена каким-либо патологическим процессом, это старость практически здоровых пожилых и старых людей. К факторам, ускоряющим старение, относятся курение, злоупотребление алкоголем, употребление наркотиков. Рано стареют лица, страдающие ожирением, эндокринными расстройствами, имеющие некоторые другие заболевания, сопровождающиеся расстройствами кровообращения, дыхания, хронической интоксикацией организма.

Комфортная физическая среда существования человека складывается из удовлетворения жилищно-бытовых и экологических потребностей. Эти потребности можно рассматривать как с объективной, так и с субъективной степени удовлетворённости. С объективной точки зрения экологические потребности призваны обеспечивать комфортное существования человека как биологического индивида, а с субъективной – как человека культуры – доставлять эстетическое удовлетворение от восприятия красоты окружающей природной среды.

К материально-социальному блоку потребностей человека можно отнести потребность в труде, которая у пожилого человека может быть трансформирована в познавательную потребность. Непрерывное образование на протяжении всей жизни позволяет человеку «третьего возраста» приобрести новые знания, которые открывают возможности, как для личностной самореализации, так и для дополнительного заработка.

В структуре духовных потребностей можно выделить два блока: межличностная коммуникация и самоактуализация.

Суть первого блока в идентификационной причастности к какой-либо социальной группе (например, группе обучаемых пожилых людей), в общении, в дружбе, в любви (в том числе, любви к себе). Отношение человека к самому себе напрямую влияет на качество жизни, поскольку оно либо способствует, либо препятствует реализации потребности в межличностной коммуникации.

Достигнуть самоактуализации пожилой человек может через удовлетворение духовных потребностей в самореализации, творчестве, развитии, познании и образовании. Приобретая новые знания и достигая результатов в процессе обучения, получая личное и общественное признание, человек реализует потребность в уважении. Уважение и любовь к себе служат движущим мотивом к самосовершенствованию человека, что выводит его на более высокий уровень духовных потребностей в самоактуализации.

На основании характера деятельности, которой заполнена старость, и жизненной удовлетворённости пожилых людей И. С. Кон предлагает классификацию социально-психологических типов старости [1]:

1. активная, творческая старость, когда человек выходит на заслуженный отдых и, расставшись с профессиональным трудом, продолжает участвовать в общественной жизни, воспитании молодежи и т. д.;

2. старость с хорошей социальной и психологической приспособленностью, когда энергия стареющего человека направлена на устройство собственной жизни – материальное благополучие, отдых, развлечения и самообразование – на все то, на что раньше не доставало времени;

3. «женский» тип старения – в этом случае приложение сил старика находится в семье: в домашней работе, семейных хлопотах, воспитании внуков, в даче; поскольку домашняя работа неисчерпаема, таким старикам некогда хандрить или скучать, но удовлетворенность жизнью у них обычно ниже, чем у двух предыдущих групп;

4. старость в заботе о здоровье («мужской» тип старения) – в этом случае моральное удовлетворение и заполнение жизни дает забота о здоровье, стимулирующая различные типы активности; но в этом случае человек может придавать излишнее значение своим реальным и мнимым недомоганиям и болезням и его сознание отличается повышенной тревожностью.

Эти 4 типа И. С. Кон считает психологически благополучными, но есть и отрицательные типы развития в старости. Например, к таковым могут быть отнесены старые ворчуны, недовольные состоянием окружающего мира, критикующие всех, кроме самих себя, всех поучающие и терроризирующие окружающих бесконечными претензиями. Другой вариант негативного проявления старости – разочарованные в себе и собственной жизни одинокие и грустные неудачники. Они винят себя за свои действительные и мнимые упущенные возможности, не способны прогнать прочь мрачные воспоминания о жизненных ошибках, что делает их глубоко несчастными.

Субъективная составляющая качества жизни пожилого человека (внутреннее самочувствие субъекта) и уровень удовлетворенности его материальных и духовных потребностей являются одними из факторов выбора стратегии старения в пожилом возрасте: либо способствующей сохранению чувства собственного достоинства и продолжению личностного развития либо

направленной на сохранение себя как биологического индивида, ведущей к «угасанию» социальной и духовной составляющей субъекта.

Литература:

1. Альперович В. Д. Геронтология. Старость. Социокультурный портрет./ Альперович В. Д. – М. . 1998. – 423 с.

2. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу – Санкт-Петербург, 2001. – 478 с.

3. Социально-педагогические предпосылки развития [геронтообразования](#) / [Н. А. Ермак](#) // Педагогика. — 2011. — № 9. — С. 34-41.

Псядло Э. М.

Доктор биол. наук, профессор, заведующий кафедрой социальной помощи и практической психологии ИИПО, ОНУ имени И. И. Мечникова

**РОЛЬ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ
В ОЦЕНКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПРИГОДНОСТИ РАБОТНИКОВ ИНЖЕНЕРНЫХ
СЛУЖБ**

«Человеческий фактор» становится одним из важнейших условий практически во всех отраслях современного народного хозяйства, от которого зависит эффективность и надежность любого производства, особенно связанного с потенциально опасной техникой, технологиями и условиями труда. В свое время основоположник кибернетики Норберт Винер о проблеме рационального взаимодействия человека и машины писал: «... одна из великих проблем, с которой мы неизбежно

столкнемся в будущем, это проблема взаимодействия человека и машины, проблема правильного распределения функций между ними...». Частичное решение этой задачи состоит в медицинскими психологическом профотборе с целью определения уровня здоровья индивида, его необходимых физических качеств и подготовки, индивидуально-психологических свойств личности. Вместе с тем, по мнению ряда специалистов сегодня учитывается только личностный, а не человеческий фактор, а ведь последний проявляется именно в процессе деятельности в системе «человек – машина – среда». Действительно, при значительном несоответствии ПВК с необходимостью продуктивной и надежной работы, человек вынужден постоянно напрягать не только свои адаптационные возможности, но и использовать дополнительные ресурсы организма, напрягать исчерпаемые компенсаторные резервы. «Можно ли рассчитывать на высокую надежность специалиста, постоянно находящегося в состоянии, близком к границе стресса и дистресса вообще, а при наличии выраженных акцентуаций тем более?» (А. А. Фрумкин, 2004).

В целом ряде государственных нормативно-методических документов: (1. Постановление КМ Украины от 2001 г. № 1320 «Разработать и внедрить в рамках Национальной программы улучшения состояния безопасности, гигиены труда и производственной среды на 2001-2005 годы «Единую систему профессионального психофизиологического отбора специалистов, занятых на работах с высоким уровнем техногенной опасности и повышенным риском». 2. Наказ МОЗУ № 263/121 від 23.09.94 р. “Перелік робіт, де є потреба у професійному доборі”, Затв. Госкомохоронпраці та Мінюстом України. 3. Наказ МОЗУ від 21.05.2007 р. за № 246“ Про затвердження Порядку проведення медичних оглядів

працівників певних категорій”, зареєстровано в Мінюсті України 23.06.2007 р. за № 846/14113.) содержится конкретний перелік видів робіт підвищеної небезпечності, в яких вимагається обов'язкова ПФЕ працівників, в частині:

4. Роботи на висоті, верхолазні роботи, роботи, пов'язані з підйомом на висоту.

9. Роботи, пов'язані з управлінням наземним, підземним, повітряним та водним транспортом.

10. Роботи, пов'язані з нервово-емоційним напруженням (тонкозорові та тонкослухові роботи; диспетчери авіаційного, залізничного, підземного і морського транспорту; диспетчери і оператори об'єктів підвищеної небезпечності та інші (клас III напруженості трудового процесу).

Суть ПФЕ полягає в системній і комплексній оцінці профпридатності – ефективності і надійності діяльності спеціаліста з урахуванням раціонального врахування його психологічних, фізіологічних, анатомічних характеристик людини, специфічних професійно важливих якостей (ПВК) і стану здоров'я.

Особливістю психофізіологічної експертизи (ПФЕ), в порівнянні з відбором за суцільно медичними показаннями; фізичною підготовленістю; освітніми і соціальними характеристиками, є не тільки підвищення ефективності праці інженерно-технічних працівників, але і скорочення термінів їх підготовки; зменшення відсіву в процесі навчання і наступної роботи за вибраною спеціальністю; зниження текучості кадрів і виробничого травматизму. Навіть у повністю придатного спеціаліста може статися погіршення або повна втрата професійно важливих якостей по всьому ряду причин:

того или иного хронического стресса («job- occupational-organizational» stress), психоэмоционального аффекта; неврозов или фобий вследствие перенесенного ЧП; снижения работоспособности и дезорганизации функциональных систем в силу переутомления, fatigue-синдрома (П. Чейни, 1984), burnout (Н. Freudenberger, 1970); расстройств психики; перенесенных заболеваний, травм и пр.

Что же касается решения сугубо профессиональных задач психолога, то эффективность ПФЭ будет высокой лишь при соблюдении ряда обязательных, канонических условий:

1) применение для лиц тех профессий, которые нуждаются в абсолютной профпригодности (деятельности, связанной с повышенным риском людских, материальных и экологических потерь, вредными и опасными условиями труда, длительностью и сложностью профобучения) [Гуревич К. М., 1970];

2) при наличии четких психологических требований профессии/специальности, разработанных, структурированных и интегрированных в конкретных профессио- и психogramмах;

3) имеющихся качественно-количественных критериев отбора по эквивалентным шкалам методик. Отбор без объективных критериев профпригодности недопустим, даже при использовании наилучшего и релевантного психодиагностического инструментария;

4) соответствие методик психометрическим требованиям – их надежности, валидности, репрезентативности и дискриминативности. Несовершенство инструментария, использование нерелевантной батареи тестов, наличие системных ошибок и плохая организация ПФЭ снижает критериальную прогностичность, подменяя объективный прогноз –

субъективными предпочтениями и “благими намерениями” психолога-эксперта.

Сегодня основной акцент ПФЭ делается на компьютерный инструментарий, позволяющий психофизиологам осуществлять на должном уровне психодиагностическое исследование испытуемых, оптантов, кандидатов на работу. Возможности автоматизированного рабочего места психолога (АРМ-психолога) и многолетний опыт работы позволил разработчикам сформулировать ряд ощутимых положительных эффектов, достигаемых при его использовании:

- повышение *эффективности работы* психолога за счет скорости обработки данных и получения результатов тестирования в режиме реального времени (online);

- предоставление психологу возможности *сконцентрироваться* на решении сугубо профессиональных задач благодаря освобождению от трудоемких и рутинных операций первичной обработки данных, их дальнейшей стандартизации и нормирования;

- повышение *тщательности и чистоты* психологического исследования за счет увеличения точности регистрации результатов и исключения ошибок обработки исходных данных, неизбежных при ручных методах расчета выходных показателей (вплоть до 12-18%);

- возможность проводить в *сжатые сроки* групповые психодиагностические исследования путем одновременного тестирования многих испытуемых;

- повышение уровня *стандартизации* условий ПФЭ за счет единообразного инструктирования испытуемых и предъявления заданий вне зависимости от индивидуальных особенностей исследуемого и самого экспериментатора;

➤ возможность для испытуемого быть более *естественным* во время эксперимента благодаря конфиденциальности автоматизированного тестирования и предоставления ему большей самостоятельности;

➤ *использование времени* не только как управляемого параметра теста (исследователь с помощью различных опций способен регулировать и устанавливать требуемый темп и время тестирования), но и в качестве диагностического параметра (напр., показатели временной динамики ответов испытуемого на вопросы теста могут выступать как индикаторы искренности ответов, утомления, эмоционального шока и т. п.);

➤ возможность распространять *опыт* работы психологов за счет встроенной библиотечки интерпретации результатов тестирования;

➤ систематическое *накопление* данных не только о профпригодности испытуемого, но и самих результатов тестирования (скорости решения задач, количества ошибок, времени усвоения инструкции, динамики «кривой» работоспособности и мн. др.);

➤ разрешение проблемы «утраты» психодиагностической информации, характерной для тестирования с помощью «ручных» тестов, благодаря сохраненной базе данных всех испытуемых и последующему их мониторингу, что является неотъемлемым атрибутом любой автоматизированной системы.

В разработанном НИИ медицины труда МЗУ (Одесса) аппаратно-программном комплексе (АПК «СПАС») собран пакет из 16 аппаратно-компьютерных, текстовых и проективных версий профессиональных тестов (и более двух десятков вторичных расчетных показателей), необходимых психологу для повседневной практической работы.

1. Кратковременная и оперативная память.
2. Реакция на движущий объект (РДО).
3. Подвижность нервных процессов (дизъюнктивная сенсомоторная реакция).
4. Сила нервной системы – скорость слухо-моторной реакции на сигналы различного уровня громкости (40 – 60 – 80 – 100 дБА).
5. Функциональная асимметрия мозга (ФАМ) – подача сигналов на правое и левое ухо с регистрацией скорости реакции и их соотношение.
6. Пять модифицированных эквивалентных тестов ((точность и время ответов).
7. Тест “Прогрессивные матрицы Равена” (невербальный интеллект): 4 субтеста – по 15 заданий; 2 субтеста – по 30 заданий; и полный вариант – 60 заданий (точность и время ответов).
8. Тест “Перепутанные линии” – 10 модифицированных заданий (точность и время ответов).
9. Тест “Слежение за целью” – имажинитивные динамические свойства (точность и время ответов).
10. Тесты Шульте, Шульте-Псядло, Шульте-Горбова – распределение и переключение внимания, репродуктивное имажинитивное качество (точность и время ответов).
11. Миннесотский многопрофильный опросник личности – ММИЛ-377 (оценка Т-баллов и времени ответов), Мини-мульти-71 (Т-баллы и время ответов).
12. Метод цветowych выборов М. Люшера – в 2-х вариантах: 8-цветный и попарный варианты с последующим определением 12 расчетных показателей и регистрации времени выборов).
13. Метод портретных выборов Л. Сонди – с построением 4 векторов и 8 факторов влечений и акцентуаций характера личности, в 2-х вариантах (по переднему и передне-заднему плану).

14. Психогеометрический тест С. Деллингера – поведенческий вектор личности.

15. «Хэнд-тест» – модифицированный проективный тест оценки количественного показателя открытого агрессивного поведения (Агр, КВД, и др.).

16. Квазиметрическая оценка уровня психоэмоциональной устойчивости, моторных и поведенческих реакций испытуемого в близкой к экстремальным условиям напряженной психофизиологической экспертизе.

В целом, использование релевантной батареи тестов для того или иного типа профессии позволяет получить более валидные ($r=0,32-0,38$) данные, что подтверждается эмерджентной составляющей любого комплекса – как специфической структуры и взаимодействия ПВК работников различных специальностей. Компьютерная база данных позволяет хранить (в формате Excel) результаты всех испытуемых, тестов, даты и времени работы в сжатом состоянии за многие годы. По ряду показателей (ФИО, возраст, профессия, пол и др.) можно найти ранние результаты испытуемого и сравнить их с настоящими (повторными). Настраиваемые таблицы для пересчета сырых оценок в стандартные и нормированные показатели (по 10-балльной шкале стенограмм) дают возможность не только получить интегральную оценку профпригодности (по 10 б.), но и оперативно изменять и дополнять критериальную базу контингентов, профессий, специальностей и мн.др.

Смокова Л. С.

Кандидат психол.наук, доцент кафедри соціальної допомоги та практичної психології ІПО, ОНУ імені І. І. Мечникова

ДЕТЕРМІНУЮЧА РОЛЬ ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ У ФОРМУВАННІ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДІТЕЙ-СИРІТ

Актуальність дослідження. Проблема сирітства для українського суспільства є однією з проблем, що виходить на рівень держави. Особливого змісту та значення набуває феномен соціального сирітства, що зумовлений відмовою або відстороненням батьків від виховання власних дітей. На сьогоднішній день в Україні налічується приблизно 100 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, більшість яких виховуються в закладах інтернатного типу. Попри якісні зміни в роботі таких закладів (поліпшення умов проживання, навчання та виховання дітей, впровадження системи соціально-психологічного супроводу, використання сучасних методів лікування та реабілітації, можливість підтримання зв'язків із родичами та ін.), питання повноцінного психічного розвитку дітей-сиріт залишається відкритим. Наслідком довготривалого перебування в умовах інтернатних закладів є виникнення психічної депривації, яка призводить до психофізіологічних відхилень та деформації особистості дитини загалом.

Довгий час суспільна система турботи про дітей-сиріт піклувалася тільки про їхні елементарні потреби – дитина мала бути нагодована, одягнена і максимально захищена від інфекційних хвороб. Тож, попри те, що будинки дитини та інтернатні заклади допомагають дітям фізично вижити і вирости, дають їм певну шкільну освіту, ці заклади не можуть дати дітям критично важливого

соціального досвіду близьких стосунків, без якого неможливий благополучний психологічний розвиток дитини. Усвідомлення цього прийшло у суспільну свідомість у п'ятдесятих роках минулого століття, внаслідок появи теорії прив'язаності, сформульованої британським дитячим психіатром Джоном Боулбі. Ця теорія спричинила справжню революцію у дослідженні раннього розвитку дитини. Досліджуючи долю дітей-вихованців інтернатів, Джон Боулбі показав, що існує прямий зв'язок між антисоціальною поведінкою, відсутністю емпатії, порушенням здатності до побудови зрілих стосунків із соціальною депривацією у ранньому дитинстві. Доповідь Боулбі для Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ) 1951 р. наголошувала на негативних наслідках виховання дитини в інтернатних закладах і вказувала на ключову роль сім'ї у розвитку дитини. Боулбі підкреслював, що стосунок прив'язаності, який формується у дитини з її батьками є основою усього подальшого благополучного розвитку: «Здатність утворювати інтимний емоційний зв'язок є основою ефективного особистісного функціонування та психічного здоров'я загалом». Такий стосунок не може утворитися між дитиною і працівниками будинку дитини, бо для побудови такого стосунку потрібно, щоб дитина проводила багато часу з певною дорослою особою, так званим «значущим дорослим». Відповідно, ота доросла особа має бути стабільно присутня у житті дитини впродовж усього дитинства. Без стосунків безпечної прив'язаності дитина, не може мати повноцінного психологічного життя.

Важливими компонентами психічного здоров'я дитини є її здорова самооцінка, самоповага, здатність поважати інших, саморозуміння, здатність розуміти інших, емпатія, моральні цінності, соціальна компетентність, емоційна саморегуляція – є вторинними і походять саме з досвіду

стосунків безпечної прив'язаності, сформуватися котрі можуть лише за умови виховання дитини у родині. Природним середовищем для виховання дітей є сім'я, яка володіє певними ресурсами, що створюють підґрунтя для забезпечення основних потреб дитини та сприяють всебічному розвитку особистості.

За даними сучасних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців (Г. М. Бевз, І. В. Пеша, Й. Лангмейер і З. Матейчек та ін.), у вихованців інтернатних закладів поглядається стійка тенденція виникнення психічної депривації. Основними її типами є материнська, сенсорна, емоційна, соціальна, комунікативна та рухова. Такий поділ умовний, оскільки на дитину впливає одразу кілька видів психічної депривації.

Найбільш травмуючим типом психічної депривації, на думку більшості дослідників, є емоційна, оскільки емоції виступають основним компонентом усіх стадій організації поведінки людини і є фундаментом формування базової довіри до світу.

У дітей, які опинилися з певних причин в умовах психічної депривації, спостерігаються відхилення емоційного розвитку у 70-80% випадків. Емоційну депривацію низка авторів (Дж. Боулбі, В. В. Ковальов, А. Маслоу, А. Фройд, Є. Фурман, В. С. Мухіна та ін.) розглядає як особливу форму психотравмуючих факторів, в яких дитина повністю або частково позбавлена необхідних їй емоційних впливів (ласки, піклування, уваги, обіймів тощо). Причинами появи емоційної депривації виступають такі чинники, як відсутність спілкування з родичами (особливо з матір'ю); деформація родинних зв'язків; дефіцит і відсутність любові, ласки, уваги з боку значущого дорослого; обмеженість кола спілкування в інтернаті; жорстка регламентація розпорядку дня; формальне ставлення персоналу до

формування особистості дитини; відсутність свободи вибору та дій; брак довірливих відносин в колективі та ін. Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець основними наслідками емоційної депривації називають високий рівень тривожності, агресивності та фрустрації, специфічність страхів, неадекватність самосприйняття, невпевненість у собі, низький рівень самооцінки, невміння розпізнавати та диференціювати емоційні стани себе та оточуючих, низький рівень емпатії відчуття ворожості до соціуму; закомплексованість та ін.

Вирішенням цієї проблеми стала така форма державної опіки як прийомна сім'я. Прийомні батьки, як і біологічні, піклуються про здоров'я, моральний та фізичний розвиток своїх вихованців, створюють належні умови для їхньої освіти та ведуть підготовку до самостійного життя, формують почуття захищеності.

Відповідно до теорії прив'язаності, сформульованою Д. Боулбі та М. Ейнсворт, найважливіші параметри батьківського становлення – це ніжність, турбота, чутливість до потреб дитини, надійність, забезпечення безпеки, передбачуваність, послідовність. Батьківсько-дитячі стосунки в цій теорії називаються прив'язаністю.

У структурі батьківсько-дитячих стосунків виділяють сукупність батьківського емоційного ставлення до дитини, сприйняття ними дитини й способів поведінки з нею, те, що в психології називається установка батьків (О. С. Сермягіна, Т. Ю. Соловйова, Т. І. Димнова). Для позначення установок батьків, які не пов'язані з конкретною дитиною, а характеризують ставлення до дітей узагалі, О. С. Сермягіна використовує термін «стилі виховання» або «батьківські стилі».

Майже всі діти, які приходять в прийомні сім'ї, мають розлади прив'язаності. Окрім соціалізації дітей, на прийомних батьків покладається надзвичайно важливе

завдання: відновити чи сформувати у дитини безпечну або конструктивну прив'язаність.

На нашу думку, стиль сімейного виховання прийомних батьків відіграє одну з основних ролей у цьому процесі. До моменту влаштування прийомних дітей у сім'ю, батьки вже виховали або виховують власних дітей і, відповідно, мають певний стиль виховання, який буде використовуватися і під час виховання дітей-сиріт та впливати на їх розвиток і становлення. Враховуючи особливості прийомних дітей, пов'язані з негативним досвідом життя поза межами нормальної родини, ключовим є усвідомлення прийомними батьками наслідків виховання дітей з урахуванням впливу того чи іншого стилю взаємостосунків з ними.

Виходячи з даного, **об'єктом дослідження** стали стилі сімейного виховання прийомних батьків та дитячо-батьківські відносини.

Предмет дослідження – взаємозв'язок стилю сімейного виховання прийомних батьків і процесу формування прив'язаності у дітей.

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей стилів сімейного виховання прийомних батьків та виявлення їх впливу на формування прив'язаності у прийомних дітей.

Гіпотези дослідження

1. Існує взаємозв'язок між стилем сімейного виховання і процесом формування прив'язаності. Найкраще формуванню конструктивної прив'язаності у прийомних дітей сприятиме авторитетний (демократичний) стиль сімейного виховання.

2. Вплив на процес формування прив'язаності у прийомних дітей мають такі фактори як: кількість прийомних дітей, що виховуються у сім'ї, тип сім'ї

(повна/неповна), а також термін перебування дитини у замісній родині.

Методики дослідження. Для проведення дослідження та перевірки висунутих гіпотез були використані наступні методики:

1. опитувальник для батьків «Взаємодія батько-дитина» (ВРР) (автор – І. М. Марковська);
2. тестова методика «Стратегії сімейного виховання»;
3. методика "Кінетичний малюнок сім'ї".

Результати піддавалися якісному і кількісному аналізу за допомогою методів математико-статистичної обробки.

Крім того, за кожною сім'єю, яка брала участь у дослідженні, на базі Одеського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді декілька років, але не менше одного, проводилося спостереження, починаючи з етапу підготовки кандидатів у прийомні батьки.

Для обробки та аналізу отриманих результатів використовувалися статистичні методи: обчислення частот появи ознак, їх середніх арифметичних значень і процентних часток; описова статистика, що дозволяє охарактеризувати, підсумувати і відтворити у вигляді таблиць дані того чи іншого розподілу; індуктивна статистика, що дозволяє перевірити достовірність гіпотези (в даній роботі по t-критерієм Стьюдента); кореляційний аналіз, за допомогою якого було встановлено: наскільки пов'язані між собою дві змінні.

Вибірку дослідження складають 17 прийомних батьків (з них 13 матерів і 4 батька), а також 30 прийомних дітей (з них 20 дівчаток та 10 хлопчиків) віком від 3 до 16 років з 13 прийомних сімей з Біляївського, Тарутинського, Роздільнянського, Іванівського районів Одеської області. Всього в дослідженні взяли участь 47 осіб. За віковим складом батьки представляли 2 вікові групи : 31-35 років –

5,8%; 36-40 років – 94,1%. За рівнем освіти дорослі респонденти розподілилися наступним чином: вища – 29,4% , середня спеціальна – 23,5%, середня – 47,05%. За сімейним станом : одружений/а – 82,4%, розлучений (розлучена) – 5,9% , овдовілі – 11,8%.

Відмінності сімей заключаються в наступному: повні – 76,9%, неповні – 23,07%; одnodітні – 46,6% (6 сімей), дводітні – 23,07% (3 сім'ї), тридітні – 7,7% (1 сім'я), чотирьохдітні – 7,7% (1 сім'я), п'ятидітні – 7,7% (1 сім'я), семеро дітей в сім'ї – 7,7 % (1 сім'я). Терміни перебування дітей в сім'ї: 1 рік – 41,2%, 2 роки – 15,4%, 3 роки – 15,4%, 5 років – 7,7%, 6 років – 15,4%.

У процесі обробки отриманих результатів була використана наступна схема:

- на **першому етапі** аналізу даних нами була здійснена діагностика дитячо-батьківських взаємин в досліджуваних сім'ях;

- **другий етап** аналізу включав діагностику взаємин в сім'ї з позиції бачення самої дитини, її сприйняття інших членів родини, місця в сімейних відносинах, відведеного дитиною собі;

- на **заключному етапі** аналізу емпіричних даних ми вивчили особливості взаємозв'язку стилів сімейного виховання і стилів взаємодії батьків з дітьми, які використовуються прийомними батьками, на сприйняття прийомною дитиною сімейної ситуації і свого місця в новій сім'ї .

Аналіз отриманих результатів показав, що в цілому по всій вибірці більшу кількість батьків дотримуються демократичного стилю виховання дітей у сім'ї – 69,2%. Другим стилем виховання, якому надають перевагу прийомні батьки, є авторитарний – 23,1%. Варто зазначити, що в одnodітних сім'ях авторитарний стиль

зустрічається частіше майже в два рази, ніж у сім'ях з більшою кількістю дітей.

Ліберальний та індіферентний стилі виховання найменш використовуються досліджуваними батьками – 5,2% і 2,5% відповідно.

Низькі результати за авторитарним, ліберальним і індіферентним виховними впливами також свідчать про тенденцію до зменшення кількості батьків, які дотримуються негативних поглядів на виховання дітей.

Вивчені особливості взаємодії батьків і дітей у прийомних сім'ях дозволяють зробити висновки, що високий рівень вираженості мають шкали «задоволеність відносинами батьків з дитиною», «співробітництво» «емоційна близькість дитини до батьків» та «послідовність батька».

Такі результати свідчать про те, що в досліджуваних родинях високий загальний рівень задоволеності батьків відносинами з дітьми та хороший рівень співпраці між батьками і дітьми.

Особливості дитячо-батьківських взаємин вивчалися з урахуванням таких факторів як: кількість прийомних дітей, тип прийомної сім'ї (повна неповна) та тривалість перебування дитини в сім'ї.

Результати аналізу дитячо-батьківських взаємин і стилів виховання в залежності від кількості прийомних дітей показали, що статистично значущі відмінності встановлені за шкалами: «невимогливість – вимогливість» «автономність – контроль» «відсутність співпраці – співробітництво» та «авторитетність батька». Найвищий рівень авторитетності батька виявлений в сім'ях, в яких виховуються 4 дітей, високий рівень співробітництва між батьками і дітьми виявлений в сім'ях, в яких виховуються 1 та 2 дітей,

Виявлення статистично значущих відмінностей у вираженості шкал дитячо-батьківських взаємин і стилів виховання в залежності від типу сім'ї (повна/неповна) дали наступні результати: в повних сім'ях вищі показники рівня контролю за дитиною, емоційної дистанції, відсутності співпраці та строгості батька; у неповних сім'ях, перевищують показники м'якості батька до дитини, автономності дитини, її співпраця з батьками та емоційна близькість дитини до батьків.

У результаті аналізу особливостей взаємодії батьків і дітей у прийомних сім'ях, в залежності від тривалості перебування дитини в сім'ї, також були встановлені статистично значущі відмінності у ставленні батьків до дитини. Тривалість перебування дитини в сім'ї значно впливає на наступні шкали: «невимогливість – вимогливість», «автономність-контроль», «заперечення-прийняття» і «задоволеність стосунками з дитиною».

Аналіз результатів методики «Кінетичний малюнок сім'ї», яка складалася з двох частин: малювання своєї сім'ї та бесіди після малювання, дозволив нам зробити наступні висновки: переважна більшість прийомних дітей (52,9%) оцінюють свої сімейні відносини як сприятливі, тобто, на думку дітей, батьками задоволені їх потреби в емоційному комфорті, спілкуванні, відчутті благополуччя.

На наявність **тривожності в сімейних взаєминах** вказало 16,7% прийомних дітей. Ці діти в багатьох випадках використовували штрихування при зображенні «нелюбих» членів сімей, часто стирали і перемальовували їх, забували намалювати якусь частину тіла або особи. У багатьох малюнках діти «відгороджували» себе від членів сім'ї, з якими конфліктують, меблями, речами, або ізолювали їх від усієї сім'ї. У таких ситуаціях явно виступають відносини віддаленості, відчуженості дітей від батьків.

Конфліктна сімейна ситуація (12,7%) займає другу позицію. Як правило це підлітки, які не отримують достатнього емоційного комфорту. Вони наче живуть у своєму предметному світі.

Ворожа сімейна ситуація спостерігається лише у незначній кількості дітей (9,9%) і характеризується відсутністю взаєморозуміння з батьками. Аналіз малюнків дітей та бесіди з ними дозволяють судити про усвідомлення дитиною та оцінюванні своєї самотності в сім'ї, про здатність сприймати симпатії та антипатії до себе з боку членів сім'ї, оцінювати психологічний клімат у сім'ї. Так, 9,9 % досліджуваних дітей у своїх малюнках показали наявність відчуженості у відносинах з іншими членами сім'ї. Особливо яскраво це проявилось в сім'ях, де батьки використовують **авторитарний стиль** виховання. Це можна пояснити тим, що діти надані самі собі і з боку батьків не відчують емоційної близькості, вони відчують себе покинутими, непотрібними.

Крім того, діти з багатодітних сімей також показали відчуження і емоційну дистанцію з батьками. Як показало дослідження, таким сім'ям властивий ліберальний стиль виховання. Оскільки сім'я багатодітна, батькам фізично не вистачає часу, щоб приділити увагу кожній дитині в сім'ї. Тому батьки надають своїм дітям максимум свободи і звертають увагу лише тоді, коли дитина щось накоїла, або отримала погану оцінку в школі. У таких сім'ях складний психологічний клімат: занижений рівень взаєморозуміння з батьками і в той же час підвищена потреба батьківської підтримки.

Особиста і соціальна неспроможність дітей (підліткового віку), яка виражається почуттям неповноцінності в сімейній ситуації, виявлена у 7,8% прийомних дітей.

В ході кореляційного аналізу, який проведено з метою виявлення тісноти зв'язку між стилями виховання батьків, дитячо-батьківськими взаємовідносинами і сприйняттям дитиною сімейної ситуації встановлено, що чим вимогливіші батьки, тим більше відповідальності від дитини вони очікують, що в свою чергу, сприяє розвитку почуття неповноцінності у дитини і розвитку конфліктності в сім'ї. Результати кореляційного аналізу показали, що авторитарний та індіферентний стилі виховання, емоційна дистанція і строгість батька, строгість заходів, що застосовуються до дитини, пригнічують суб'єктивне сприйняття дитиною сімейної ситуації як сприятливої.

Крім того виявлено, що «Заперечення – прийняття» дитини батьком негативно пов'язано з конфліктністю в сім'ї. Ця шкала відображає базове ставлення батьків до дитини, її прийняття або відкидання особистісних якостей і поведінкових проявів дитини. Результати кореляційного аналізу показують, що відкидання особистісних якостей і поведінкових проявів дитини також викликає розвиток конфлікту в сім'ї.

Висновки

Діти повинні зростати в сім'ях рідних батьків, але коли це неможливо, то альтернативою біологічній родині може бути прийомна сім'я. Прийомна сім'я є соціальним інститутом становлення особистості дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, яка виконує функції, аналогічні функціям біологічної родини. В той же час, її сутність набуває специфічного забарвлення стосовно впливу на дітей, які певний час зазнавали «сімейної» депривації.

Знання та розуміння соціально-психологічних особливостей розвитку дітей, які залишилися без піклування батьків, є психологічним ресурсом прийомної

сім'ї, що сприятиме формуванню всебічно розвиненої особистості і подоланню наслідків емоційної депривації прийомних дітей.

Підводячи підсумок, треба відмітити, що різні стилі догляду, спілкування, взаємодії батьків з дітьми сприяють розвитку та закріпленню певних особливостей дитячої поведінки і характеру та матимуть вплив на її подальшу долю.

Прийомним батькам та соціальним працівникам слід враховувати те, що прив'язаність є основним стержнем на який нанизується особистість дитини, саме тому її формування є запорукою повноцінного розвитку та успішного результату виховання прийомної дитини. Досягти виникнення прив'язаності неможливо використовуючи жорсткі, авторитарні методи, адже дитина вже постраждала від наслідків недбалого ставлення. Лише гнучкий, послідовний стиль батьківського виховання, заснований на засадах демократичності, співпраці та розумного контролю сприятиме виникненню теплих та довірливих стосунків між батьками та дітьми, що і стане ознакою сформованої конструктивної прив'язаності.

Література:

1. Костіцина Є. А. Вплив типів сімейного виховання на підлітка і його ставлення до батьків // Психологічна наука і освіта. – 2001. – № 2. – С. 59-65.

2. Приёмная семья: психологическое сопровождение и тренинги / С. Н. Гринберг, Е. В. Савельева, Н. В. Вараева, М. Ю. Лобанова. – СПб. : Речь, 2007. – 352 с.

3. Реан А. А., Коломінський Я. Л. Соціальна педагогічна психологія. – СПб. – 1999. – С. 144-146; № 8. – С. 44-51.

4. Соціальне становище дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: Навч.-метод. посіб. / Авт. кол.:

Л. С. Волинець, А. Й. Капська, Н. М. Комарова, І. В. Пеша, Г. М. Бевз, Л. В. Волинська, О. О. Яременко. – К.: Український ін.-т соціальних досліджень, 2000. – 127 с.

5. Тростанецкая Г. М. Жити в сім'ї: [Про різні форми сімейного облаштування дітей] / Сім'я і школа. – 2003 .– № 6. – С. 2-3.

Наукове видання

**ЗБІРКА МАТЕРІАЛІВ
69-ОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ ПРОФЕСОРСЬКО-
ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ І НАУКОВИХ
ПРАЦІВНИКІВ**

В авторській редакції

Підп. до друку 28.12.2015. Формат 70x100/16.
Ум.-друк. арк. 9,42. Тираж 40 пр.
Зам. № 1314.

**Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова**

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від
22.11.2011 р.